

Часопис за политичку теорију и праксу

Издавач

Фондација „За српски народ и државу“

За издавача

Бојана Радаковић, директор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

Проф. др Зоран Јевтовић

Политика

Проф. др Урош Шуваковић

Спољна политика и међународни односи

Иван Мркић, амбасадор

Европско право и политички систем ЕУ

Проф. др Бранко Ракић

Проф. др Зоран Чупић

Геополитика

Др Љубиша Деспотовић, научни саветник

Одбрана и безбедност

Проф. др Обрад Стевановић

Историја

Проф. др Марко Атлагић

Проф. др Далибор Елезовић

Култура

Мр Бојана Борић Брешковић

Екологија

Проф. др Дарко Надић

Медији и друштво

Проф. др Дејан Вук Станковић

Часопис излази три пута годишње.

Први број часописа *Напредак* изашао је
на Видовдан, 28. јуна 2020. године

Тираж: 300 примерака • Штампа: Бирограф, Београд

Адреса Редакције: Палмира Тољатија 5, Београд

<http://fondacijasnd.rs/casopis-napredak/>

Радови се пријављују електронски

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32(497.11)

НАПРЕДАК : часопис за политичку теорију и
праксу / главни и одговорни уредник Зоран Јевтовић.
- [Штампано изд.]. - Vol. 1, no. 1 (2020)- . - Београд :
Фондација за српски народ и државу, 2020 - (Београд :
Бирограф). - 24 cm

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Напредак (Београд. Online) = ISSN 2683-6114
ISSN 2683-6106 = Напредак (Београд)
COBISS.SR-ID 15570185

Vol. IV / No. 2 2023.

Садржај | Content

Чланци | Articles

- Њ. Е. Карлос Феликс
Мексико и Република Србија: 77 година непрекидних и продуктивних дипломатских односа; нови изазови и прилике 7
H. E. Carlos Félix
Mexico and the Republic of Serbia: 77 years of uninterrupted and productive diplomatic relations; new challenges and opportunities

Тематски блок | Thematic Section

- Ђирилица – конститутивни елемент српског националног идентитета   The Cyrillic – constitutive element of Serbian national identity
- Срето З. Танасић
Ђирилица и српска култура. 19
Sreto Z. Tanasić
The Cyrillic and Serbian culture
- Јован Љ. Јањић
Српска ћирилица – израз српског духовног бића 39
Jovan Lj. Janjić
Serbian Cyrillic – Expression of the Serbian spiritual being
- Слободан Ђ. Продић
Ђирилица између религије и политике 51
Slobodan Đ. Prodić
The Cyrillic between religion and politics

Слободан Р. Кањевац	
Језик и разумевање	67
Slobodan R. Kanjevac	
Language and understanding	

Чланци | Articles

Дивна М. Вуксановић	
Ријалити, једно филозофско питање	79
Divna M. Vuksanović	
Reality show, a philosophical question	

Срђан М. Милашиновић	
Санела Д. Андрић	
Кризни менаџмент у светлу савремених међународних односа	93
Srđan M. Milašinović	
Sanela D. Andrić	
Crisis management in the light of contemporary international relations	

Осврт | Opinion review

Ана З. Јевтовић	
Промена класа и слика о друштвеној покретљивости	107

Чланци | Articles

Њ. Е. Карлос Феликс^[1]
Амбасадор Мексика у Републици Србији

УДК 327(72:497.11)
Кратко саопштење
Примљен: 07.08.2023.
Прихваћен: 15.08.2023
doi: 10.5937/napredak4-45872

Мексико и Република Србија: 77 година непрекидних и продуктивних дипломатских односа; НОВИ ИЗАЗОВИ И ПРИЛИКЕ

Сажетак: У архивама Универзитетске библиотеке у Београду могу се пронаћи докази да се још 1844. године на старом српском језику писало о дешавањима у Мексику и да је постојало интересовање за ову земљу. Чврсто пријатељство и разумевање два народа формализовано је Протоколом о успостављању дипломатских односа, 24. маја 1946. године, када су председник Мексика Мануел Авила Камачо и маршал Јосип Броз Тито, председник Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, озваничили сарадњу. Блискост два народа била је најјучљивија кроз ангажовање у Покрету несврстаних и промоцију идеја о слободи и независности сваке државе, укључујући и њихов економски развој. Блискост два народа, праћена међусобном сарадњом и помагањем, на обострано задовољство траје симболичних 77 година, с перспективама даљег снажења и интензивног ширења.

Кључне речи: Мексико, Србија, билатерална сарадња, пријатељство, јавне политике, Покрет несврстаних, дијаспора

Двадесет четврти мај 2022. означава 77 година од успостављања дипломатских односа између Мексика и Србије. Међутим, наше везе започете су пре много година, што је забележено у различитим вестима о Мексику у архиву Универзитетске библиотеке у Београду у којима се он први пут појављује 1844. године, при чему су неке од њих написане старим српским језиком (RP II / 21, 1844).

Мексико и Социјалистичка Федеративна Република Југославија одлучили су да формализују

дипломатске односе 24. маја 1946. године. Председник Мексика Мануел Авила Камачо и маршал Јосип Броз Тито, председник Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, наставили су да промовишу блиску сарадњу засновану на чврстом пријатељству између народа Мексика и Југославије.

У првој половини 1951. Мексико је имао амбасаду у хотелу „Мажестик“. Први амбасадор који је боравио у Београду био је Кристобал Гус-

---

[1] embserbia@sre.gob.mx

ман Карденас, који је своје акредитивно писмо маршалу Титу уручио 1. октобра 1951. године. То је означило почетак ере интензивног и блиског пријатељства и сарадње између Мексика и Југославије, а у званичне посете Београду дошла су три мексичка председника: Адолфо Лопес Матеос, Луис Ечевеерија Алварес и Мигел де ла Мадрид Уртадо – у марту 1963, фебруару 1974. односно јануару 1985. године.

Ове посете узвраћене су на високом нивоу у четири прилике: Јосип Броз Тито посетио је Мексико два пута, у октобру 1963. и марту 1976, Сергеј Крајгер у октобру 1981. и Лазар Мојсов у октобру 1987. године. Важно је напоменути да је Мексико једина држава Латинске Америке коју је маршал Тито посетио два пута. Он је добио Астечког орла, највише признање које додељује мексичка влада. Добро је познато колико је Тито био наклоњен мексичкој култури и народу.

Везе између Мексика и Југославије развијале су се у оквиру такозваног хладног рата. У том контексту, основан је Покрет несврстаних да би промовисао интересе, ревандикацију и приоритете многобројних неразвијених земаља ради њиховог укључивања у међународну агенду, насупрот утицајима две суперсиле које су се такмичиле да успоставе хегемонију у поларизованом свету.

Мексико и Југославија су у агенди Покрета несврстаних пронашли основу за ближи рад на промовисању иницијатива у корист својих народа, што се подударало са захтевима сличних земаља, чланица овог покрета.

Важно је истаћи значај Покрета несврстаних за изградњу бољег међународног поретка, у историјском контексту у којем су се многи

колонизовани народи борили за ослобођење и стицање независности да би постали суверени припадници међународне заједнице. Агенда Покрета несврстаних подржавала је процес деколонизације, као и веродостојност економских права неразвијених народа који су се борили за нови економски поредак, мир и правду.

Мексико је учествовао у овом историјском тренутку као активни посматрач Покрета несврстаних, са значајним иницијативама које су дале фундаментални допринос миру у свету и међународном економском напретку.

Један од примера доприноса Мексика у том периоду јесте успостављање првог подручја без нуклеарног наоружања на планети, на основу Споразума у Тлателолку, којим се забрањује нуклеарно наоружање у Латинској Америци. Важно је истаћи ово изузетно достигнуће у контексту хладног рата, када су се две суперсиле незадрживо надметале у трци за наоружањем, развијајући, производећи и распоређујући нуклеарно оружје. Амбасадор Алфонсо Гарсија Роблес, истакнути мексички дипломата, добио је Нобелову награду за мир за свој рад на овом достигнућу.

Остали доприноси мексичке спољне политике у оквиру Покрета несврстаних укључују и усвајање Повеље о економским правима и дужностима држава у Генералној скупштини УН (Резолуција 3281 XXIX од 12. децембра 1974). Повељом се, између осталог, предвиђа да свака држава има право на учешће у међународној трговини и осталим видовима привредне сарадње на правичним основама, без обзира на разлике у политичком, економском и друштвеном систему.

Њ. Е. Карлос Феликс

Мексико и Република Србија: 77 година
непрекидних и продуктивних дипломатских односа;
нови изазови и прилике

| 9

Фотографија 1: Катедрала Метрополитен у Мексико Ситију

Извор: фотографија у власништву Амбасаде Мексика у Републици Србији

Усвајање овог документа било је главно у захтеву за успостављање новог међународног економског поретка који су промовисале земље тзв. трећег света да би заштитиле своје економске интересе, оствариле боље услове у међународној трговини на правичним основама, имајући у виду негативни утицај Бретонвуд-

ског система, који је погађао многе неразвијене државе.

Још једна дипломатска иницијатива Мексика за заштиту економског наслеђа неразвијених земаља – у оквиру агенде Покрета несврстаних – било је усвајање Конвенције Уједињених нација о морском праву (енгл. UNCLOS), којом

се предвиђа свеобухватан режим закона и реда на светским океанима и морима и успостављају правила за све видове употребе океана и њихових ресурса. Овај међународни правни инструмент признаје суверена права држава над територијалним морима, а ексклузивна економска зона простире се 200 наутичких миља од њихових обала.

Ове важне иницијативе Мексика значајно су допринеле изградњи међународног сценарија мира и правде, у жеку сукоба између две суперсиле у хладном рату. Дипломатски напори Мексика увек су имали подршку и подстицај Покрета несврстаних, у којем је Југославија била један од главних актера.

Блиска сарадња и разумевање између Мексика и Југославије, промовисање иницијатива са циљем побољшања услова међународног сценарија, као и поштовање разлика и суверенитета држава, били су засновани на заједничкој визији, разумевању и пријатељству ове две земље на великој географској удаљености, с различитим културама, али заједно посвећене тражењу мира, правичног и напредног светског поретка у корист својих народа.

На овако чврстом темељу пријатељства, разумевања и сарадње Мексико је наставио блиске односе са Југославијом чак и у периоду њеног трагичног и насилног распада 90-их година 20. века који је довео до независности шест народа у оквиру дотадашње федерације.

И поред овог сложеног процеса и ратних услова у региону, Мексико никада није затворио своју амбасаду у Београду, нити је прекинуо везе са преосталим делом Југославије, касније Србијом као правном наследницом СФРЈ. Мексико

је био уз народ Србије у тим тешким тренуцима, уверен да добри пријатељи увек остају заједно, и у добрим и у лошим временима.

Из личне перспективе, у Београду сам боравио у периоду од 1991. до 1994. године и учествовао у консултацијама Министарства спољних послова Мексика у процени да ли треба задржати или затворити нашу амбасаду у Београду. Моја процена и мишљење као отправника послова о ситуацији у региону позитивно су допринели одлуци владе Мексика да задржи своје присуство и активности на дипломатском плану упркос тешким околностима са којима смо се суочили.

После распада бивше Југославије и консолидације Србије као њене наследнице Мексико се увек залагао за поштовање територијалног интегритета и суверенитета ове државе, као и за проналажење мирног решења у преговорима поводом сукоба на Косову, у складу с Резолуцијом 1244 Савета безбедности УН. Мексико, који није стални члан Савета безбедности УН, 2021–2022. године ратификовао је свој став на основу принципа своје спољне политике, међународног права и чврстог пријатељства са српским народом.

Имајући у виду целокупну позадину односа између Мексика и Србије, оцена 77 година дипломатских веза између ове две државе веома је позитивна и перспективна. Обе земље су оствариле значајан напредак у консолидовању својих односа у новој ери, на основу међусобног поштовања, разумевања и чврстог пријатељства које је одржавано претходних година. С великим задовољством потврђујемо да не постоји ниједан проблем који би могао да утиче на позитивне везе развијене током овог периода.

Њ. Е. Карлос Феликс

Мексико и Република Србија: 77 година
непрекидних и продуктивних дипломатских односа;
нови изазови и прилике

| 11

Фотографија 2: Чичен Ица, полуострво Јукатан, Мексико
Извор: фотографија у власништву Амбасаде Мексика у Републици Србији

Билатерални односи развијали су се првенствено у два правца: интензивни политички дијалог на највишем нивоу и ширење сфере културне и академске размене. Ови снажни стубови показују да је суштина наше повезаности усредсређена на социјалну димензију билатералне агенде, чиме се постављају чврсти темељи за

проширивање и консолидовање наших веза у осталим перспективним областима.

Мексико и Србија активно раде на проширивању оквира билатералне сарадње кроз формализацију споразума у разним областима као што су привреда и инвестиције, наука и технологија, академска и културна размена,

одбрана, омладина и спорт. Ускоро ћемо основати билатералну комисију за академску размену, културу и спорт за конкретне пројекте за добробит наших народа.

Наставак дијалога на високом нивоу између наше две земље забележен је и у септембру 2022, поводом прославе 200 година од независности Мексика – као и 75 година наших дипломатских веза – када је висока делегација Србије присуствовала свечаности одржаној у Мексико Ситију.

Тадашњи министар спољних послова Србије господин Никола Селаковић састао се с председником Мексика Андресом Мануелом Лопесом Обрадором, када је поново истакнуто чврсто пријатељство између наше две земље. Министар Селаковић имао је састанак и с мексичким министром спољних послова господином Марселем Ебрардом, као и с председницом мексичког Сената госпођом Олгом Санчес Кордеро. Као чланица српске делегације, госпођа Тамара Вучић имала је продуктиван сусрет са др Беатрис Гутијерес Мулер, историчарком и познатом списатељицом, супругом председника Мексика. Госпођа Вучић се састала и са мексичким министром културе. Током разговора су препознали значај интензивне културне и академске размене и сагласили се о промоцији дубље сарадње у корист наша два народа.

У мултилатералној арени, а нарочито у контексту рата у Украјини, Мексико и Србија имају сличне ставове о руској војној интервенцији у Украјини, који су засновани на спољнополитичким принципима и пуном уважавању међународног права. Обе земље су се придружиле захтевима међународне заједнице у УН за поштовање суверенитета и територијалног инте-

ритета Украјине, прекид војног непријатељства, хитну хуманитарну помоћ и подршку, као и за почетак преговора о мирном и дипломатском решењу овог сукоба.

На недавном избору за изложбу Ехро2027 Мексико је гласао за кандидатуру Београда, имајући у виду наше пријатељске везе и сарадњу, као и велику шансу за Србију да покаже свету своју културу и пријатељски народ. Ова подршка заснована је и на интензивном труду који амбасада Мексика у Београду улаже у промоцију разних српских градова и општина, успостављање братских односа с градовима и општинама у Мексику са сличним профилем, тражење и обезбеђивање прилика за унапређење економске и културне размене, као конкретне активности за добробит наших друштава.

Мексико и Србија су развили значајан међупарламентарни дијалог. Парламентарна дипломатија у великој мери доприноси ближој сарадњи у многим областима, а нарочито у успостављању контаката између представника које су изабрали народи Мексика и Србије. У Београду је октобра 2021. године одржано 141. заседање Скупштине Интерпарламентарне уније (енгл. IPU) којем је председавала мексичка сенаторка госпођица Габријела Куевас. То је била прилика да парламентарци обе државе учврсте своје везе. У Народној скупштини Србије и у Представничом дому мексичког Конгреса основана је Група пријатељства између наших земаља, која окупља парламентарце заинтересоване да заједничким напорима унапреде сарадњу између Мексика и Србије.

Други стабилни стуб билатералних веза Мексика и Србије јесте дубока културна и ака-

Њ. Е. Карлос Феликс

Мексико и Република Србија: 77 година
непрекидних и продуктивних дипломатских односа;
нови изазови и прилике

| 13

Фотографија 3: Град Оахака, Мексико

Извор: фотографија у власништву Амбасаде Мексика у Републици Србији

демска размена која проширује знање, разумевање и комуникацију наша два друштва.

Промовисање различитих елемената мексичке културе добро је познато и цењено у Србији: књижевност, сликарство, музика, савремена уметност, фолклор и популарна уметност. Многи Мексиканци и Срби дипломирали су у високошколским установама захваљујући вели-

кодушним програмима стипендија које додељују владе ове две државе.

Наши универзитети су проширили међусобну сарадњу кроз размену стручњака из разних области.

Када је реч о књижевности, више од 40 дела мексичких писаца преведено је на српски језик. Романи и есеји познатих мексичких писаца, као

што су Октавио Паз, Хуан Хосе Ареола, Карлос Фуентес, Фернандо дел Пасо, монахиња Хуана Инес де ла Крус, Елена Понијатовска и Хорхе Волпи, између осталих, познати су у Србији и на Балкану захваљујући програму мексичког Министарства културе којим се подржава превођење мексичке литературе, уз сарадњу српских стручњака који са ентузијазмом интензивно раде да омогуће доступност мексичке књижевности на српском говорном подручју.

Бројне генеарције Срба оствариле су додир с популарном мексичком културом захваљујући телевизијским серијама, односно теленовелама, које се већ дуго приказују у региону Балкана. Теленовеле су још један од начина за зближавање наших друштава јер делимо исте вредности и породичне прилике приказане у тим серијама. Занимљива је и чињеница да је много Срба научило шпански језик управо гледајући ове мексичке сапунице. Самим тим мексичке теленовеле допринеле су промовисању шпанског језика у региону Балкана.

Спорт је такође елемент који повезује Мексиканце и Србе, а нарочито фудбал, јер су истакнути српски фудбалери постали тренери фудбалских клубова у Мексику. Господин Бора Милутиновић као селектор националног фудбалског тима Мексика и осталих великих професионалних тимова ужива велико поштовање љубитеља мексичког фудбала. Недавно је господин Вељко Паулић постао главни тренер једног од најпопуларнијих тимова – Лас Чиваса из Гвадалахаре.

Мексико и Србија раде на учвршћивању сарадње и у другим областима у којима за то постоје могућности. Трговина и инвестиције

између наше две државе још нису достигле ниво свог економског потенцијала. Србија може да искористи предност привилегованог економског положаја Мексика као 15. по реду привреде на свету, са 128 милиона потрошача и мрежом међународних споразума о слободној трговини: ТСМЕС (нова верзија NAFTA), Споразум о удруживању са Европском унијом, Пацифички савез и Свеобухватни и прогресивни споразум за транспацифичко партнерство. Сви ови споразуми о слободној трговини у којима учествује Мексико, а који обухватају готово читаву планету, дају приступ милијарди потрошача и више, што представља одличну прилику за учешће српских компанија у ланцу вредности на осталим тржиштима широм света.

Делујемо у новим областима које пружају могућност за билатералну сарадњу са стварним потенцијалом, као што су туризам, пољопривреда, рударство, енергетика, информационе технологије и медицинске науке.

Значајно поље билатералне сарадње односи се на пажњу коју поклањамо нашим дијаспорама. Мексико и Србија треба да развију делотворне и модерне програме јавне политике као подршку и помоћ својим држављанима који живе ван граница матичних земаља. Мексико је успоставио веома софистицирану и ефикасну политику за подршку око 40 милиона људи мексичког порекла у Сједињеним Америчким Државама, са чак 52 конзулата на америчкој територији. Србији могу бити од велике користи искуство и постојећи програми које Мексико спроводи да би оснажио мексичке заједнице у иностранству.

Мексико и Србија у наредним годинама треба да наставе заједнички рад на унапређењу

Њ. Е. Карлос Феликс

Мексико и Република Србија: 77 година
непрекидних и продуктивних дипломатских односа;
нови изазови и прилике

| 15

Фотографија 4: Амбасадор Мексика у Републици Србији Карлос Феликс са председником Републике Србије Александром Вучићем приликом предаје акредитивних писама, Београд, 7. април 2021. године
Извор: фотографија у власништву Амбасаде Мексика у Републици Србији

међусобног политичког дијалога и сарадње, узимајући у обзир изазове с којима се суочавају у постојећем међународном сценарију, што захтева координисане и доследне напоре свих држава за промовисање пуног поштовања међународног права и Повеље УН ради поновног успостављања мира, стабилности и еко-

номског развоја. Значајни резултати и плодно искуство продуктивне сарадње у оквиру Покрета несврстаних корисна су референца и пример међународне сарадње у остваривању заједничких циљева.

Неопходно је да наше две земље наставе пријатељство и сарадњу.

Sources / Извори

Archives of the University library „Svetozar Marković“ (RP II / 21 (1844) [In Serbian]

H. E. Carlos Félix
Ambassador of Mexico
to the Republic of Serbia

Mexico and the Republic of Serbia: 77 years of uninterrupted and productive diplomatic relations; new challenges and opportunities

Summary

In the archives of the Library of the University in Belgrade it is possible to find evidence that as early as 1844. the events in Mexico were written about in the old Serbian language, and that there was an interest in this country. Strong friendship and understanding between the two nations were formalized by the Protocol on the Establishment of Diplomatic relations on 24 May 1946, when the President of Mexico, Manuel Avila Camacho and the President of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Marshal Josip Broz Tito, made this cooperation official. The closeness of these two peoples was most evident through their engagement in the Non-Alignment Movement and the promotion of the ideas of freedom and independence of each state, including their economic development. Such closeness, accompanied by mutual collaboration and assistance, has lasted for 77 years, to the satisfaction of both sides, with the perspectives of further strengthening and intensification.

Keywords: Mexico, Serbia, bilateral cooperation, friendship, public policies, Non-Alignment Movement, diaspora

Тематски блок | Thematic Section

Ћирилица
– конститутивни елемент
српског националног
идентитета

The Cyrillic
– constitutive element
of Serbian national
identity

Срето З. Танасић^[1]

Институт за српски језик САНУ
Београд (Србија)
Академија наука и умјетности Републике Српске
Бања Лука (Република Српска – БиХ)

УДК 811.163.41:003.349
323.1:811.163.41'272
811.163.41'272:316.75
316.75(497.11)
Оригинални научни рад
Примљен: 06.07.2023.
Прихваћен: 18.08.2023.
doi: 10.5937/napredak4-45351

Ћирилица и српска култура

Сажетак: У раду се говори о мјесту и значају српске ћирилице у српској култури. Несумњиво је да је ћирилица са српским језиком међу најбитнијим идентитетским знацима, што говори да јој је у осмишљавању националне и културне политике нужно и придавати такав значај. Управо зато што има такво идентитетско значење, ћирилица је и раније потискивана из српског народа, а кроз двадесети вијек то је настављено, посебно послје Другог свјетског рата. И данас, послје раскида српско-хрватског језичког заједништва, многе снаге организовано раде да се ћирилица не врати на своје мјесто. Управо и то говори о њеном значају за српски културни и национални идентитет.

Кључне речи: српски језик, национални идентитет, културни идентитет, ћирилица.

Више пута сам писао и говорио о статусу ћирилице у српском језику и култури, а никад нисам започео парадоксом: како је могуће да се српска ћирилица бори за опстанак у српском народу у чијој је култури присутна хиљаду година као њен крунски идентитетски знак, а послје Вукове реформе^[2] слови за једно од најсавршенијих писама, и не само по оцјени

српских стручњака, гдје сваком гласу одговара један знак? (в. Tanasić, 2014) Иако ће о томе бити и касније ријечи, одговор би био једноставан: зато што је она била и данас је један од главних знакова српског националног и културног идентитета, а снага једног народа је у снази његове културе^[3]. А то важи посебно у нашим околностима кад смо већи број вијекова прове-

[1] sretotanasic@yahoo.com

[2] Истина, ова реформа азбуке, која није прво Вуку пала на памет, готово идентичан предлог је имао Сава Мркаљ, али је одустао, из разлога с којих је Вук подржан од Запада. Вукова реформа азбуке јесте јој донијела епитет једног од најсавршенијих писама, али свакако је донијела и дугорочне последице по нашу културу, то је био корак удаљавања православних Срба од остатка православног свијета, прије свега од Русије. Ипак, није то био корак колики су жељели Копитар и Беч, јесте био другачији него што је Доситејев, који се такође залагао за народни језик и писао на њему, прије Вука, али мало другачије. Треба, међутим, овдје ипак подсетити да је Вуков Рјечник лијепо примљен у Русији, да руски филолози нису посумњали у Вука, да је он добио и руску пензију.

[3] Ову мисао први пут сам овако формулисао у интервјуу Вечерњим новостима 16. марта 2021, а онда је то разрађено у мом чланку *Један народ је јак колико му је јака култура*, Жрнов VII, бр. 14, 2021, Београд, 2–10.

ли у ропству и исцијепани по туђим царствима него у својој држави. И данас је, нажалост, таква ситуација.

Кирилица, као ни глаголица, као словенско писмо није добро примљена на западу који је оличавао Ватикан, од самог времена њеног настанка као писма које ће омогућити словенским народима да слушају Божију ријеч и моле му се на своме, разумљивом, језику. О томе се свједочанство може наћи у биографијама св. Кирила и Методија^[4]. Непосредно послје подјеле хришћанства на источно и западно на сабору у Сплиту 1059. је кирилица проглашена за непријатељско писмо (Stojanović, 2013, str. 84). На западу је стално смишљано како укинути кирилицу, ако не код Руса, а оно, за почетак, код Срба. Кад многобројне забране нису успјеле^[5], пришло се другој тактици – постепеном укидању кроз реформе. Зато је Вук Караџић имао такву подршку, наравно то се подударало са одређеним друштвеним околностима које су погодовале таквом послу.

Како је текло, или бар планирано превођење Срба на латиницу, може се видјети и на примјеру Дубровника. Дубровачки Срби католици примивши католичанство нису радо прихватили да службу слушају на латинском

језику. Зато се пришло штампању богослужбених књига на народном, српском, језику. Врло значајна је управо прва таква књига *Дубровачки молићвеник* – уједно и прва књига штампана на српском народном језику и кирилицом 1512. године (оне нешто раније штампане на Цетињу су на црквенословенском језику). Било је још и црквених књига и свјетовних у Дубровнику штампаних кирилицом, па и босански фрањевци су у почетку штампали на српској кирилици. И под притиском на фрањевце да пређу на латиницу неки су кирилицу чак препоручивали, и то управо под српским именом; неки виши црквени достојанственици око средине 18. вијека су чак и изричито тражили од фратара да се служе српском кирилицом (Stojanović, 2013, str. 78;80). Кирилица је код фрањеваца угашена директном забраном Ватикана 1813 (Stanišić, 2014, str. 106). Уосталом, и сматрали се Србима, док Ватикан није промијенио њихово национално увјерење. Касније је и у Дубровнику и Далмацији наметнута латиница и Србима католицима, а те књиге на српском језику и кирилици проглашене су за хрватске, као и Дубровчани и Дубровник, који су тада били много далеко од Хрвата и Хрватске^[6]. Уосталом, поред многих свједочанстава Дубров-

[4] Једна таква новија њихова биографија, заснована на много данас доступних историјских података, од руског писца биографија познатих личности Јурија Лошчица објављена је недавно на српском језику – *Кирило и Методије*, Хришћанска мисао, Београд, 2021.

[5] Да овдје само у виду подсећања скренемо пажњу на забране Царице Марије Терезије 1779. и њеног сина Фрање Јосипа II 1781, које су због отпора морале бити укинуте, али и на оптужбе Срба на Велеиздајничком процесу у Загребу 1909.

[6] Поводом 500 година од појаве *Дубровачког молићвеника* у ХАЗУ је 2012. одржан скуп под називом „Хрватска кирилска баштина“, гдје се, наравно, говорило и о *Дубровачком молићвенику*, без обзира на чињеницу да је приликом наруџбе његове штампе речено да се ради о књизи „на писму и језику српском“, па и што је чувени дубровачки филолог Милан Решетар, Србин католик, показао да је ријеч о српском језику и српској кирилици

чана католика о својој српској припадности, вриједи овом приликом навести шта је о језику Дубровника и Дубровчана рекао поменути велики филолог рођени Дубровчанин Милан Решетар, који је био и члан ЈАЗУ, Србин католик, у својој приступној академској бесједи која је прочитана у СКА 7. марта 1941. под насловом „Најстарији дубровачки говор“: „...па зато још увијек тврдим, као што сам тврдио пред 50 година, да се у Дубровнику није никада говорило, ни у њему цијелом ни у једном његову дијелу, далматинским чакавско-икавским говором него увијек само херцеговачким штокавским. Из те објективне констатације ја сада не изводим никаквих даљих закључака, јер су мени Срби и Хрвати један народ под два имена, па ја зато нећу рећи да се у Дубровнику није говорило хрватски него српски, али кому су Срби и Хрвати два народа, тај ће морати признати да је Дубровник по језику био увијек српски.“^[7] Са овом тврдњом апсолутно се подударају подаци о језику Дубровника из пописа становништва који су аустроугарске власти обавиле 1890, а читамо их у календару *Dubrovnik* за 1898.

Ћирилица ни у Србији кроз двадесети вијек није имала много среће. Са уласком окупационих власти у Србију у Првом свјетском рату

она се нашла на удару, забрањена је. Како је то у Београду изгледало, постоји свједочанство (а тако је било и у цијелој Србији, као и другим окупираним српским земљама). Извјесни Лука Лазаревић, професор и потомак чувеног имењака и презимењака попа Луке Лазаревића војводе из Првог српског устанка, у књижици „Белешке из окупираних Београда“ написао је о изгону ћирилице следећу биљешку: „Мржња према Србима и свему што је српско одредила је Аустријанце да одмах, чим су ушли у Београд, збришу ћирилицу“ (Lazarević, 2010). Нигде се није трпео никакав натпис, никаква фирма. Наређено је да се излупају све плоче на којима су исписана била имена улица варошких. Са зграде универзитета скинут је натпис ‘Миша Анастасијевић свом Отечеству’. Све трговачке фирме морале су бити замењене другим, латиницом написаним. Излупане су плоче с натписима на зградама које су својина просветних фондова. Исто тако плоче на пијачној згради Цветног трга, на којима су урезана била имена чланова утемељача. Ко је имао, с улице, на својој кући какав год натпис ћирилицом, морао га је уништити. Пели су се на врх зграде Русије, да би уништили натпис на њој.

Рат је био објављен, и с пуним бесом вођен, не само српском народу и савезни-

---

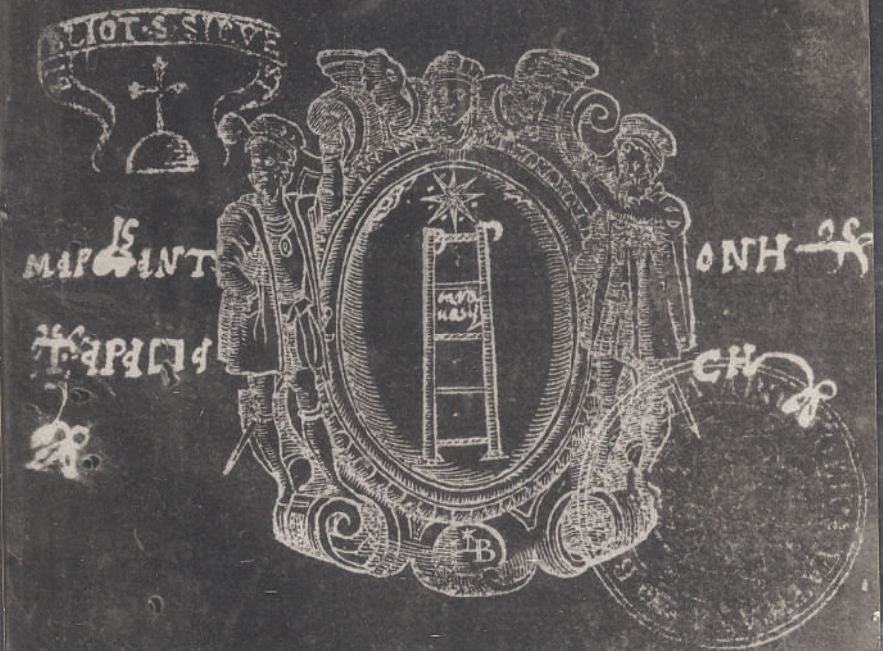
и објавио га у СКА 1938. Пословично немарни – неодговорни, ми се нисмо сјетили да проговоримо о најстаријој књизи штампаној на српском народном језику и ћирилицу. Млако смо ако смо и реаговали на овај загребачки „знанствени скуп“. Не сјећам се да је било одлучнијих јавних реакција осим моје у једном опширнијем интервјуу у недељнику „Печат“. Није богзна какав одјек добила ни споменица Милану Решетару, у којој је објављен и Дубровачки молитвеник у САНУ 2016, приредили Јасмина Грковић-Мејдор и Виктор Савић, који су такође потврдили Решетарево мишење о овој српској књизи.

[7] Узгред, а није безначајно за овај рад, треба напоменути да је последице Другог свјетског рата, када је бесједа објављена овај закључни дио њен „прерађен“ у духу српско-хрватског братства и јединства, ваљда, које је посебно у Београду његовано.

В 801. Reserve

УДОМЪ ОФНУЮ СОНЪ МНЕСИИ .
ОФНУИ . ОЪ ОЛАЖЕНЕ ГОСПОЖЕ .
ОФНУИЕ . ОАЪ СВЕТОГЪ КАРЬСТА .
ОФНУИЕ СВЕТОГО АУХЪ СЕАМЪ СЛА
МЕ СЛЕТАНКАМН . ОФНУИЕ ОАЪ МАРЬ
ТВНЕХЪ НМЪНОГО АЛЕТНХЪ НРЪЗЪЛАНН
ХЪ МОЛНТАВЪ . МОЛНТАВЕ СВЕТА .
ОПРНУНАА НЖЕ МОЛАНЕСЕ УИДЪКВН *

МАРЪ И НТ

О НН

ТЪ РИ С Т А

С Н

M. D. LXXI.

XXXI 17.

М КСЕМ
 ЖЕНА
 РЪ Н/
 МВ АНН. АЧ. Ч/
 АХНЕ. А.

А ОУРЕЗАНЬЕ ГЛОВО. 4.
 О ШКЪПЧВ СТОГА СТОПЧ. 0.
 В ШКЪПЧО СТОГА НВЧМ ПЧМГЕ. Г.
 Г ШКЪПЧВ СТИХЪ МЛЧКМЧЬ. А.
 А
 Е КАРЬЩЕНЬК ГЛЕС. 2.
 Ж СТИ СММХУНЬ ПРОРОКЪ 3.
 Д
 О СТИ ПЧВЧО ПЧРПН РЕМЕТЧ. 4.
 П
 Г
 А
 Е СТИ НАЧРНО НРЕМНЯНО БНСК. ГЭ.

Фотографија 1:
 Снимци Српског
 молитвеника из 1512.
 године, прве две стране.
 Архив Српске академије
 наука и уметности,
 Историјска збирка 8873/II.

цима, већ и – ћирилици и источном наречју српском. Латиница у канцеларијама, у школама, на пошти и телеграфу – свуда. Нигде се не прима никакав напис ћирилицом. Посмртне листе штампане су латиницом. Тек у последње време, кад су кола пошла низа страну, онда су и саме окупаторске власти почеле штампати објаве и одредбе не само латиницом, већ и ћирилицом“. На другом мјесту, у биљешци о забрани српских и уопште ћириличких књига у књижарама стоји и реченица „Изреком је забрањено било књижарима да иједну књигу, ћирилицом штампану, држе у излогу“ (Isto, str. 74).

Ова слика Београда у погледу ћирилице много нас подсећа на данашњу слику. Једино треба напоменути да је управник града Београда Коста Ј. Туцаковић – заслужио је да му се наведе име, већ 3. новембра 1918. године наредио да се у називе фирми одмах врати ћирилица. Данас као

да се у култури још нисмо ослободили окупације: још чекамо сличну наредбу. Послије Првог свјетског рата, створена је заједничка јужнословенска држава, па су се и језик Срба и Хрвата и употреба њихових писама нашли у другачијој ситуацији. Треба само напоменути да су Хрвати одлучили раније да уведу у употребу Вуков модел српског књижевног језика; да се не помисли погрешно да им је у држави заједничкој са Србима то наметнуто. То се догодило када су хрватски вуковци објавили све инструменте књижевног/ стандардног језика, правопис 1892, граматика 1899. и рјечник 1901. године, и изричито рекли да је све по Вуку, јер је он „наш Цицерон“, о чему не бих овдје даље, јер би излазило из оквира наше тематике, а о томе читалац може наћи доста у доступној литератури^[8].

У ту нову државу Срби и Хрвати су, дакле, ушли с једним књижевним језиком и два писма. Уочи самог рата Јован Скерлић је покренуо у

[8] Наравно, данашњи хрватским лингвисти нас жестоко нападају кад указујемо на ове чињенице. А чињенице говоре другачије; да упутим само на неке. У предговору својој граматичи Томо Маретић је рекао између осталог „Сви људи, који о тој ствари могу право судити, слажу се у томе, да је Вук Стефановић Караџић до данас први наш писац, што се тиче правилна и добра језика, да је он за књижевни језик наш оно, што је Цицерон био и јест за књижевни латински језик. Будући да о Вуку и ја ово мислим, за то је требало, да из његовијех дјела саберем што потпунију грађу за ову књигу.“ (Maretić, 1931, str. 1). Ту он каже да је узимао грађу још од Ђ. Даничића и из народних умотворина које је скупио и издао Вук (потпунији цитат се наводи у: Tanasić, 2023). Исто и још изричито је Маретић рекао у писму знаменитом српском филологу Љубомиру Стојановићу 1899, по изласку првог издања граматике (Rodić, 2002; то писмо у цјелини наводи се у раду Tanasić, 2023). Кад се зна да је ова граматика, са својим трећим издањем из 1961. године, била најутицајнија граматика у Хрватској практично до појаве језичког сепаратизма обзнањеног чувеном *Декларацијом* с краја шездесетих година, онда се тек може судити о улози српског вуковског књижевног језика у историји хрватског књижевног језика. Исто тако, у предговору Броз-Ивековићевог рјечника стоји да се он зове рјечник хрватског језика само зато што је написан хрватском руком, а могао би се звати рјечником српског језика, па наводи разлоге зашто носи хрватско име. О овоме се може читати и у новијем раду Реметић (2012). Цјеловит увид у ово питање читалац може стећи у књизи Павла Ивића „Српски народ и његов језик“ (1971), посебно у трећем измијењеном издању (Ivić, 2001). А о путу Хрвата до прихватања имена хрватски или српски језик у Хрватском сабору 1867, пошто су коначно, из нужде, морали признати Србе у Хрватској ради српске подршке борби са Бечом и Будимпештом – може се обавијестити из новије књиге Василија Крестића (Krestić, 2017).

Фотографија 2:
Вук Стефановић Караџић
(1787-1864). Анастас Јовановић,
фотографија, око 1850.
Извор: Public domain

„Српском књижевном гласнику“ анкету о томе које би наријечје требало да буде у књижевном језику – екавско или ијекавско. Упутио је молбу једном броју интелектуалаца, међу њима и лингвиста, Срба, Хрвата и Словенаца у земљама које ће послје рата ући у заједничку државу с молбом да се изјасне које би од два наријечја требало узети у књижевном језику. Као узгред на крају свога уводног текста Скерлић је изнио суд да ће кроз извјесно вријеме ћирилица уступити мјесто латиници. Овдје помињем Анкету не да бих анализирао послате ставове према наријечјима, него зато што је код једног броја учесника са западног подручја, међу њима има чак и значајних Срба католика, писмо постало главно питање – тражили су да се у Србији, „у источним крајевима народа нашег“, прихвати латиница. Рат је прекинуо ову дискусију, Јован Скерлић је умро уочи почетка рата 1914. У заједничкој држави је латиница почела да улази међу Србе; неки интелектуалци су то прихватили као Скерлићеву идеју.

Ипак је прави прогон међу Србима ћирилица доживјела послје Другог свјетског рата. Наиме, Новосадским књижевним договором 1954. обновљено је књижевнојезичко заједништво Срба и Хрвата. Ћирилица и латиница су постале равноправна писма. Међутим, у пракси тај договор је ишао на штету и против ћирилице. Док су Хрвати схватили да равноправност значи да они своје писмо користе, а у школи уче оба, дотле је на српској страни, и посебно у Србији, то тумачено да треба да се употребљавају оба

писма равноправно, а с временом латиница је постајала све равноправнија. Иако није познато да је у неком документу обнародован циљ да се ћирилица потпуно истисне из употребе, у пракси је било као да је он утврђен и оствариван^[9]. И однос према ћирилици постао је један показатељ политичке подобности људи. Свако интересовање за употребу ћирилице тумачено је као српски национализам и производило посљедице. У партијским документима остала су свједочанства да се то могло узимати као најозбиљнији гријех српских кадрова. Тако у „Вечерњим новостима“ од 24. фебруара 2022. пише се о смјенама са функција и избацивању из партије 1952. др Благоја Нешковића, шпанског борца и учесника НОРа, због његовог залагања за српски народ у социјалистичкој Југославији. Између осталог ту се наводи „Он се, на пример, залагао за ћирилицу. Односно, како је сам говорио, био је често принуђен да иступа против наметања латинице Србима. Политбиро ЦК КП Србије у писму Политбироу ЦК КП Југославије каже, између осталог, оптужујући Нешковића без икакве мере и смисла, следеће: ’Б. Нешковић се дубоко не слаже с политиком наше партије у националном питању и стално се односи према њој и приказује је као да је она на штету српског народа. Свој великосрпски шовинизам (!) он је испојио безброј пута, и то у најразличитијој форми, чак и на таквим, не само за комунисту него и за обичног грађанина, безначајним ситуацијама као што су, на пример, натписи латиницом у Београду““. Најбезазленији коментар

[9] Драгољуб Петровић у другом издању своје књиге „Српски језички заперци“ (2018) наводи да је у разговору српских званичника с представницима Америке нешто такво и изнесено као план.

би био да је за српске комунисте лош статус ћирилице – безначајна ситница. Данас постоји мноштво сличних свједочанстава о спровођењу плана истискивања ћирилице у Србији у овоме периоду. И да су већ осамдесетих година прошлог вијека државне институције у Београду користиле само латиничке писаће машине. На питање зашто је то тако одговор администрације је био да нема ћириличких машина! Онда се предузимљива фирма из Словеније Олимпија понудила да направи колико треба машина. Тако је, изгледа, уз добар посао непланирано покварила план да се коначно заврши ћирилично питање. Уосталом, ово је важно истицати, и детаљније истражити; важно је да се зна да би се оповргле злонамјерне тврдње како је ћирилица природним путем уступала мјесто латиници. У писању српске историје, која треба да смијени лажну историју, свакако је то од кључног значаја.

Могло би се рећи да је до распада друге Југославије ћирилица најбоље стајала у Црној Гори. У Босни и Херцеговини је утврђивањем властите књижевнојезичке политике почетком седамдесетих година 20. вијека прокламована равноправност ћирилице и латинице, инсистирало се на таквој употреби у друштву. За двије деценије ћирилица је постала заиста видљивија у овој републици.

Распадом државе Југославије распало се је и српско-хрватско књижевнојезичко заједништво, које је у Србији подразумевало употребу двају писама, а видјели смо да је латини-

ца постајала све равноправнија, односно да је ћирилица убрзано нестајала уз подршку своје државе. Будући да је у претходним временима статус српског језика доведен у стање занемарености, а да је ћирилица практично била протјерана, логично је било да се однос државе према њима значајно промијени и да се систематски и убрзано ради на побољшању њиховог статуса, који треба да имају као национални језик и писмо у држави. Међутим, прогон ћирилице у овоме периоду постао је снажнији, као значајан задатак свеобухватног плана: хтјело се ући у завршни чин разарања српског културног и сваког другог идентитета. О томе Предраг Пипер пише: „Зато потискивање српске ћирилице, започето 1918, појачано 1945, а до врхунца доведено после 2000. године, иде у исти ред са урушавањем књижевнојезичке норме и говорне културе у сфери јавне употребе српског језика, разградњом образовног система (коју често спроводе представници државне власти под изговором да га модернизују), уништавањем дипломатије и војске (такође одозго, из државног врха, опет под изговором да је то у ствари модернизација), учесталим инсинуирањем против Српске православне цркве, или распродајом у бесцење српских фабрика, по правилу страном или мешовитом инвеститору“ (Piper, 2013, str. 217)^[10]. И: „Предрадници на терену биће најбоље маскирани ако се за тај посао ангажују управо представници народа чију културу треба ослабити, који се на то дају приволети на разне начине, а ради умири-

[10] Први пут објављено 2005. године.

вања савести, тамо где је још има, и идејом да је то што чине урушавајући културну баштину свог народа – модерно, прогресивно, на општу корист, раскид с 'мрачном' прошлoшћу итд. Такви 'независни', 'експерти' налазе се или се постављају у политици, у медијима, у култури и крупном бизнису, тј. на местима с којих могу што више да утичу на ток ствари“ (Isto, str. 216). Дакле, појачани напади на српску ћирилицу су због њеног несумњиво централног мјеста у српском националном и културном идентитету, а у времену о коме Пипер говори у наведеном одломку промјена српског националног идентитета је и обнародован циљ у одређеним западним круговима.

Истина, био је покушај да се ствари окрену према српском националном интересу. Нови Устав Републике Србије из 2006. утврдио у чл. 10: „У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо. Службена употреба других језика и писама утврђује се законом, на основу устава“. Када је посриједи ова друга реченица у члану, којом се предвиђа утврђивање статуса језика националних мањина, треба рећи да је то врло брзо у новој држави ријешено. Мањински језици добили су статус у складу с највишим европским стандардима, у понечему и изнад европских стандарда, што све јесте за похвалу^[11].

Међутим, законско регулисање статуса српског језика и писма према овоме члану Ус-

тава запело је. Убрзо по усвајању устава био је направљен нацрт закона о језику и писму, али је завршио у државној фиоци. Узрок томе је, по свему судећи, незадовољство Венецијанске комисије наведеним чланом српског устава: у њему она види кршење права националних мањина! О томе је писао Слободан Антонић и овдје бих навео дио његовог коментара такве оцјене те комисије: „Парадокс је у томе што је реч о одредби која регулише службену употребу српског језика. Члан 10 не каже да ће се од сада мађарски језик у службеној употреби у Србији писати ћирилицом или да ће се бугарски језик у службеној употреби у Србији писати латиницом. Не, он само регулише како ће се службено користити *српски* језик. Најједноставније питање које се поставља јесте – какве везе имају националне мањине са одлуком којом ће се писмом службено користити Срби у држави Србији? И на који начин то заиста задире у било какво њихово право? И какво је уопште то ново, најновије и само на примеру Србије проглашено мањинско право 'да се радије користи латиничним извору' приликом писања или читања српског језика? Можда треба Венецијанску комисију предложити за неку награду, пошто је открила једно, заиста до сада никада захтевано и никада упражњавано право – право етничке мањине не само да тражи да држава са њом саобраћа на њеном језику, већ и да захтева да држава са својим грађанима који припадају етничкој већини саобраћа на

[11] Треба рећи да се у овоме држава није консултовала са струком, што је у пракси уређених држава нормално, а социолингвистика каже да је једино тако могуће. Зато је направила и неке тешко поправљиве грешке, које за собом ланчано изазивају штете. Није узела у обзир разлику између лингвистичких и симболичких језика; симболичке је изједначила са лингвистичким језицима. То нико није могао наметнути, али држава нас тада није слушала.

писму које више одговара етничким мањинама“!
(Antonić, 2013, str. 135).

У овоме периоду српска јавност је била затрпана мишљењима различитих аналитичара, посматрача, представника оваквих и онаквих не-владиних сектора, најчешће без икаквих лингвистичких знања, тврдњама како је та уставна одредба апсолутно неприхватљива, супротна свему и свачему што је напредно и корисно за Србе и Србију, да нас води у мрак прошлости, хоће да нас скрене са нашега судбоносног и омиљеног европског пута. Навођени су разлози против ћирилице и тврдње да нам је спас у латиници! Њима наруку иду и они представници српског народа који из било којих разлога прихватају и његују дух властитог самопорицања, о чему опширно говори у својој књизи професор Миро Ломпар (2011). Смисао ове појаве код Срба морао би се приказивати у свим говорењима о очувању српског националног и културног идентитета.

Као један од аргумената против ћирилице наводио се и наводи се вријеме нових технологија писања, рачунајући да нико не жели да у том погледу заостаје за савременим свијетом. Тврди се како је у том погледу ћирилица преживјела, да се не уклапа у нове технологије. Наравно, нису објашњавали парадокс да се једно од најсавршенијих писама не уклапа, а она много компликованија се уклапају. Ту лаж раскринкао

је међу првима Радомир Д. Лукић у „Политици“ од 14. јануара 1989. године. Међутим, та се неистина упорно протура као крупан разлог за нужност одустајања од ћирилице, што се неупућеним чини озбиљним разлогом: није, мислети неупућени, у реду да заостајемо за свијетом у техничком погледу, тако размишљају они. И управо због неупућених то је много пута побијано и показивано да противници ћирилице говоре неистину. А суштина је у простој чињеници да произвођачи и продавци технике имају интерес да сваку серију продају на већем тржишту, али се безусловно прилагођавају и много мањим тржиштима од српског тржишта; потребно је само да се исказе захтјев шта се жели. А у овом тренутку развоја технологија то није уопште скупо за произвођаче, а техника има све универзалније карактеристике^[12]. На срећу, гугл и други демантују ове „експерте“. Нема, дакле, говора о неким „манама“ ћирилице у односу на нове технологије, мана је само до нас – што из различитих разлога, никако оправданих, не држимо до себе. Ако наши увозници технике за писање не захтијевају да обавезно и на првом мјесту буде снабђевена ћириличким словима различитих типова, нормално је да произвођачи неће сами учинити све што је специфично за српску ћирилицу, мада многи уређаји доносе и без нашег захтјева доста тога. А онда неупућени

[12] Ових дана пријатељ новинар ми је испричао како је његов познаник морао да оде у Љубљану на неки преглед. Налази су му послати на мејл, наравно ћирилицом. Практични Словенци воде рачуна о своме интересу и поштују сваког муштерију, тако и пацијента. То су исти они Словенци који су осамдесетих година на правдање београдске администрације да пише латиницом јер нема ћириличких машина одмах обавијестили да ће Олимпија произвести ћириличке машине у потребним количинама. Такође је, осамдесетих година прошлог вијека, Младинска књига из Љубљане, у којој је службени словеначки језик са својом латиницом, штампала ћирилицом књиге из чувене Нолитове едиције „Српска књижевност“.

вјерују подвалама да ћирилица „заостаје“, да је немоћна у новом времену. Важно је зато ову неистину стално побијати.

Још једна подвала се често протура као разлог нужности одустајања од ћирилице. Говорењени противници како је данас велика предност латинице у томе што се укључујемо у свијет јер у западним земљама је латиница у употреби – то нам наводно помаже код учења страних језика, а такође странцима који долазе и доносе посао и новац у Србију. Као да је сама азбука – језик. Учећи стране језике учимо и писмо тих језика, а мађарско писмо није исто као њемачко, ни француско, ни енглеско; тако и латиница у српском језику. А странцу који дође у Београд, ако не зна српски језик, свеједно је да ли је латиницом или ћирилицом исписан назив фирме и друго на табли. Исто тако ће подједнако (не)успјешно прочитати сваку другу информацију.

Посебно треба нагласити да се данас у Србији штампа много књига на латиници. Неки издавачи имају оправдање за штампање књига на латиници: тиме отварају веће тржиште, како наводе. Могло би се поставити питање ко је иоле озбиљније истраживао везу између писма и продаје књига изван Србије. Могло би се поставити и питање: зар издавачи из окружења који објављују књиге на српском језику, а под другим именом, не воде рачуна о економском моменту односно зашто они не штампају књиге на ћирилици кад је на овом простору највеће управо српско тржиште^[13]? А по правилу и они наши издавачи који штампају књиге претежно

на латиничком писму иду на државни шалтер за различите материјалне подршке јер, кажу, књига је културно добро, има културну мисију. Јесте књига културно добро ако нема мисију против српске културе. А ако подржава истискивање ћирилице као најважнијег знака нашег културног идентитета, онда никако не заслужује да је држава из пореза који убире од српског народа у томе и помаже. Ето, ћирилица није сметала ни да Иво Андрић добије Нобелову награду за књижевност, да књижевник Милорад Павић стекне велики углед у свијету и буде изобилно превођен, и многи други наши значајни писци.

Да ли ми заиста имамо разлога да чувамо своје писмо или је свеједно којим писмом ћемо се служити? Може се такво питање поставити и добро га је поставити. А одговор ће се сам дати ако само пажљиво погледамо ко то (све) од нас тражи да се одрекнемо ћирилице. А није тешко доћи до спознаје да идеје долазе са оне стране с које нам последњих деценија ништа добро није долазило.

Ми Срби у својој историји нисмо имали срећу да непрекидно живимо у једној држави, која је гарант националног опстанка. Више вијекова смо живјели поцијепани туђим границама и раздијељени по туђим државама. У таквим околностима култура и црква су имале пресудну улогу и заслугу што смо опстали. А српски језик и његово писмо ћирилица су битне ознаке наше културе, нашег идентитета, па и суверенитета. Култура нас обједињује и чува на окупу у таквим околностима. Зато

[13] Прије неколико година гостовао сам на Радио Београду 2, тема је била ћирилица у издаваштву. У разговору је учествовао и познати београдски издавач Жарко Чигоја; и он је тврдио да писмо нема битнијег утицаја на продају књига.

се чине толики напори да се одрекнемо свога писма. Ниједан други европски народ није изложен таквим притисцима: да се одрекне писма на коме је хиљаду година стварао. Ми спадамо у оне европске народе који нису само корисници европских културних вриједности, ми спадамо у оне који су у европску културну ризницу унијели много. Српски споменици писани ћирилицом чине ту ризницу много богатијом. На ћирилици и српској верзији старословенског језика написано је „Мирослављево јеванђеље“, један од најскупљих драгуља у европској, и свјетској, културној ризници. Прочитао сам податак да иде у 120 највреднијих књига у свијету. Писано је за Мирослава, брата великог жупана Стефана Немање, кнеза хумског, ожењеног сестром Кулина бана. Узгред, а важно, на помињаном „знанственом скупу“ у Загребу 2012. Мирослављево јеванђеље је представљено као дјело писано „хрватском ћирилицом“ (в. Ковачевић, 2013). Поред њега сачувано је још много такође врло вриједних споменика наше сакралне писмености. Недовољно још и говоримо о својим драгоцјеним писаним споменицима на српкословенском језику. Тако, само је најужем кругу стручњака познато да се чувени „Српски псалтир“ с краја 14. вијека, настао вјероватно за вријеме кнеза Лазара или његовог сина деспота Стефана, а данас у Минхену – гдје су га однијели баварски војници, сматра за најљепши псалтир у Европи. Према мишљењу академика Војислава Ј. Ђурића, „то је најраскошнија српска књига из средњег века“. Писан је српском редакцијом црквенословенског језика, старом унцијалном ћирилицом. Свуда по свијету налазе се

српски сакрални споменици од непроцјењиве вриједности писани ћирилицом. А још се и не зна где се све по свијету налазе исто тако вриједни српски споменици те врсте, још неоткривени. Српска монашка заједница је била најјача словенска заједница на Светој земљи, од посјете Светог Саве Јерусалиму 1229, па пуна три сљедећа вијека. Шта ће се још открити сачувано од онога што су монаси ту написали! Па шта да кажемо о животописима, житијима, наших светих српских краљева, писаним ћирилицом. Ниједан други словенски језик нешто такво нема. Да ли треба да се одрекнемо тога, одричући се ћирилице? Није у науци непознато да управо ми имамо врло богато писано црквенословенско наслеђе, само не смијемо дозволити да о томе зна тек која стотина Срба у научним кабинетима, како је данас, а о безначајним стварима из туђих култура упознајемо милионе. О томе се мора изнова писати у научним публикацијама, али и предузимати одлучне мјере да се то благо заштити од присвајања. Морам рећи да је један од великих проблема што наши универзитети немају и бојим се да и даље неће имати никакво образовање из националне културе. А то су елите које сутра доносе одлуке у свим областима у разним државним органима. Наша висока бирократија по правилу зна мало или мање од мало о српском језику и његовом значају за национални и културни идентитет. Ако би се судило према језичкој ситуацији и бризи о српском језику, ћирилици и српској култури која на њима почива, онда би најтачније било оно што долази иза овог или. С друге стране, наша висока државна бирократија нема навик

ни свијест о потреби да се обраћа струци за мишљење код доношења важних одлука; чином доласка на неку државну функцију она постаје најкомпетентнија. А опет можда је ово тема за посебну расправу, гдје не би учествовали само лингвисти, али и овдје желим да напоменем да је Одбор за стандардизацију српског језика 2019. године упутио предлог Конференцији универзитета Србије да се на свим факултетима изучава српски језик примјерено програмима и то је глатко одбијено. А тек да смо томе придодали и историју српске културе!

32 |

И да ли треба да се добровољно ћирилице одричемо, преко ње и свога културног наслијеђа, свога идентитета, одричемо, што никоме у свијету не пада на памет, нити се неко усуђује да нешто слично захтијева од других. С једне стране од нас се тражи да се одрекнемо ћирилице, на којој су ти споменици написани, а на другој – они се присвајају, фалсификује се историја. Данас смо свјedoци да се жели отуђити цјелокупно писано наслијеђе настало у крилу СПЦ у средњовјековним Хуму и Босни и прогласити за наслијеђе државе Босне и Херцеговине какву желе Бошњаци. Они на томе фалсификаторском дјелу озбиљно раде и ми још нисмо предузели што је потребно да се заштитимо иако је српска струка о томе рекла своју ријеч. Шта би тек било кад бисмо се одrekli ћирилице – практично бисмо дали на тацни непроцјењиво благо.

Исто тако, на ћирилици је настало писано наслијеђе на српском народном језику, каквим се можемо поносити у Европи и свијету. Да и овом приликом поменем Кулинову повељу из 1189 – најстарији сачувани цјеловит споменик, написан на српском језику и српском ћири-

лицом у тада српској Босни (као што је и спомињани „Дубровачки молитвеник“ најстарији штампани споменик на српском језику). Од откривања до недавно за славистичку науку, свјетску као и српску, то је био неспорно српски писани споменик. Свјedoци смо и посљедњих година да се око њега безочно лаже. Газећи све научне чињенице Бошњаци га покушавају прогласити спомеником ове државе БиХ, једним од темеља њене државности, протежући постојање те недавно настале такве државе на вијекове уназад и везујући је за српску средњовјековну Босну, што ни за кога у науци није била спорна чињеница. Такође, узимају је и за примјер историје тзв. босанског језика, недавно прокламованог, а који би могао да се уназад протегне до неуспјелог покушаја аустроугарских окупационих власти и Бењамина Калаја да у БиХ створе језик који не би био српски. Само десетак година послје Кулинове, настала је и Немањина (Симеонова) повеља манастиру Хиландару, која је по свему, може се рећи, идентична Кулиновој. Отада па кроз вијекове настало је мноштво повеља на српском језику и ћирилици – од српских краљева и друге властеле, које су не само српски слависти објављивали под српским именом. Да подсјетимо само на велики број повеља кнеза Лазара и деспота Стефана Лазаревића, које су и недавно обједињено штампане које дакле може видјети и читати и увјерити се да ово о чему ми говоримо није претпоставка, увеличавање, већ да су то чињенице, о којима нажалост мало знамо.

Па да ли да се одрекнемо писма „Јефимијене похвале кнезу Лазару“, написане позлаћеном сребрном жицом из 1402? Није незначајно овдје

рећи нешто што се код нас мало зна, а требало би да сви образовани знамо. Велики слависта Павле Јосиф Шафарик (1795–1861) пожелио је да се на његов споменик уклеше као епитаф почетак Јефимијине Похвале на српскословенском језику: вь . краснихъ . мира . сего . въспиталь . се . кси . вть . юности . своєе, у савременој транскрипцији: ва красних мира сего васпитал се јеси от јуности својеје. Од толиких словенских текстова тога периода одабрао је и пожелио управо да му стоје ове ријечи из Јефимијине похвале. Да ли да се одрекнемо „Слова љубве“ деспота Стефана Лазаревића“ из 1409, једног од најљепших текстова српске књижевности, и једно и друго написано на српској верзији старословенског језика односно на црквенословенском језику, и других његових списа! Ми о том нашем великану у европским оквирима онога времена – витеза и интелектуалца, књижевника, врсном дипломати, задужбинара, покровитеља писмености и књижевности итд. итд. – знамо отприлике: да, син кнеза Лазара, последице његове смрти био турски вазал. А нуде нам се школски програми из националних дисциплина гдје би се знања из националне историје и културе учила још мање.

Неки и добронамјерни истичу како је и латиница српско писмо, њоме су се у неким крајевима служили Срби и у ранијим вијековима и у 20. вијеку. За 20. вијек је овдје довољно речено како је латиница постала наше писмо. Поменуо сам већ да су Срби католици у Дубров-

нику и приморју и у Босни писали латиницом, тј. натјерани да се одрекну ћирилице, такође фрањевци. Ово је значајна и поучна чињеница и не треба је заобилазити кад говоримо о значају ћирилице за очување српског националног и културног идентитета. И мени се чини да је о томе најбоље започети разговор питањем: А гдје су данас Дубровчани Срби католици и ини? Тако је, имали смо Србе католике, бројан српски корпус. Да се само подсетимо колико је великих интелектуалаца међу њима потекло из Дубровника. За многе који су из друге половине 19. и из прве половине 20. вијека знамо, а данас и не слутимо да су били католици. Одговор је – нисмо их сачували, ако смо и чували^[14]. Прије ће бити да смо их, „из виших интереса“ пустили низ воду. И били су велики српски патриоте. За ову прилику чини ми се згодним да се задржим мало детаљније код већ помињаног професора филологије Милана Решетара, Дубровчанина Србина католика с чијим српским патриотизмом се мало чији од нас може мјерити. А он је, видјели смо, јасно рекао и о језику Дубровника. Решетар је за дописног члана Српске краљевске академије изабран 1897, а за правог 1940, односно проглашен 7. марта 1941, када је прочитана његова приступна бесједа, сам није могао доћи због болести (умро 14. јануара 1942). Њега је бољело то што се његова православна браћа тако односе према њима – католицима^[15]. Може се то прочитати, ако пажљивије читамо, и у његовом

[14] А сами они су се свим снагама борили да се одупру хрватизацији. Само један податак у том смислу овдје: Луко Зоре (1846–1906), филолог и књижевник, такође један од најугледнијих дубровачких Срба католика, објавио је 1903. у Дубровнику књигу под насловом „Дубровчани су Срби“.

[15] Не бих говорио, и не знам, о разлогу за тако велик размак између избора за дописног и правог (редовног) члана.

писму захвалности Матици српској из Дубровника на честитки:

Poštovani Pretsjedniče,

Najtoplije zahvaljujem »Matici srpskoj« mojega nezaboravnooga rodnoga Dubrovnika, što se je sjetila mene vrlo staroga Dubrovčanina, koji sam se vrlo mlad odbio u tuđ svijet. Ja se veselim velikom odlikovanju, što mi je namijenila Srpska Kraljevska Akademija, naša naučna ustanova, ali se veselim, vjerujte mi, radi našega Dubrovnika više nego li radi sebe, a osobito mi je mило što je ta ista počast data g. Marku Muratu – još jednom Dubrovčaninu iz broja *starih boraca Srba katolika, koji izumiremo* (С.Т.: истицање – М.Р.). (*Dubrovnik XXVII/10*, 9. март 1940, стр. 4)^[16]

Да укажем и на један апсурд: шта се дешава кад нас доведу на ивицу пропасти – и сами је почнемо подржавати. Тај Србин Милан Решетар, који је тако темељито проучавао стваралаштво у Дубровнику, објавио „Дубровачки молитвеник“, ради Срба католика штампан на ћирилицы 1512. године, читиристо година касније позива и Србе православце да пређу на латиницу. Ево шта је он између осталог одговорио 1914. године покретачу анкете Јовану Скерлићу у „Српском књижевном гласнику“ о екавском и ијекавском наријечју у „Српском књижевном гласнику“: „Него оставимо разговор о изговору, јер, опет вељу, то ће се ријешити у 'анкети'

гдје ће се говорити сасвим другим аргументима. [...] Напротив велику нам штету доноси разлика у писму, па ту треба да се помогне и то питање треба да се ријешити, ако хоћемо да будемо једно на књижевном пољу. Зато ми је баш било особито мило што и Ви, господине колего, мислите да ће се то тако ријешити да ће за неко вријеме латиница постати нашом опћом књижевном азбуком. Ето, у том правцу заведите анкету и тјерајте пропаганду, да видимо да и ви на истоку имате добру намјеру да долазите у сусрет нама на западу. [...] Моја је задња ријеч дакле ова: затворите анкету о екавштини и јекавштини, а отворите другу о ћирилицы и латиници“. Иако је ово објављено, и недавно прештампано у књизи Вељка Брборића (2016), није нам у видокругу кад расправљамо о питањима ћирилицы. Упорно латиничење Срба католика мора да нам буде поучно: показује да губитак ћирилицы значи губитак националног идентитета. Наравно, мени се чини много важним и онај Решетаров текст у листу „Дубровник“, гдје он свједочи да смо жртвовали Србе католике.

Са ћирилицом смо ми постали препознатљиви у словенском свијету и шире, јер ју је код нас учврстио Свети Сава, иако је он и настављач дјела Св. Ђирила и Методија, а светосавље не значи само стварање и постојање самосталне Српске православне цркве, оно има и друге стубове. Он је већ постојећу српску државу утврдио изнутра, а дипломатијом и извана, створио законодавство. На другој стра-

[16] Сад немам при руци да цитирам, али сам читао једно његово писмо другом Србину католику у коме он пише да се Београд прекасно сјетио ако мисли да овим изборима спасава Србе католике.

ни, зачетник је српске културе, књижевности. Заиста је истина да ми као културни народ почињемо да постојимо са ћирилицом и тако смо се с њоме и на културном плану изграђивали. Одричући се ћирилице одрекли бисмо се своје културе, изгубили бисмо свој идентитет. Зато никако не смијемо дозволити да то посијано сјеме самопорицања ухвати маха.

О значају ћирилице за очување српског националног и културног идентитета много говори и чињеница да нам три деценије од распада бивше државе и српско-хрватског језичког заједништва није дозвољавано да донесемо закон о језику и писму, који би био основа и оквир за одређивање статуса српског језика и ћирилице, него је подржавана језичка ситуација која се може одредити као запуштеност и пропадање. Па и данас, када је тај закон коначно донесен, праве се сметње да се он почне и примјењивати. То нам говори о значају ћирилице у нашој култури, о њеној улози у чувању нашег националног и културног идентитета. С друге стране, то говори да у Србији још нема утврђене језичке политике, као битног елемента културне и укупне националне политике. Знамо према пракси уређених држава, а тако је и према науци која се бави функционисањем језика у друштву – социолингвистици, да се језичка политика утврђује и спроводи у доброј сарадњи државе и струке. Струка осмишљава и предлаже држави језичку политику, а држава је усваја и у сарадњи са струком спроводи. У којој држави не постоји осмишљена национална језичка политика спроводи се нечија туђа, по правилу непријатељска, како је писао ака-

демик Предраг Пипер. Наша неуређена језичка ситуација, статус српског језика и ћирилице, наметање и усвајање и примјена погубног закона о родној равноправности, под плаштом бриге о заштити особа женског пола а уз оштро противљење језичке струке, пре свега оличене у Одбору за стандардизацију српског језика, али и противљење других позваних струка, СПЦ и широке културне јавности, свједочи да у Србији не постоји утврђена језичка и културна политика. А снага једног народа је у снази његове културе. То посебно важи за мале народе. Усвајање каквог таквог закона о језику и заштити ћирилице могао би бити знак да су најодговорнији у држави постали свјесни њиховог значаја за српски национални идентитет, па и суверенитет. Треба се надати да ће они утицати и на стварање друштвеног опредељења, будући да се у високој државној бирократији још увијек не види та опредељеност, да се он почне и примјењивати – како би се коначно учинио заокрет у правцу уређења језичке ситуације у складу с националним интересом.

Закључио бих завршним ријечима ранијег свога рада: „Однос према ћирилици, старање сваког појединца за учвршћивање њеног статуса на цјелокупном српском језичком и националном простору представљају мјеру свачијег односа према националној култури. То посебно мора да се односи како на српску научну и културну јавност, тако и на институције српске науке и културе“ (Tanasić, 2013, str. 196). Оваје се, наравно, не може заобићи одговорност државе – у виду њених највиших представника и одговарајућих министарстава.

References / Литература

- Antonić, S. (2013). The Venice Commission and the Cyrillic. In: M. Kovačević (ed.) *In the protection of the Serbian Cyrillic* (chrestomathy) (133-138). Pale: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta". [In Serbian]
- Brborić, V. (2016). *About Jovan Skerlić's Survey in the Serbian Literary Gazette*. Beograd: Čigoja. [In Serbian]
- Ivić, P. (2001). *Serbian Nation and Its Language*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. [In Serbian]
- Kovačević, M. (2013). Croatia Claims to the History of the Serbian Cyrillic. In: M. Kovačević (ed.) *In the protection of the Serbian Cyrillic* (chrestomathy) (67-72). Pale: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta". [In Serbian]
- Krestić, V. (2017). *About the Name of the Language in the Past of Croatia*. Beograd: Udruženje za odbranu ćirilice "Dobrica Erić". [In Serbian]
- Lazarević, L. (2010). *Notes from occupied Belgrade: (1915-1918)*. Beograd: Jasen [In Serbian]
- Lompar, M. (2011). *The Spirit of Self-Denial: A Contribution to the Critique of the Serbian Cultural Policy*. Novi Sad: Orpheus [In Serbian]
- Maretić, T. (1931). *Grammar and Stylistics of the Croatian or Serbian Literary Language*. Zagreb: Obnova. [In Croatian]
- Piper, P. (2013). Symbolic Value of the Serbian Cyrillic and the Modern State of Serbian Culture. In: M. Kovačević (ed.) *In the protection of the Serbian Cyrillic* (chrestomathy) (211-219). Pale: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta". [In Serbian]
- Remetić, S. (2012). Two Decades of the Republic Srpska in a Linguistic Arena: The Current Reality and Perspectives. In: R. Kuzmanović (ed.) *The Republic Srpska - Twenty Years of Development: Achievements, Challenges and Perspectives* (167-185). Banja Luka: ANURS. [In Serbian; English]
- Rodić, N. (2002). Toma Maretić's Letter to Ljubomir Stojanović. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, LXVII (1-4), 201-204. [In Serbian]
- Stanišić, V. (2014). "Bosnian Cyrillic" and Vuk's Cyrillic. In: N. Milošević-Đorđević (ed.) *Vuk Stefanović Karadžić (1787-1864-2014)* (105-115). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. [In Serbian]
- Stojanović, J. (2013). Continuity, Spreading and Status of the Serbian Cyrillic - Throughout the Centuries and Today. In: M. Kovačević (ed.) *In the protection of the Serbian Cyrillic* (chrestomathy) (73-113). Pale: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta". [In Serbian]
- Tanasić, S. (2013). The Cyrillic as the Beginning and the End of Serbian Culture. In: M. Kovačević (ed.) *In the protection of the Serbian Cyrillic* (chrestomathy) (186-196). Pale: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta". [In Serbian]
- Tanasić, S. (2014). Aleksandar Belić about Vuk Karadžić. In: N. Milošević-Đorđević (ed.), *Vuk Stefanović Karadžić (1787-1864-2014)*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. [In Serbian]
- Tanasić, S. (2023). The Serbian Language in the Republic Srpska. In: *Thirty Years of the Republic Srpska*. Banja Luka: ANURS. (in the process of printing). [In Serbian]

Sreto Z. Tanasić

Institute for the Serbian Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts
Belgrade (Serbia)
Academy of Sciences and Arts of Republic Srpska
Banja Luka (Republic Srpska – Bosnia & Herzegovina)

The Cyrillic and Serbian culture

Summary

The paper speaks about the place and importance of the Serbian Cyrillic in Serbian culture. The Cyrillic with the Serbian language is undoubtedly among the most important identity signs, which proves that it is also necessary to assign such importance to it when devising national and cultural policies. It is exactly due to such identity importance that the Cyrillic was suppressed from the Serbian nation in the past and it continued in the 20th century, especially after the Second World War. Even today, after the breakup of the Serbian-Croatian language unity, many powers have an organized way of trying to prevent the return of the Cyrillic to its place. That speaks about its importance for the Serbian cultural and national identity.

| 37

Keywords: Serbian language, national identity, cultural identity, Cyrillic

---

Проф. д-р Срето З. Танасич

Институт српског језика САНИ
Белград (Србија)
Академија наука и уметности
Банја-Лука (Република Српска – Боснија и Херцеговина)

КИРИЛИЦА И СЕРБСКАЈА КУЛТУРА

Резюме

В работе речь идет о положении и значении сербской кириллицы в сербской культуре. Сербь – европейский народ, который в европейскую сокровищницу культуры внес сокровища культуры неопределимого достоинства. Упомянем только Мирославово Евангелие конца 12-го века, один из самых ценных памятников европейской сокровищницы культуры. Наряду с ним существует ряд других памятников сакрального характера, написанных на сербской редакции старославянского языка и кириллице. Эти памятники являются предметами кражи и присвоения со стороны тех, которые находятся в нашем соседстве и у которых нет своего

наследства, из-за чего они хотят возместить его кражами. Отречением от кириллицы мы в значительной мере помогли бы им в этом.

Несомненно, что кириллица со сербским языком один из самых важных знаков идентичности сербов и их культуры. Это было причиной, что в течение более старой и более новой истории сербского народа делались попытки вытеснения кириллицы из сербской культуры – иногда эти попытки полностью и осуществлялись. В этом отношении особенно выделялись все оккупанты. В тех частях сербского народа, которые находились под оккупацией неправославных, католических стран систематически работали над переводом сербов на латиницу. Этому они и достигли в случае сербов католиков. После этого они были ассимилированы в хорватский национальный корпус. Это поучительно, потому что показывает, что потеря кириллицы обозначает потерю национальной идентичности. В 20-м веке, особенно после Второй мировой войны и Новисадского литературного договора, которым возобновилась сербско-хорватская общность и которым было прокламировано равноправие кириллицы и латиницы, кириллицу планомерно вытесняли из сербского народа.

После распада сербско-хорватского литературно-языковой общности, правда по воле хорватов, надо, разумеется, вернуть сербам и сербскому языку их письмо. Сопротивления, которые стоят на этом плане, сегодня подтверждают ее значение для сербской национальной идентичности. Это особенно относится к факту, что сербский народ и сегодня не живет в одной национальной стране. Кириллица, сегодня, представляет собой значимый объединительный фактор для сербского народа. Это особенно говорит о том, что в осмыслении национальной и культурной политики необходимо придавать ей такое значение.

Ключевые слова: слова: сербский язык, национальная идентичность, культурная идентичность, кириллица.

Јован Љ. Јањић^[1]
Институт за политичке студије
Београд (Србија)

УДК 323.1:811.163.41'272
811.163.41:003.349
Прегледни научни рад
Примљен: 21.08.2023.
Прихваћен: 24.08.2023.
doi: 10.5937/napredak4-46087

Српска ћирилица – израз српског духовног бића

Сажетак: Писмо је саставни део културе једног народа. Народ га ствара или прихвата и обликује по својој мери, самим тим оно је израз духовног бића народа који га ствара или прихвата.

Српски народ има више од миленијума стару културу стварану на свом језику и писму, највећим делом и у најдужем периоду искључиво на ћирилици. На тај начин ћирилица је обележила српско и духовно и национално биће – постала је саставни део идентитета српског народа.

Народ и писмо његово налазе се у узајамном односу како приликом стварања писма, тако и приликом изградње и чувања народног идентитета.

Кључне речи: писмо, ћирилица, језик, српски народ, идентитет

Увод

Све што човек ствара производ је духа који кроз њега делује, и када ствара духовна и када ствара материјална добра. Пре него што крене у стварање, човек је своје дело, у целини или бар у контурама, већ осмислио у свом духовном бићу. На тај начин настаје и писмо. Као производ људског дела, оно чини саставни део културе једног народа.

Из тога следи јасан закључак: човек, сходно свом духовном надахнућу, ствара писмо; оно настаје као производ културе једног народа, а затим и само постаје чинилац културе који ће потом утицати на културу тога народа. Јер кул-

туру (у ширем смислу) једног народа чини све оно што је човек створио.

Културалистичко становиште полази од тога да култура обликује одређени систем вредности у друштву, утиче на развој пожељних особина својих чланова и на начин мишљења, веровања и понашања; самим тим, она својим историјски изграђеним вредностима, знањима, веровањима и обичајима снажно утиче на формирање и развој личности (Аврамовић, 2011, стр. 151–154). А онда личност утиче на стварање културе; при чему тај појединац није само пуки отисак културе (Isto, стр. 156) – сваки човек оставља свој особен стваралачки или рушитељски отисак.

[1] jovanradj@gmail.com

Под таквим дејством постојећег система вредности настало је и писмо. Сходно наведеним утицајима оно носи отисак духовног амбијента у којем је настало или у којем се уобличило.

Историја писма

Дуг је историјски процес настанка писма. Не зна се када и како је оно настало. Зна се само да су се људи служили писмом током неколико векова пре 3000. године пре н. е.; зна се пошто постоје глинене таблице које су, отприлике у то доба, исписивали Сумерци из Месопотамије. А сигурно је да се и то најстарије познато писмо дуго развијало (Stefanović, 1968, str. 108).

За развој писма била су нужна два услова: прво, извесно искуство у цртању, и друго, идеја на који начин треба упутити поруку неке које није присутан. Први ступањ писања било је сликовно писмо („пиктографија“) састављено од цртежа изложених у низу, да би се тако обликовала одређена прича. Ту је свака слика означавала само оно што представља. Следећи, виши ниво развоја писма била је – идеографија, где се такође употребљавају слике, с тим што оне овде немају само значење ствари коју приказују, већ носе и одређену идеју, поруку (такви су, рецимо, поједини савремени саобраћајни знаци, којима се о нечему обавештава или на нешто упозорава).

Уколико језик има само једну реч за одређену идеју, идеограм, симбол којим се та идеја представља, он се односи само на ту реч, а временом се може односити и на одређени глас из те речи. Када дође до тога да се симбол употреби

за приказивање истог гласа у различитим речима, тај симбол више није идеографски, већ фонетски (хеленски, *phone* – звук). Тако је ишао прелаз у нови, виши ступањ развоја писма, од идеографског до фонетског, с елементима и једног и другог писма, па се отуда оно назива „прелазним писмом“. Будући да постоји више од три хиљаде година, сматра се да је придев „прелазни“ неприкладан, па је почео да се употребљава модеран термин „аналитички“. Према доступном сазнању, најстарије аналитичко писмо је сумерско. Пре више од пет хиљада година, у јужној Месопотамији, Сумерци су најпре развили пиктографију, а потом идеографију са неким фонетским елементима. Њихови писари створили су стил писма у којем су употребљаване кратке линије, сличне клиновима, па се отуда ово писмо углавном назива клинастим писмом. Исписивано је утискивањем у површину влажних глинених таблица. Ово писмо и овај стил писања раширили су се међу готово свим већим народима древног Блиског истока, међу Вавилонцима, Асирцима, Еламитима, Хетима и Персијанцима. Друга аналитичка писма, као што су, рецимо, писма Маја и Астека из Средње Америке и Мексика, била су мање развијена; или су, попут писма Лолоа, брдског народа из југозападне Кине, била мање распрострањена (Isto, str. 108–111).

Сумерско клинасто писмо и египатски хијероглифи (чији најстарији очувани примерци потичу од око 2900. године пре н. е.) први су комплетни системи писама за која се зна. Најстарији познати узорци кинеског писма потичу из XV века пре н. е. У то доба кинеско писмо је

било углавном идеографско, са неким фонетским елементима (Isto, str. 111).

Велики искорак у развоју писма учињен је када су симболи почели да се употребљавају за обележавање гласова у речима, а не само за представљање објеката и мисли. У VI веку пре н. е. древни Персијанци развили су писмо налик клинастом писму, у којем су била свега четири идеографа. Разбијањем слогова на гласове постигнута је знатна економичност у броју писмена. Било је довољно само 36 симбола, укључујући и један интерпункцијски знак. Многа писмена представљала су чисте сугласнике, па је тако отклоњена тешкоћа у писању група сугласника. Кроз даљи развој писма, временом, тај систем водио је ка најефикаснијем систему писања – алфabetу, азбуци и абецеди (Isto, str. 112–113).

Дошло се до тога да слова азбуке (абецеде или алфабета) буду „опеке са којима можемо градити коју год хоћемо реч“ (Isto, str. 114). И зато се оправдано истиче да је азбука најбољи систем писма који је човек изумео (Isto, str. 116).

До 600. године пре н. е. хеленски облик азбуке раширио се по многим хеленским колонијама по обалама Средоземног мора. Раширила се зато што је била пријемчива и применљива, тако да хеленска азбука надахњује готску азбуку, коју је у IV веку н. е. изумео готски хришћански свештеник Вулфила да би олакшао превод Новог завета на готски језик. Такође, има утицаја и на словенску азбуку од 43 слова, коју су у IX веку н. е. формулисали Ћирило и Методије, у својој мисији ширења хришћанства међу Словенима. Та ћирилска

азбука потом ће постати основа писма православних европских народа: Срба, Бугара, Руса, Белоруса, Украјинаца, Македонаца.

У I веку пре н. е. Римљани су на крај азбуке додали *Y* и *Z* да би хеленске речи лакше преписивали на латински језик. Тако је класична латинска азбука постала готово истоветна са абецедом која се данас употребљава; једини каснији додаци који су се задржали јесу писмена *U*, *W* и *J*. Ова писмена, настала преуобличавањем слова *I* и *V*, абецеди додата су у средњем веку (Isto, str. 117).

Занимљиво је да је способност да се чита и пише била знатно уобичајенија у античкој Хелад и Риму, него у средњовековној Европи. Након пада Западног римског царства, у V веку н. е., о вештини писања на том подручју једва да се знало изван цркве. Процвет трговине почетком XIII века подстакао је развој писмености, а додатни импулс били су проналазак штампе покретним слогом у XV веку и те развој индустријализације од XVIII века (Isto, str. 118).

| 41

Словенско писмо и српска ћирилица

Утемељивачи словенске писмености, солунска браћа Константин (у монаштву Ћирило) и Методије, у свом мисионарском раду ослањају се на већ постојеће писмо. Тако, како пише у њиховом житију: „У Херсону Константину пође за руком да нађе ’Еванђеље и Псалтир, написан руским писменима’, а и човека који је говорио тим језиком. Разговарајући с њим, Константин научи тај језик и, на основу разговора, подели

Фотографија 1: Споменик „Света браћа Ћирило и Методије“ у Београду, који је израдио македонски вајар Томе Серафимовски
Фото: Град Београд

писмена на самогласнике и сугласнике, и с помоћу Божјом убрзо стаде читати и објашњавати нађене књиге. Видећи такву мудрост, многи су се дивили и славили Бога“ (Роровић, 1996, str. 257).

Сматра се да су словенски учитељи већ у Цариграду спремили све што је било најпотребније за њихов позив. Константин (Ћирило) прво је уредио словенску азбуку, потом са Методијем и другим помоћницима најпре превео богослужбено Јеванђеље на словенски језик, а затим можда и друге црквене књиге (Ђорђевић, 1987, str. 13).

Тако је уређено словенско писмо било први пут примењено за језик који се обично назива – старословенски (Isto, str. 18).

Писац *Историје српске ћирилице* Петар Ђорђевић каже: „Словени, живећи на Балкану више од два века пре Ћирила, свакако су се служили неким писмом, као што је то тачно изнео у својој одбрани словенског писма Црноризац Храбар. У његову ужем и ширем завичају Словени су се служили грчким писмом тога времена, бар за најважније потребе“ (Isto, str. 22).

Словенско писмо солунска браћа стварају на основу онога што већ постоји. Тако, писмо код Словена наставља свој континуитет. Наставља и код Срба. Самим чином примања хришћанства за време византијског цара Василија I (867–886) српске земље постале су отворене за настајање и јачање словенске писмености. Утицај је тада ишао преко бугарске литературе. Али, и поред тога, како истиче професор Ђорђе Трифуновић, српска писменост је морала временом да стекне чврсте основе кад је могла у непосредном до-

диру с бугарском литературом да да сопствени језички облик прихваћеним делима (Trifunović, 2001, str. 10).

Након што је Византија 971. године покорила Бугарско царство, а 1014. победила цара Самуила, више није било те моћне државе и њених духовних средишта. Самим тим, ослабио је и некадашњи додир двеју словенских култура и писмености. Сматра се да је ток прихватања дела бугарске књижевности и писмености код Срба морао увелико да започне у X и да се оконча у XI веку. Тим поводом професор Трифуновић пише: „Осамостаљивање српских земаља отварало је сада повољне услове за даље и богатије неговање старијег моравско-панонског и новијег бугарског наслеђа. У прожимању старијег и новог српска писменост је изградила свој нарочити пут. Био је то, свакако, дуг пут особеног и плодотворног усавршавања српске писмености, што ће на свом обогаћеном језику моћи да даје и прве изворне писце, од којих су нам познати тек први Немањићи“ (Isto, str. 10–11).

Отуда и олака закључивања да најстарија српска писмена потичу с краја XII века.

Професор Павле Ивић пише да је Свети Сава први српски писац чија дела познајемо. Истиче да је први архиепископ српски живео у доба кад се уобличавао српкословенски језик, настао прилагођавањем старословенског језика особинама српског, и кад су се уједно појавили први (нама познати) текстови писани српским народним језиком (Ivić, 1995, str. 73).

На основу најстаријих српских писаних споменика добија се само делимична слика

тог давнашњег сложеног развоја српског писма и правописа. У српским крајевима била се укоренила глагољица, па се током X, XI и XII века она употребљавала упоредо са ћирилицом, која је све више, нарочито у правним списима, постајала водеће писмо. Иако је за савремено око ликовно необична, како каже професор Трифуновић, глагољица је оставила дубоке трагове, препознатљиве и током XIII, XIV и XV века. С променом писма, текла је и дуга еволуција српског правописа. Стога, у многим српским рукописима, нарочито из прве половине XIII века, и даље видно има неуједначености (Trifunović, 2001, str. 11).

Истраживања су показала да су Ћирило и Методије саставили писмо које је било глагољица. Она је облицима и саставом слова потпуно одражавала гласовни склоп дијалекта који је узет за основу словенског књижевног језика. Но, убрзо након доласка ученика словенске браће у јужне и бугарске крајеве, показала су истраживања, састављена је ћирилица. Глагољица, као што је речено, и даље се употребљавала упоредо са ћирилицом, све док није сасвим посустала и изгубила битку (Isto, str. 162).

Академик Митар Пешикан, бавећи се историјом српског писма, пише да од краја XII века ћирилица не само што је коначно овладала у српској држави него се све до турскога доба документује у Босни, Хуму и Дубровнику као једино и главно писмо кад год се пишу словенски језички текстови (акти, у Босни и црквени списи). При томе је, каже, на западу ћирилица одржавала неке особености, графичке и типолошке (делом подударне с глагољицом), док је у српској

држави ажурније саображавана с праксом у источнијим словенским земљама, у чему је знатну улогу имало посредништво Свете Горе. Томе је допринело и то што је на Цетињу 1494. године прорадила прва српска ћириличка штампарија (Pešikan, 1994, str. 21).

Оправдано овај српски филолог и лингвист напомиње да је на примену писма утицала и верска подела. У римокатоличким срединама, поред поменутог дугог одржавања глагољице, током каснијег средњовековног доба латиница улази у обичај и за текстове на народном језику. А у муслиманским и појединим римокатоличким срединама (у Босни и на Приморју) ћирилица се увелико употребљавала све до XIX века. Тако, рецимо, турско-дубровачка дипломатска преписка обављана је ћирилицом од XIV до XVI века, а у XVI и XVII веку за потребе западне цркве штампан је низ ћирилских књига. У православним срединама ћирилица је била практично једино писмо све до стварања Југославије, односно обједињеног српско-хрватског стандарда (Pešikan, 1994, str. 21–22).

Отуда ће, својевремено, и професор Петар Ђорђић записати да је српска ћирилица „била и остала до дана данашњега национално писмо наше писмености, била она на народном или, раније, и на понародњеном старословенском језику“ (Ђорђић, 1987, str. 5).

Важно сведочанство о српском писму, о његовом континуираном развоју, даје Темнићки натпис. Уклесан на камену кречњаку величине 192–195 x 195 mm и 50 mm дебљине. Нађен је 1900. године у селу Горњем Катуну, близу Велике Мораве, на подручју данашње општине

Тематски блок:
Ћирилица - конститутивни елемент
српског националног идентитета

Јован Љ. Јањић
Српска ћирилица - израз српског духовног бића

| 45

Фотографија 2: Темнићки запис, 11. век, кречњак, 19,5 x 19,2 x 4,5 cm, Горњи Катун, Варварин, инв. бр. 022_28
Извор: збирка Народног музеја у Београду

Варварин. Чува се у Народном музеју у Београду. Писан је лепим ћирилским писмом, а задржао је црте старијег и новијег правописа. У кратком тексту натписа среће се једна изразита особина српског говора. Ту се појављује облик акузатива једине именице Бог (*боѿа* уместо *боѿь*), што је карактеристично за српску редакцију старословенског језика. Текст је први објавио Љубомир Стојановић, који је његов постанак везао за XI век. Таквог мишљења је и Петар Ђорђевић, док Владимир Мошин разматра могућност да Темнићки натпис припада X веку (Trifunović, 2001, str. 18).

Стари глагољски рукописи с овог подручја, у којима се распознају трагови српске говорне средине, сведоче о дубокој старини глагољице, као давнашњег писма српских богослужбених књига. То је, најпре, глагољско Маријино (Маријинско) јеванђеље, написано на 174 стране, за које се сматра да представља најстарији сачувани споменик писан старословенским језиком, са елементима српског народног језика, под чијим утицајем ће се развити српска редакција старословенског језика.^[2] Сматра се да је оно морало настати најкасније почетком XI века на српском штокавском подручју (Trifunović, 2001, str. 23, 19).

Ту су и још два, вероватно век или век и по познија српска глагољска споменика: Гршко-

вићев одломак и Михановићев одломак апостола, који је читан на богослужењу Словена православних (Isto, str. 24).

Ђорђе Трифуновић пише да најстарији српски познати писани споменици сведоче о једној особеној појави међу јужнословенским народима – да су се код Срба од најстаријих времена употребљавала два језика, народни и књижевни. И најстарији познати споменик на народном језику – Повеља Кулина бана – проистиче из укрштаја таквих токова, а као изграђена целина неће се много разликовати од потоњих сличних исправа на народном језику. А о односу глагољице и ћирилице каже: „Средином и крајем XII века, када су нам познати први српски сачувани ћирилски споменици, већ су, углавном, окончане две јаке струје – глагољска и ћирилска. Ћирилица остаје једино писмо, иако ће се трагови глагољице дуго одржати у ћирилском правопису, па и у писаном преносењу, што нам показују у ћирилском тексту извесна слова и читаве речи исписане глагољцом“ (Isto, str. 43–44).

Поставља се питање зашто нема више сачуваних српских рукописа пре настанка самосталне српске државе за време Немањића, у XII веку. Од прогона ученика Свете браће Ћирила и Методија (886) до првих познатих споменика временски распон је од два и по до три века.

[2] Маријино (Маријинско) јеванђеље има 174 листа (212–215 x 172–180 mm). Готово у целини чува се у Руској државној библиотеци у Москви. А два листа с почетка су у Националној библиотеци у Бечу. Пронашао га је В. И. Григорович (1815–1876), како се сматра, на Светој Гори, у скиту Рођења Богородице Марије, познатог под именом Богородица, а раније Ксилург. Међутим, Јевгениј Немировски, на основу новије грађе, сматра да је В. И. Григорович рукопис нашао у манастиру Светог Атанасија (Лавра) на Светој Гори, и да га је одатле узео 1847. године. Овај споменик, у ћириличкој транслитерацији, објавио је Ватрослав Јагић, 1883. године, у Сант Петербургу (Trifunović, 2001, str. 19)

С обзиром на богато материјално и духовно српско наслеђе од XII века, и данас присутно, а које сигурно није могло настати ни из чега, без јаког и духовног и материјалног утемељења, јасно је да то доба није било без писаних сведочанстава. Споменици из тога доба, као што су Темнићки натпис (X или XI век) и Маријино јеванђеље (најкасније почетак XI века), који су својом наменом и граfiјско-правописном слојевитошћу везани за простор српских земаља, према Ђорђу Трифуновићу, симболично и материјално указују на два јака струјања тог тровековног доба и простора – глагољско и ћирилско. Отуда Владимир Мошин, шездесетих година XX века, износи претпоставку да се постепени нестанак словенских рукописа на Балкану до краја XII века може тумачити као последица византијског рада на систематском уништавању тих рукописа (Isto, str. 64).

Ћирилица – темељ српског националног идентитета

Писмо је производ духа. И, као такво, саставни део културе одређеног народа. Културом се назива све што је створено људским рукама и разумом (Sokolov, 2001, str. 6). Руски професор Елмар Владимирович Соколов, члан и професор Петроградске државне академије културе, каже да је култура продукт разума и као таква је неодојива од њега. „Култура постоји онде где се одвија рад мисли, где разум није ограничен догмама и предрасудама“ (Isto, str. 22). Изван духовног живота, изван свесне људске активности, нема културе, она не постоји (Isto, str. 65).

Дакле, све зачиње у духовном бићу човека. Ту је зачето и писмо. Оно је, као што смо видели, имало дуг развојни пут. У том процесу учествовале су многе генерације. Јер, како је то објаснио Соколов, „у друштву се непрекидно и паралелно одвијају два важна процеса: стварање нових вредности и преношење културног наслеђа са једне генерације на другу“. Притом, „оно што је створило човечанство у току векова и миленијума мора да буде пренесено на појединца, који то треба да усвоји у току неких пола века“ (Isto, str. 228). Прогрес културе у целини поклапа се с прогресом личности (Isto, str. 242). А кад човек усвоји културно наслеђе, то онда постаје израз његовог идентитета.

Тим путем је ишло и српско писмо – ћирилица. Као и свако друго писмо. Писмо настаје и обликује се сходно духовном надахнућу људи који га стварају. Самим тим, оно је израз њиховог духовног бића. Исто тако, сви они који се уче на том писму и који њиме задовољавају своје духовне потребе, усвајају га као израз свог духовног бића, па оно постаје саставни део њиховог идентитета.

Кад почнемо да учимо да пишемо и да читамо свој матерњи језик, ми већ знамо да га говоримо, изговор речи већ је утврђен у нашој свести (*Komunikacija i jezik*, 1968, str. 124). А онда, уз помоћ писма, човек себе усавршава у изговору, у језику. И тако успоставља духовни круг, кроз који обликује своју личност, у мери свога опредељења.

Отуда ће доскорашњи директор Института за српски језик САНУ Срето Танасић рећи да језик и писмо представљају најзначајнију и

највећу духовну ризницу једног народа, што, природно, важи и за српски језик и његово писмо – ћирилицу. Каже: „Све што нам се догодило и све што смо створили најпоузданије се чува у српском језику. А готово све је у протеклих десет вијекова записано ћирилицом. Нешто мало српске баштине сачувано је записано и глаголицом, нешто мало више латиницом. Ипак је ћирилица била и остала српско писмо првог реда. Српски језик и српска ћирилица су темељ српског националног идентитета, они представљају темељ српске културе“ (Tanasić, 2013, str. 186).

48 |

Чињенице из културне ризнице српског народа то потврђују. Али, ипак, кроз XX и XXI век дошло је до потискивања српске ћирилице: започето је 1918. (стварањем нове, заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, потоње Југославије), појачано 1945. (успостављањем анационалне комунистичке власти у држави), а до врхунца доведено после 2000. године (некритичким опредељењем српске елите за тзв. европске вредности, за „вредности“ којима се поништава национални идентитет). Лингвиста Предраг Пипер с разлогом истиче да се то дешава у склопу „настојања да се у свести српског народа промени систем вредности“, између осталог, с циљем да би он „са одобравањем примао то што се чини на његову штету“ (Piper, 2013, str. 217)

Сходно предоченом, оправдане су речи упозорења: Затирање ћирилице доприноси затирању српске културе. Кад се потисне култура једног народа, отвара се простор за туђи култур-

ни утицај, а њиме се отварају врата и за друге утицаје (економске, политичке...) – све до новог поробљавања (Tanasić, 2020, str. 191).

Српска ћирилица није само чувар српског идентитета, она је најпре његов носилац. Уткана је у српски идентитет. На њој и са њом стварана су дела која ће обележити српско духовно и национално биће. А пре тога, и у међувремену, српско духовно биће обликовало је српско писмо по својој мери. И зато је српска ћирилица најпре израз српског духовног бића.

Закључак

Особено српско писмо, писмо првог реда, јесте – ћирилица. Обликована је по мери српског духовног бића. А онда је она утицала на обликовање српског националног и духовног бића. Од XII века па до стварања Југославије у XX веку ћирилица је била практично једино писмо у српском народу. Такође, она се увелико употребљавала и у муслиманским и појединим римокатоличким срединама (у Босни и на Приморју) све до XIX века.

Све најзначајније у српској историји и све највредније у српској култури у том времену записано је и створено на ћирилици. Практично, српска култура, највећим делом, стварала се и створена је на ћирилици.

Самим тим, српска ћирилица је у темељу српског идентитета.

Српски народ је обликовао своје писмо – ћирилицу, а ћирилица је духовно обликовала српски народ.

References / Литература

- Avramović, Z. (2011). *Culture*. Beograd: Zavod za udžbenike. [In Serbian]
- Đorđić, P. (1987). *The History of the Serbian Cyrillic*, 2nd edition. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]
- Ivić, P. (1995). The Facts and Puzzles in the Language of St. Sava's Writings. In: K. Milovanović and D. Kalezić (eds.) *St. Sava* (73-78). Nikšić: Unireks; Beograd: Narodno delo. [In Serbian]
- Pešikan, M. (1994). Alphabet. In: M. Pešikan, J. Jerković and M. Pižurica (eds.), *Orthography of the Serbian Language* (17-45). Novi Sad: Matica srpska. [In Serbian]
- Piper, P. (2013). Symbolic Value of the Serbian Cyrillic and the Modern State of Serbian Culture. In: M. Kovačević (ed.) *In the protection of the Serbian Cyrillic* (chrestomathy) (211-219). Pale: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta". [In Serbian]
- Popović, J., Archimandrite (1996). *The Lives of the Saints*. Beograd: St. Čelije Monastery. [In Serbian]
- Stefanović, V. A. (ed.) (1968). *Communication and Language: Symbols – Speech – Alphabet*. Beograd: Vuk Karadžić. [In Serbian]
- Sokolov, E. V. (1976). *Culture and Personality*. Beograd: Prosveta. [In Serbian]
- Sokolov, E. V. (2001). *Culturology: Experiments from the Theory of Culture*. Beograd: Prosveta. [In Serbian]
- Tanasić, S. (2013). The Cyrillic as the Beginning and the End of Serbian Culture. In: M. Kovačević (ed.) *In the protection of the Serbian Cyrillic* (chrestomathy) (186-196). Pale: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta". [In Serbian]
- Tanasić, S. (2020). *Thus I Spoke for Tomorrow: Interviews 2001-2020*. Beograd: Čigoja štampa. [In Serbian]
- Trifunović, Đ. (2001). *Towards the Beginnings of Serbian Literacy*. Beograd: Otkrovenje. [In Serbian]

Jovan Lj. Janjić
Institute for Political Studies
Belgrade (Serbia)

Serbian Cyrillic – Expression of the Serbian spiritual being

Summary

The alphabet is an integral part of a nation's culture. The nation creates or accepts it, forming it by its own standards; thus, it is an expression of the spiritual being of the nation creating or accepting it.

50 | The Serbian nation has the culture that is more than one millennium old, created on its language and alphabet, mostly and for the longest period of time solely in the Cyrillic. In that manner, the Cyrillic has marked both the spiritual and the national being of Serbia – it has become an integral part of the Serbian nation's identity.

The nation and the alphabet stand in a relationship of interaction both in the creation of the alphabet and in the building and preservation of the national identity.

Keywords: alphabet, Cyrillic, language, Serbian nation, identity

Слободан Ђ. Продић^[1]

Факултет за европске правно-политичке студије
Београд (Србија)

УДК 323.1:811.163.41'272

811.163.41:003.349

Оригинални научни рад

Примљен: 14.07.2023.

Прихваћен: 08.08.2023.

doi: 10.5937/napredak4-45517

Ћирилица између религије и политике

Сажетак: Једна од особина ћирилице као писма јесте и то да је она, од самог настанка, изложена сваковрсним нападима са циљем њеног делимичног или потпуног одстрањења. Као писмо настало из потребе ширења православне вере међу словенским народима, ћирилица је сметала и смета онима који су, суштински, противници хришћанства. Борба против Цркве, када говоримо о простору Балканског полуострва, подразумевала је и подразумева борбу против ћирилице. Видови ове борбе су различити, али неретко сваки од њих у основи има и политичку позадину. На тај начин може се говорити и о томе да је ћирилично писмо већ вековима уназад на мети различитих завојевача, који су, сваки на свој начин, настојали и настоје да искорене православни хришћански идентитет како српског, тако и других народа чије су постојање и опстанак суштински везани и за њихово писмо и језик.

Кључне речи: Срби, ћирилица, идентитет, православље, политика

Уводне напомене

Ћирилица представља својеврстан цивилизацијски феномен. Један од разлога за овакву, само на први поглед смелу тврдњу јесте околност да она и данас, када говоримо о простору Европе као месту на којем је ћирилица настала, и даље остаје изложена мање или више отвореним верско-политичким нападима. Циљ ових напада био је и биће одстрањење из употребе ћирилице као писма, а по могућности и њено потпуно уништење. Разлози за један овакав крајње деструктиван однос према једном писму истовремено су и разлози због којих се

већ вековима уназад води константна борба против народа који употребљавају ћирилично писмо, против њихове религије, њихове културе, њиховог идентитета... Истрајавање на очувању ћирилице и њеној употреби од најширих друштвених слојева, значајан је корак који као народ можемо учинити, и то уз мало труда и подстицаја политичких структура, поготово у времену у ком се тренутно налазимо, тј. у времену интензивног труда да се смање и чак потпуно одстране идентитетске особености српског народа зарад прихватања вредности које са собом доноси конзумеризам са својим изазовима и искушењима.

---

[1] porodicaprodic@gmail.com

МЛАДЪ ТЫ БЫ СЪ ПОМИ СТ

НАСТУПАЮЩЕ ПРИБИТИ

СИКОМНЕ Б СЛОВОН СЛО
 КОВЪ ШЪ БЪ И
 БЪ БЪ СЛОВО И СЕ БЪ И
 СИКОМНЕ ШЪ БЪ И СЪ ТЪ М
 БЪ И ШЕ И БЪ СЪ НЕ ГО НЕ
 БЪ И НЪ ТЪ ТО ЖЕ СЪ ЖЕ БЪ И
 БЪ ТО МЪ Ж И КО ТЪ БЪ И
 Ж И БО ТЪ БЪ СЪ ТЪ БЪ ЛЪ КО
 МЪ ШЕ КЪ ТЪ БЪ ТЪ МЪ
 СЪ КЪ ТЪ И ТЪ СЪ И ТЪ МЪ А Е ГО
 НЕ О Б Е ТЪ И БЪ И ТЪ ЛЪ СЪ П О
 СЪ И НЪ ШЪ БЪ И МЪ БЪ А МЪ Ю
 И ШЪ СЪ П И Д Е КЪ СЪ ВЪ Д Е
 Т Е ЛЪ СЪ ТЪ Б О Д А СЪ КЪ Т Е ЛЪ
 СЪ ТЪ К О У Е ТЪ СЪ ВЪ Т Е Д А ВЪ С И
 ВЪ Т Р О У И МЪ ТЪ И МЪ И СЪ БЪ
 ТЪ СЪ ВЪ Т Е И П А ТЪ ВЪ Д А Т Е

Л И С ТЪ О У Е ТЪ СЪ ВЪ ТЪ И Н Е БЪ
 СЪ ВЪ ТЪ И С ТЪ И НЪ Л И И НЪ Ж
 П Р О СЪ ВЪ Щ А Е ТЪ ВЪ С А К О Г О У А К О
 П Р Е Д О У Щ А Т О ВЪ МЪ И РЪ БЪ МЪ И
 РЪ БЪ И И МЪ И РЪ ТЪ МЪ КЪ И МЪ
 МЪ И РЪ СЪ Г О Н Е П О У Н А ВЪ С К О
 Е П Р И Д Е И С К О Н Е Г О Н Е П Р И Е МЪ
 СЪ И К О Ж Е И ДЪ П Р И Е ТЪ И Д А
 С ТЪ И МЪ ШЪ БЪ ЛЪ Т Е Д О МЪ О
 Ж И Е МЪ БЪ И ТЪ И КЪ Т Р О У И Ц И И
 МЪ КЪ И МЪ А Е Т О И Ж Е Н Е ШЪ
 К Р А В Е Н И ШЪ П О Х О Т И П Л А
 ТЪ С К Н Е И И ШЪ П О Х О Т И МЪ
 Ю ЖЪ С К Н Е И ДЪ ШЪ БЪ И Р О Д И
 Ш А С Е И С Л О В О П А ТЪ БЪ И
 И ВЪ С Е Л И С А ВЪ Л И А СЪ И БЪ И
 Д Е Х О МЪ С Л А К О У Е Т О С Л А В И

СВѢДѢТЕЛЬСТВОУ БОМНѢ Н
ВЪ МѢХЪ КОИ СТУНЬ ПОДЕТЬСЯ
ВЪ ДѢТЕЛЬСТВО КОЕЖА СКАЗѢ
ТЕЛСТВО БОМНѢ БЫ ПО
СЛАСТЕ КЪ НОА НОУ НСКЗДѢ
ТЕЛСТВО КОУ СТВОИ СТННХЪ А
ЗАЖЕ НЕШЪ УЛІСЪ СКАЗѢ ТЕ
ЛСТВО ПРИЕМАЮ НСКН ГЛЖ
ДЯ КИ СПОВЕКЮДЕТЕ ОМЪ КЪ
СКЪТНА ЛННІ КЪ СКАЗѢ ТЕИГО
РЕ Н КИЖЕ ХОТЪ СТЕ БЪ ЗА ДЯ
ДОКАТН СЕ ВЪ ГОДННЮ СКАТ
ЕНН ТЕГО АЗЪ ЖЕИ МАМЪ
СВѢДѢТЕЛЬСТВО БО БОЛШНОА
НОКА ДѢЛА МОЖИЖЕ ДАСТЬ
МНѢ ШЦЪ ДА СЪ ВЪШЮЕ ТЯ
ДѢЛА ТЖЕТ КОЮ СКАЗѢ ТЕ
ЛСТВО ЖУ БОМНѢ КИСОШ
ЦЪ МЕ ПОСЛА Н ПОСЛА ВЪ МЕ
ОЦЪ ТЪ СКАЗѢ ТЕЛСТВО БО БО
МНѢ НН ГЛАСЕГО НН ГДѢ
ЖЕ СЛЫШАСТЕ НН КИ ДѢНН
ТЕГО ДН ДѢСТЕ Н СЛОВЕСЕГО

НЕИ МАТЕ ПРЪ БИ ВАЮ
ША ВЪ СЕБѢ ЗА НЕАГОЖЕ
ТЬ ПОСЛА СЕМЮ КИ ВЪ РЕ
НЕАМАТЕ Н СПИ ТАИ
ТЕ КИ НН ГН КИСО ВЪ МНН
ТЕ ВЪ НН ХЪ ИМЪ ТН ЖИ
БОТЪ БЪ УНЫ НН ГН СОУ
ТЪ СКАЗѢ ТЕЛСТВО Ж
ЩЕ БОМНѢ Н НЕХОЩЕТЕ
ПРНТНІ КИ МНѢ ДА ЖИ
БО ТАИ МАТЕ СЛА ВЪ Ш
УЛІСЪ НЕ ПРИЕМАЮ НК
РАЗУЮМЪ ХЪ ВЪ ТИСО ЛЮ
БЪ БЪ БЪ ЖИ НЕИ МАТЕ СЪ
СЕТЪ АЗЪ ПРН ДВОКЪ МЕ
ОЦЪ МОЕГО Н НЕ ПРИЕМЪ
ЛЕТЕ МЕНЕ АЩЕ Н ПРН
ДЕТЬ ВЪ ИМО СКОЕ ТОГО
ПРНЕМЛЕТЕ КИ СКАКЪ
МОЖЕТЕ ВЪ ДРОКЪ ТН СЛА
ВЪ ДРОУГЪ ШЪ ДРОУГЪ ПРН
ЕМЛЮЩЕ Н СЛА ВЪ ШЪ КИ
НОУЕДАГО СНА БЪ ЖИ БЪ НЕ

Фотографија 1:
Мирослављево јеванђеље:
страница бр. 3, осамдесете
године 12. века, Манастир
Хиландар, пергамент, кожни
повез, 42,8 x 29,7 x 7,5 cm,
инв. бр. 026_1536

Извор: збирка Народног музеја
у Београду

ВСРЪ · ЕНЪ · ШЪ МЪ · ГЛА · РЪ
 ШЪ СЛЫШАВЪ ИРОДУЕТ
 БОРОВАСТЪ ЦЪ СЛУХИСЪ
 ВЪ ИРЕКЪ БОТРОКОМЪ СВОИ
 МЪ СНОСТЪ НОЯ КРАТЪ ТЪ
 ВСЕ КРАСЪ МЪ ТЪ ВЪ ХЪ И
 СЕГО ДА СЪ ЛЪ ДЪ ЮТЪ СЕО
 НЕ МЪ ИРОДЪ КОЕМЪ НОЯ
 СЪ ВЪ ЗЪ И ВЪ СЪ ДЪ И ВЪ ТЪ М
 И И ЦЪ Ю · ИРОДЪ И ДЪ И РЪ ДЪ И
 ЖЕ И ФЪ И ЛЪ И ПЪ А Б РЪ А ТЪ СЪ ВЪ О
 ЕГО · ГЛА ШЕ КЪ О Е М У И Н О Я · Н Е
 ДОСТОНЪ ТЪ И И МЪ ТЪ И Е А ·
 И ХОТЪ А ШЕ И РЪ БИ ТЪ И Н О У
 БО СЪ СЪ И РО ДЪ А ЗА ЛЕ ВЪ И О
 ПРЪ КЪ А И МЪ А ХЪ Ю И · ИРОДЪ
 СТЪ ВЪ ЖЕ ТЪ ВОРЪ И МЪ Ю ИРОДЪ
 ВЪ ПЪ ЛЕ СЪ ДЪ ШЪ И ИРОДЪ И
 ДЪ И НА · ПЪ СРЪ ДЪ И НЪ ВЪ ГЪ О ДЪ И
 ИРОДЪ ТЪ МЪ ЖЕ СЪ И СЪ ЛЕ ТЪ ВЪ О
 Ю И РЪ СЪ СЪ И ДЪ А ТЪ И СЪ ГЪ О ЖЕ
 А ШЕ ВЪ СЪ ИРО СЪ И ТЪ · О И ЖЕ И
 А РЪ ТЪ СЪ И МЪ ТЪ Е РЪ И Ю СЪ ВЪ О Е Ю · ДА
 ЖЪ МЪ И РЪ СЪ ДЪ И НЪ ВЪ ЛЮ ДЪ ·

ГЛА ВЪ Ю И А КЪ РЪ ТЪ ЛЪ · И ПЕ У А ЛЪ
 НЪ ВЪ ВЪ ЦЪ РЪ КЪ ЛЕ ТЪ ВЪ И А ·
 И И ЖЕ КЪ ВЪ ЛЕ ЖА ХЪ Ю СЪ И МЪ
 ПЪ О ВЕ ЛЪ ДЪ А ТЪ И · И ПЪ О СЪ ЛЪ ВЪ СЪ
 КЪ И Ю ТЪ И Н О Я ВЪ ТЪ МЪ И И ЦЪ И ·
 И ПРЪ И НЕ СЪ О ШЕ ГЛА ВЪ Ю Е Г О И
 А Б ЛЮ ДЪ · И ДЪ А ШЕ О ТРО К О К И
 ЦЪ И И МЕ СЕ МЪ ТЪ И СЪ ВЪ О Е И · И П
 РЪ И ШЪ ДЪ ШЕ ЖЕ РЪ ТЪ И ЦЪ И ВЪ
 ЗЕ ШЕ ТЪ ЛЪ О Е Г О · И ПЪ О ГРЪ СЪ ВЕ ·
 И ШЪ ДЪ ШЕ ВЪ ЗЪ КЪ СЪ ТЪ И ШЕ
 И СЪ И · СЛЫШАВЪ ЖЕ И СЪ О ТЪ
 ДЕ ШЪ ТЪ Ю ДЪ · ВЪ К О Р А Б Л И ВЪ
 ПЪ О У С Т О МЪ С Т О Е Д И НЪ · И С Л
 Ы Ш А ВЪ ШЕ И А Р О ДЪ И П О Н Е
 МЪ И Д О ШЕ · ПЪ ШЪ И ШЪ Г Р А ДЪ ·
ВУЕ · ЕНЪ · ГЛА · РЪ · И · ШЪ МЪ ·
 БЪ · ПЪ О ЗНАШЕ И СЪ А МЪ Ю Ж И
 Е МЪ ВЪ С Т А Т О Г О · ПЪ О С Л А ВЪ КЪ С
 РЪ С Т Р А И РЪ Ч О У · И ПРЪ И МЪ СЕ И
 ЛЪ ХЪ Ю И Д А ТЪ И НЪ Ж Р И К О
 СЪ РЪ ТЪ СЕ · ПЪ О Д Р А ЗЪ РЪ И ЗЪ Е
 Г О ·

СА И КО ЖЕ ПР И КО
 И ЦЪ А ШЕ · Т О Г Д А
 И ШЕ КЪ И СЪ И ЖЕ
 И МЪ · И СЪ И Ж И И
 СЪ И Г Л А ШЕ · П О У Т О
 ТЪ О И П РЪ С Т Ё П А I
 И И ШЪ ЦЪ · И СЪ
 И И ТЪ РЪ КЪ С К О И ХЪ
 И СЪ И Д Е ТЪ · О И Ж
 И Ш А ВЪ РЪ И МЪ · П О У
 С Т О П Л Е Т Е З А П О В
 И И З А П РЪ Д А И Н Е
 И СЪ О У А П О В Е Д А Г A
 И СЪ ВЪ О Е Г О И МЪ ТЪ РЪ
 И С Л О ВЪ И ТЪ О Ц A И A
 И М A T И Ю Д A У М И Р
 И ВЪ ЖЕ Г Л Т Е И Ж Е А Ц
 И И И И МЪ ТЪ РЪ · Д A P
 И И Д O ШЕ И Н Е П O Л
 И СЪ И · И И Н Е П O У Т E T
 И И И И M T P E C B O E
 И И С T E Z A K O H B E Ж И ·
 И И И E K A Ш E Л Ц E

Неколико напомена о настанку ћирилице

Настанак ћирилице као писма нераскидиво је повезан са мисионарским делом Светих Ћирила и Методија, а потом и њихових ученика као настављача започетог процеса християнизације Словена. Околности под којима настаје једно ново писмо, у конкретном случају ћирилица, посматрано из перспективе Цркве, у потпуности одговара основним начелима заповести Исуса Христа: „Идите, дакле, и научите све народе крстећи их у име Оца и Сина и Светога духа“ (Мт. 28, 19). Наиме, термин „научите“ недвосмислено указује на праксу која је још од времена уставовљења Цркве, на дан силаска Духа светог на апостоле у Јерусалиму (Дела ап. 2. поглавље), била и остала саставни део процеса катихуменизације људи који су се припремали да кроз крштење и причешће Светим тајнама постану део заједнице верујућих, то јест део Цркве. Да би се неко научио истинама хришћанске вере, да би разумео речи Светог писма и речи богослужбених химни и молитви које се произносе приликом богослужења, а поготово током Свете литургије, наравно да је потребно да се то чини на језику који је разумљив заједници унутар које се то дешава. Такође, да би се елементи вере попут догмата или канона пренели како свештенству, тако и верујућем народу, потребно

је постојање писма које им је блиско и разумљиво. Све то хришћански мисионари, који су кренули међу Словене уз допуштење цара Михаила Трећег (840–867) и са благословом цариградског патријарха Фотија (820–897), благовремено су припремили као саставни део труда који је био пред њима. Исто су учинили и њихови ученици и настављачи мисионарског подвига од којих су најпознатији Климент Охридски (840–916) и Наум Охридски (+ половина 10. века) управо због њиховог труда око обликовања ћирилице као писма и распрострањења њене употребе превасходно у црквеним, али постепено и световним круговима (Savić, 2016, str. 259–260). Постајући писмо које прихватају црквене и световне власти, ћирилица је, када говоримо о српском народу, постала део идентитета на којем се утемељила целокупна култура писане речи. Сведочанство о томе јесу рукописи попут Мирослављевог јеванђеља, Законоправила, Никодимовог типика.

| 55

Ћирилица као „политички проблем“

Ипак, још у најранијем периоду свога постојања, ћирилица је почела да смета првенствено свештенству Римокатоличке цркве и њиховом поимању мисионарске делатности. Довољно је присетити се небројених непријатности кроз које су прошли Свети Ћирило и Методије током мисије на просторима Моравске и Паноније. Разлог за нетрпељивост „римског свештенства“ био је вишестран. Осим верског елемента, првенствено смањења утицаја што га је „латинско свештенство“ имало на тим просторима, и све

◀
Фотографија 2: *Мирослављево јеванђеље*: страница бр. 88, осамдесете године 12. века, Манастир Хиландар, пергамент, кожни повез, 42,8 x 29,7 x 7,5 cm, инв. бр. 026_1536

Извор: збирка Народног музеја у Београду

НАЛЦО АЛК ГЛ Н Д
 НИКШ НЮШАСШКАКО
 АРУК Н КЛНАКЕ РО ХКА
МЯ ТЕ Г ПРАКЕДНА
 ГОСЕМРО АЛК Г Н Я
 СКККД СН ПРАКЕД
 АРУК Н НАКЕ РОСТВ ХКА
МЯ ТЕ ДТ СТГОАККА
 СЕНТИХ Н СТГОШЦАОР
 УНТЕАЖ СЛОКЖ НАСКА
 КОУРНЛАТ НЛОСОПАН
 АЛК Г К КЛНМАХИТЕ
 ЛЮДНЕМОНЗАКО
 АРУК Н ШИ Т СЕНТЕ
МЯ ТЕ СТ ХТХМКС
 СЛОУКЕ Н К СЕНТЕ
МЯ ТЕ ТСТ МКАНО
 ЛОРХРАНА АЛК Г Д
 ПРАКЕДНИКЛЖКО
 АРУК Н КВТО С НА ПОПА
МЯ ТЕ КД ОКРКТЕННЕ
 ГЛАКДИНОАНАКРСТАЖ
 КЛО СЛЫШАКДИОАКЛЖ

ШН КОРК Т НЕ ШМА
МЦА МАРЕ Ф
 СТРАСТХМКС М
 АЛК Г Д КЛКАНИКНЖ
 ТЕКОУК САЗЕМЛЖ
 ЖКОНСКОУСНАКНИ
 АРУК Н КВТО З НЕ ОМА
МЯ МАРА К В
 СТГО ОМД ПАТРАРХА
 СЛОУКЕ Н Т СЕНТЕ
МЯ МАРА К В
 СЛАГОУЩЕ Н ШЕВЦИ
 ЗАЖ ПРО КЛ Д
 СКАЗАТИ СИСЕНИЕРХ
 КДСПОНТЕГКНИЖ
 КШ КЛСТАКШНМАР
 ШН Я СЕНТЕ НАЛ АЛК Г Я
 СИНДЕТКОДЛЖД
 ЕОУ ШЛЮ ТЛА Д

РШ ЗАТЕ ТБЛНГА
 ВЕТЖЕНАЗАХАРН
 ННАНТАЖШЕСАЕ

МЦУЛЦИИ ЖКОУ
 СТКОРН МНЦУБ
 НКЛНЖЕПРН
 ТЕТНПОНОШЕН
 УЛЦХУ КЛ С ЖЕ
 ПОСЛАНКЕ НАП
 АРНАЛСНЕСЕШ
 КВРАДЛГАЛНАК
 КН ЕМЮЖЕНМЕ
 КЛТК КЛДТККО
 НЖНМЮЖЮ Е
 ЕНМЕНОСНТЛ
 АМЮДАКА НМЕ
 ТМАРНЖ НКЛШ
 АКНЕНАПЛАРБ
 ЮН СЕКАГТЛПАВ
 ТОКОЮ ЕЛКНАТА
 ЕНАХУ ОНАЖЕСЛА
 ШАКШНСМЕТСЕ
 АКСЕНЕТО ННОМ
 ШАТШЕКЛСЕЖКА
 СЕМНЮДЕТЦХА
 АННЕ ПРБ АНАПЛА

приметнијих догматско-литургијских разлика, није занемарљив ни политички фактор. Као један у низу примера који говори у прилог овој констатацији јесте и концепција великоморавског кнеза Растислава (846–870) која је, између осталог, садржала постојање самосталне моравске цркве са домаћом црквеном јерархијом као елементом у процесу одбране од утицаја не само франачких свештеника из регензбуршке и пасавске епископије/бискупије него и одбране од експанзионистичких намера цара Лудвига Првог Немачког (804–876) које је имао према простору настањеном Словенима. Посматрано из угла политикологије, разлози насртаја на ћирилицу представљају константу и заправо се нису променили током протеклих десет или једанаест векова. У нама ближој историји, као и данас, лако се препознају верско-политичке основе процеса одстрањења једног писма и утицаја његовог фактора како у структурисању идентитета народа који употребљавају ћирилицу као своје писмо, тако и у процесу опстајања тих истих народа у времену прикривених или потпуно отворених насртаја иноверника на њихово физичко постојање.

Нераскидива повезаност која постоји између религије и политике, када говоримо о простору Балканског полуострва, нарочито је изражена почев од времена средњег века. Ова „симфонија“ омогућила је да управо богослужбе-

ни језик и богослужбено писмо постану и остану својеврстан идентитетски феномен. То је, када говоримо о српском народу, нарочито долазило до изражаја у временима великих искушења. Једно од ових искушења свакако је атак Римокатоличке цркве, а потом и ислама, да што је могуће већи број Срба кроз процес конвертације напусти православље па самим тим и своје ћирилично писмо. Римокатоличка црква, неретко користећи тескобне ситуације ратова, глади, болести и неимаштине, успевала је да „милом или силом“ српски живаљ на просторима данашње Хрватске, Војводине, Црне Горе и БиХ покатоличи и потом, неретко уз свесрдну помоћ политичких кругова, преобрази не само у послушне католике него и у становништво које ће изгубити свој национални идентитет. Ова и оваква пракса, било да се дешавала у средњем веку, било у нама блиској прошлости, суштински је увек била иста. Штавише, са сигурношћу се може говорити о својеврсном континуитету настојања да се затре један народ, какав се ретко среће у историји. Када говоримо о ћирилици, верско-политички циљ њених противника био је и остао кристално јасан: ово писмо се мора одстранити из свакодневног живота, а истовремено и из свести појединца будући да је оно за Србе семиотичко обележје њихове слободе (Маријевић, 2013, стр. 147). Улога државне власти у наведеном процесу одувек је имала суштински значај. Наиме, атак на ћирилицу који је током историје постао константа у деловању неправославних хришћана или следбеника других вера да сваковрсно одстране постојање Цркве као једне, свете, саборне и апостолске, никако није могао нити може бити у потпуности ост-

◀ Фотографија 3: *Мирослављево јеванђеље*: страница бр. 334, осамдесете године 12. века, Манастир Хиландар, пергамент, кожни повез, 42,8 x 29,7 x 7,5 cm, инв. бр. 026_1536

Извор: збирка Народног музеја у Београду

варен без свесрдне помоћи државно-политичке власти. Однос који су државне власти током историје имале према овом питању, али га имају и данас, као и политичка средства примењивана за реализацију циља одстрањења и по могућности затирања ћирилице ипак су имала одређене нијансе. Ове нијансе најчешће су зависиле и зависе од тренутне ситуације на глобалној политичкој сцени првенствено европских, али неретко и светских размера. Стога се примећује да је спектар насртаја на ћирилицу, а самим тим и на српски народ, прилично варијабилан, те правац кретања и интензитет насртаја иду од екстремно агресивног, тј. геноцидног односа према Србима и ћирилици, па све до, рецимо тако, „лазурног“ приступа реализацији задатка уништења овог писма.

Типичан пример геноцидног односа према ћириличном писму постојао у време трајања Независне Државе Хрватске (даље: НДХ). Наиме, хрватска држава устројена у вртлогу времена Другог светског рата, 25. априла 1941, свега неколико дана након озваничења постојања, законом је забранила употребу ћириличног писма на просторима који су били под њеном влашћу. Мржња према Србима у НДХ и настојање да они нестану из ове државе били су јасни и недвосмислени, па чак, ма како то звучало, и крајње искрени. Наиме, у НДХ све што је српско морало је нестати у што је могуће краћем временском року. То је био својеврстан политички пројекат у којем су улогу имали сви чиниоци, почев од Анте Павелића као прве личности НДХ. Илустративан пример озбиљности којом се приступило реализацији геноцидне идеје „чишћења“ НДХ од Срба и свега што подсећа на српско јесте стварање

„Хрватске православне цркве“. Знајући колику важност православна вера има у животу Срба, усташки идеолози су из потпуно политичких разлога створили једну класичну парасинагогу, која је, између осталог, имала за задатак управо дезинтеграцију националног и религијског идентитета. Један у низу задатака ове псеудо-цркве била је и забрана употребе ћириличног писма која је, напоменимо, била неизводљива у пракси. Наиме, политичка одлука забране употребе ћирилице могла се спровести само у административном сегменту живота јер су се неретко у матичним књигама крштених, венчаних и умрлих, штампаним на ћирилици, латиницом уписивали само имена и датуми. С друге стране, у богослужбеној пракси Хрватске православне цркве употребљаване су књиге штампане на ћирилици, тј. на црквенословенском језику (Prodić, 2020, str. 73, 75). Овакав наредбодавни однос државне власти о забрани коришћења ћирилице није тековина НДХ. Довољно је подсетити се да је она као писмо била забрањена и на просторима Хрватске, данашње БиХ, Црне Горе и Србије који су се током Првог светског рата налазили под окупацијом аустроугарске војске. Наиме, ћирилица је у поменутом периоду историје, према речима генерала Стјепана Саркотића (1858–1939), била „борбено средство“ (Stojanović, 2013, str. 91). Током друге половине 18. века, у време царице Марије Терезије (1779. године) и у време њеног сина цара Јосифа Другог (1781. и 1784. године) такође наилазимо на политичке одлуке о забрани штампања књига ћириличним писмом и о њеној употреби у школама.

У неким другим временима и у неким другим околностима световна власт била је

нешто перфиднија када се говори о умањењу распрострањености ћирилице и њеном потенцијалном одстрањењу из свакодневног живота. Овакве активности неретко су примењиване на просторима данашње Војводине, где се, управо уз допуштење државне власти, доселио и досељавао знатан број Срба. У својој борби не само за одређени степен аутономије него и за очување националног идентитета, Срби пречани користили су сваку прилику да, истрајавањем у употреби ћирилице као писма, очувају себе као народ у прилично негостољубивом окружењу, које је јасно пројављивало идеју о њиховој асимилацији. У неким областима, као рецимо у данашњој Мађарској, државна политика имала је успеха на овом пољу, о чему данас, рецимо, сведочи ситуација у Сент Андреји. У дуговременој борби српског живља за очување идентитета огроман значај имала је спремност црквене јерархије да ћирилица опстане међу Србима пречанима. Један од примера ове борбе, али и спремности на одређене политичке потезе ради ублажавања тензија између Римокатоличке и Православне цркве на простору северно од Саве и Дунава, свакако је објављивање „Монашких правила“ митрополита Викентија (Јовановић) 1733. године. Наиме, он је ову књигу штампао у бискрипталном облику, истовремено објављујући текст на славеносрпском и латинском језику. На тај начин пронашао је решење да избегне непотребну конфронтацију са ондашњим државним, али и црквеним властима римокатоличке јерархије. У сваком случају, не упуштајући се у подробнију анализу државно-административних прописа којима је државна иноверна власт Србима

сужавала или у потпуности забрањивала употребу ћирилице међу Србима на просторима где су живели и живе, јер о томе данас постоји прилично обимна стручна литература, сасвим је довољно навести да је рат за ћирилицу већ вековима својеврсна константа на просторима изван Србије, те да у овом политичком сукобу Црква и те како има своју улогу.

Када је у питању однос српског народа не само према ћирилици него и према другим идентитетским елементима у временима када је имао своју државу, а поготово након Првог светског рата, такође се примећују својеврсни изазови везани за употребу писма. У Краљевини Југославији ћирилица је још увек била писмо за чију се судбину међу Србима није требало превише бринути. Штавише, политички противници Краљевине Југославије, који су је доживљавали као великосрпску творевину, у употреби ћирилице препознавали су атак на њихов национални идентитет и на тај начин најавили шта очекује ово писмо у променама на политичкој сцени Европе у надалеђем времену. Управо се то и догодило распадом Краљевине Југославије, тако да је ћирилица, као што смо већ поменули, била забрањена и прогањана јер је идентификована с православљем и Србима. Интересантно је да је употреба ћирилице у великој мери чак и након Другог светског рата зависила од политике коју је према националним питањима имала државна власт Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (даље: СФРЈ). Иако се из историјске перспективе овај период посматра као кратковремен јер је СФРЈ трајала свега неколико деценија, политички утицај и однос према ћирилици ос-

тавили су значајан траг на тренутни однос, пре свега Срба, према свом писму. Штавише, можемо говорити о својеврсном ропству у којем се српски народ и даље налази, првенствено услед идеолошко-политичког утицаја, почев од времена између два светска рата, социјалистичко-комунистичких идеја Комунистичке партије Југославије (даље: КПЈ) у најширим друштвеним круговима. У свом настојању да дође на власт и да на њој опстане, поготово током Другог светског рата, КПЈ се вештим политичким маневрима експонирала као толерантна организација, која је, када се говори о очувању верско-националних особености народа који су живели на простору Југославије, имала безмало савршено избалансиран однос и чија је једна од карактеристика управо била либералност употребе писма. Ипак, како је рат на простору некадашње Краљевине Југославије одмицао и како се разбуктавала борба за власт, на видело је, када говоримо о Србима, излазило да КПЈ баш и није толико толерантна када су у питању идентитетске карактеристике српског народа. Штавише, део Срба, онај који је прихватио комунистичку идеологију и своје место пронашао у КПЈ и њеним војним формацијама, неретко је насртао на истонароднике у супротстављеним редовима или је, у мањој или већој мери, био неопредељен по питању политике. Наиме, већ тада, током рата, а поготово по његовом окончању, процес „однарођења“ Срба од своје вере, културе, па самим тим и писма, постао је својеврстан фундамент на који ће се надограђивати потоњи труд југословенских комуниста у њиховој борби са ћирилицом. Из садашње перспективе

слободно се може говорити о томе да је део Срба потпуно свесно одбацио ћирилично писмо управо током процеса „југословенизације“ и настојања да постану актери реализације идеје о братству и јединству народа и народности. За разлику од Македонаца, који су у СФРЈ ћирилицу употребљавали управо у смислу политичког оснажења новоустројене националне припадности, Срби и Црногорци приметно су поклекли пред политичким утицајем КПЈ и прихватили су решења која су неретко била на штету сопственог идентитета. Истрајност у примени тзв. српско-хрватског језика типичан је пример наведеног. Када се овоме дода и прелазак југословенског друштва, почев од половине 50-их година 20. века, из својеврсног соцреалистичког друштва у друштво које је све приметније попримало облике конзумеризма, труд да се очува ћирилица и обезбеди њена шира и истрајнија употреба неретко је био сведен на минимум. Официјелно, ћирилично писмо је у СФРЈ имало равноправан положај са латиничним писмом. Штавише, ћирилица је у основнообразовном систему, у неким од тадашњих република и аутономних покрајина, било прво писмо у процесу описмењавања и стицања образовања. Слична ситуација била је са наизглед обичним, свакодневним стварима, попут табли са називима улица, административним обрасцима, документима... С друге стране, захваљујући конзумеристичком стилу живота који, нагласимо, није био нимало безначајан у СФРЈ, латинично писмо постајало је доминантно у многим сегментима. Најједноставнији начин да се укаже на узрастајућу тенденцију прихватања и ширења употребе

латиничног писма међу Србима јесте посматрање оновремене дневне штампе и часописа, сачуваних телевизијских снимака, фотографија различитих производа, рекламних кампања... На пример, локална дискографска кућа, какав је био Дискос из Александровца (основана 1962. године), коју памтимо по томе што је објављивала „народну“ музику стварану у стилу српске музичке традиције, имала је лого исписан латиничним писмом. Идентична ситуација приметна је с амбалажом прехрамбених производа. На пример, тек је понека чоколада или неки други кондиторски производ настао у Србији имала амбалажу исписану ћириличним писмом. С друге стране, неупоредиво већи број производа имао је амбалажу на латиничном писму. Као пример можемо поменути кекс „плазма“ који се производи у Пожаревцу почев од 1974. године, „чипс“ који се производи у Чачку, производе „Параћинке“ из Параћина за коју се са својеврсним поносом наглашавало да је основана далеке 1924. године... Идентична ситуација постојала је и са алкохолним и безалкохолним пићима произвођача с простора Србије и Војводине – Рубинов „вињак“, суботички „пелинковац“, прокупачка „стомаклија“ и многи други производи имали су у СФРЈ етикете исписане латиничним писмом. Када говоримо о пиву, употреба ћирилице била је још приметна, рецимо, на етикети „Јагодинског пива“. С друге стране, имамо пример „Бип пива“ на чијим флашама сусрећемо етикете исписане латиницом, а потом и ћириличним писмом. Ситуација је донекле била другачија када су у питању безалкохолна пића, конкретно минерална вода. Дуже време етикете минералне

газиране воде „Књаз Милош“ биле су исписане ћирилицом исто као и воде „Врњци“ која је флаширана у Врњачкој Бањи. У појединим случајевима били су приметни бискриптални натписи, као на пример на Рубиновом вину „Цар Лазар“ (лого фирме на латиници, назив производа на ћирилици). Слична ситуација била је и у дуванској индустрији, где се срећу бискриптални натписи на производима попут „нишке Дрине“ и „зелене Мораве“. Ипак, будући да су ти производи били, да тако кажемо, „временски превазиђени“ (реч је о цигаретама без филтера), јасни су разлози задржавања употребе ћириличног писма на њиховим омотима све до момента престанка производње након што је извршена власничка трансформација фабрике дувана у Нишу.

С друге стране, Српска православна црква (даље: СПЦ) одредила је, јасно и недвосмислено, у члану 4. свог Устава, обнародованог 1957. у потпуно новом друштвено-политичком окружењу, ћирилицу као службено писмо, са могућношћу одступања само у изузетним и оправданим случајевима, те је, уз још свега неколико државних институција (САНУ, Матица српска...), била јединствен пример истрајавања у употреби ћирилице у тим временима изазовним за очување српског културног идентитета.

Последња деценија 20. века донела је нове изазове и проблеме у вези с употребом ћирилице. Ови проблеми, из угла религије и политике, у основи нису били нешто ново. Штавише, поготово на простору Републике Хрватске, а такође и у делу Босне и Херцеговине, сусрећемо се са политичком рехабилитацијом идеја о забрани употребе ћирилице управо према

моделу с којим су се Срби сусрели почев од 25. априла 1941. године. Наиме, ратна дешавања, која су проузроковала поновно страдање Срба и њихово протеривање са вековних огњишта, подразумевала су затирање трагова не само о српском културном наслеђу него и њиховом физичком постојању. Ипак, за разлику од времена НДХ, на простору новостворених држава, попут Хрватске, БиХ и Црне Горе, политичка, а такође и верска дешавања, у значајној мери довешће до нешто другачијег односа према ћирилици као писму. Ћирилица је у овом периоду препозната и означена као писмо Срба. Политичка позиција Срба, на пример у БиХ, одређивала је и одређује однос према ћирилици. На пример, у Федерацији БиХ (даље: ФБиХ) ћирилично писмо, према одредбама закона, равноправно је са латиницом. Такође, однос према српском народу у овом делу БиХ, по слову закона, изједначава њихова права с другим народима. Али, у свакодневици, ситуација је приметно другачија. О томе, између осталог, говори и податак да је према попису из 2013. године на територији ФБиХ живело 56.550 Срба а да је према подацима из 2022. године њихов број сведен на 36.320 (*Politika*, 2. 1. 2023). Притисак на српски живаљ осећа се и кроз нетрпељивост коју већинско становништво у овом ентитету има према ћирилици као писму Срба. Наиме, уништавање натписа исписаним ћирилицом, чак и на саобраћајним знацима, што иначе представља кривично дело нарушавања безбедности, сасвим је јасна порука недобродошлице српском становништву. С друге стране, у Републици Српској (даље: РС) сусрећемо се са знатно изазовнијим проблемом. У средини

која је већински настањена Србима и где је већ неколико деценија уназад ћирилица, политички посматрано, законом заштићена као писмо, примећује се све интензивнија пракса њеног одстрањења из свакодневног живота из потпуно другачијих разлога. Овај проблем указује на верско-политички ничим изазвано затирање ћирилице кроз својевољне поступке појединаца према сопственом језику и писму. Наиме, ћирилица се посматра као нешто ретроградно, демодне, што смета економским интересима. Уколико се овлаш усредсредимо на тренутну ситуацију у РС, примећујемо обимност и озбиљност проблема. Шетајући улицама Пала или Источног Сарајева, тј. простора који је имао и те како важну улогу у процесу очувања српског националног корпуса у грађанском сукобу који је избио 1992. године у БиХ, приметна је све израженија пракса употребе латиничног писма, првенствено у називима и натписима угоститељских објеката, приватних предузећа, трговина... Реч је о пракси кроз коју су већ прошли многи градови по Србији. Рецимо, у Београду или Новом Саду значајан број натписа по објектима одавно је исписан само и искључиво латиничним писмом, уз употребу назива страног порекла. Тај, на први поглед по многим безначајан проблем, није ни најмање безазлен као што се то чини. Наиме, један од изражених знакова глобализованог света управо је инсистирање, па самим тим и увећавање степена међузависности како на нивоу држава, тако и на нивоу нација. Овај процес, нагласимо, може резултирати губитком сопственог идентитета, па самим тим и нестајањем његових препознатљивих особина какви су, у случају Срба,

језик и писмо. Овде долазимо до тога да је, да би се сачувала и оснажила употреба ћирилице као писма, наведену појаву потребно посматрати као нешто што захтева предузимање нужних корака у области национално одговорне политике, која ће се темељити на реалним проценама, потребама и интересима одбране земље од свих врста угрожавања њене безбедности и суверености (Despotović, 2023, str. 135).

Могући кораци у правцу очувања и веће употребе ћирилице у свакодневном животу

Који су то нужни кораци које треба предузети и да ли су они практично изводљиви? Очување националног идентитета у време већ поодмакле глобализације крајње је изазован процес. Речено богословском терминологијом, може се говорити о својеврсном подвигу у смислу истрајавања у супротстављању сваковрсним искушењима зарад очувања како себе као појединца, тако и заједнице – народа, државе, Цркве. Облици глобализације су разноврсни, а ми ћемо се усредсредити управо на један од елемената тзв. културне глобализације, конкретно употребе писма и језика. Наиме, политичке елите, као што се може приметити, све више акценат стављају на туризам и угоститељство као на перспективне гране економије. Изазов с којим се срећемо, а у вези је са писмом и језиком, јесте у израженој пракси подилажења и снисхођења клијентима без обзира на то да ли они долазе из иностранства или су пак „домаћи“. Резултат оваквог приступа заправо и доводи до тога да се ћирилично писмо замењује

латиничним и да се, готово по правилу, за називе угоститељских објеката одабирају страни термини. Познато је да тражење културног идентитета, а ми смо приморани да трагамо за њим, условљено друштвеном, политичком и економском ситуацијом једне земље. Да ли то истовремено подразумева и кораке које смо учинили и чинимо када је реч о писму? Наравно да не подразумева. Непромишљено прихватање наизглед небитних детаља каквим се чини за постављање сопственог писма и језика не мора бити правило у процесу економског развоја једне државе. Као пример може нам послужити Народна Република Кина. Наиме, ова држава је 1989. године увела политику „отворених врата“, што је подразумевало долазак људи са Запада, па самим тим и другачијих култура и вредности. С друге стране, Кина је и поред тога задржала свој језик, писмо и друге традиционалне вредности по којима је препознатљива. Да би се то реализовало у пракси, неопходна је политичка воља. Кинези су, као што примећујемо, имали политичку вољу и по ко зна који пут у својој вишемиленијумској историји поступили крајње прагматично, и наравно у своју корист. Да ли је такав политички потез могућ и на просторима / у државама у којима се користи ћирилица као законом дозвољено писмо? Свакако да је могућ, првенствено уколико политичка елита и СПЦ благовремено препознају бенефите овог потеза.

Будући да је ћирилица, као што смо рекли, службено писмо СПЦ, не треба доводити у сумњу спремност више црквене јерархије на снажније ангажовање поводом употребе ћирилице, пре свега унутар корпуса верујућег на-

рода. Ипак, и овде постоје својеврсни изазови. Наиме, не треба да завара околност да СПЦ постаје црква дијаспоре. Овај детаљ додатно треба да подстакне на истрајније настојање да се употреба ћириличног писма очува у надохлазећим генерацијама (Prodić, 2019, str. 389). С друге стране, пред политичким првацима налази се нешто тежи и изазовнији задатак. Упоредо с превазилажењем изазова који су настали захваљујући одлукама о прогону ћирилице у срединама где је она препозната као писмо непожељног народа и упркос томе што су језици синтетичких нација на постјугословенском простору умногоме базирани на српском језику, постоји очевидна потреба за њеним опстајањем чак и на простору Србије и Републике Српске. Ојачавање аспеката меке моћи државе подразумева доношење одлука којима би се, између осталог, подстакло питање употребе ћирилице у свакодневном животу. Потпуно је јасно да утицај лакомисленог прихватања западног система вредности, па самим тим и терминологије, има дубоке корене у нашем друштву. Језик је неретко снажан показатељ поменутог проблема јер, рецимо, „жилет“ и даље остаје реч која код нас означава ножић за бријање иако је то у основи назив за

француског произвођача козметике. Оваквих примера је сијасет у нашем језику и они су се одомаћили у свакодневној употреби. Ипак, када говоримо о писму, оно што се може променити, а тиче се политичке воље, јесте да се, конкретно у области услужних делатности (туризам и угоститељство), променама пореског система власници подстакну да што је могуће више користе ћирилицу као писмо. Конкретно, ако је власник ресторана кроз умањење пореза за неколико процената мотивисан да име ресторана и јеловник испише и ћирилицом, велика је вероватноћа да ће се он одлучити на такав потез. На тај начин држава ће себе можда ускратити за одређени приход у неком краћем временском интервалу, али ће истовремено направити значајан политички искорак на ништа мање значајном пољу какво је интензивирање употребе ћирилице као идентитетског писма. Такође, подстицај државе који за циљ има оснажење националног елемента без омаловажавања или забране онога што у основи представља део нечије туђе културе доноси додатне политичке поене како на домаћој, тако и на међународној политичкој сцени и, што је важно нагласити, примером показује политичку спремност за очување идентитета.

References / Литература

- Despotović, Lj., Glišin, V. (2023). *Protection of Serbia: contributions to the geopolitics of national security*. Novi Sad; Beograd: Arhiv Vojvodine; Institut za političke studije. [In Serbian]
- Krkljuš, Lj. (2010). The autonomy of Vojvodina before 1918, *Anali pravnog fakulteta u Beogradu*, LVIII (2), 5-35. Available at: https://anali.rs/xml/201-/2010c/2010-2c/Anali_2010-2_005-035.pdf [In Serbian]
- Marojević, R. (2013). Steps and methods of supplanting the Cyrillic. In: M. Kovacević (ed.) *In the protection of the Serbian Cyrillic* (chrestomathy) (146-151). Pale: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta". [In Serbian]
- National newspaper of the Independent State of Croatia*, 25th April 1941
- Prodić, S. (2019). Serbian Orthodox Church like Church of diaspora in front of challenges of everyday life. *Kultura polisa*, XVI (38), 383-394, Available at: <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/298/275> [In Serbian]
- Prodić, S. (2020). *Retrofuturism of the Croatian Orthodox Church*. Jagodina: Gambit [In Serbian]
- Savić, V. (2016). The Serbian Redaction of the Church Slavonic Language: From St. Clement, the Bishop of the Slavs, to St. Sava, the Serbian Archbishop. *Slověne: International Journal of Slavic Studies*, V (2), 231-339 Available at: http://slovene.ru/2016_2_Savic.pdf. [In Serbian]
- Stojanović, J. (2013). The tradition, distribution and status of the Serbian Cyrillic – throughout centuries and today. In: M. Kovačević (ed.) *In the protection of the Serbian Cyrillic* (chrestomathy) (73-113). Pale: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta". [In Serbian]

Slobodan Đ. Prodić

Faculty of European Legal and Political Studies
Belgrade (Serbia)

The Cyrillic between religion and politics

Summary

66 | One of the attributes of the Cyrillic is that it has been exposed to numerous attacks in the aim of particular or total extinction since its creation. Those who are against Christianity are also against the Cyrillic, as the Cyrillic was created because of the expanding Orthodox religion among Slavs. The fight against the Church includes the fight against the Cyrillic. There have been different types of these fights, but they have often had a political background. Therefore, we can say that for centuries the Cyrillic has been the target of different oppressors who tried and are still trying in different ways to destroy the Orthodox-Christian identity of both Serbian and other nations whose existence and survival also depend on their script and language.

Keywords: Serbs, Cyrillic, identity, Orthodox Christianity, politics

Слободан Р. Кањевац^[1]

Српско филозофско друштво
Београд (Србија)

УДК 81:101.3

801.73:1

14 Гадамер Х. Г.

Прегледни научни рад

Примљен: 20.04.2023.

Прихваћен: 24.08.2023.

doi: 10.5937/napredak4-44085

Језик и разумевање^[2]

Сажетак: Почетак излагања представља осврт на језик којим се филозофи антике баве још из времена разматрања питања о логосу. Посебан допринос теми „језик“ евидентира се појавом Платона и Аристотела, али и ширим и продубљеним захватима које уочавамо преко теологије вербума, рационалистичког и емпиристичког схватања језика, аналитичке филозофије језика, феноменологије као претпоставке филозофске херменеутике. Уласком у то подручје језик се онтолошки тематизира још и као „кућа бића“ или „као биће које се може разумети“.

Кључне речи: језик, разумевање, интенционалност, биће, логос, филозофија, Гадамер, херменеутика, разговор

Језик као појам представља само једно од значења речи „логос“ с којим се срећемо у филозофским, али и у нефилозофским текстовима хеленске културе, код песника, на пример. За појам „логос“ важи карактеристика *ἰολισемичности*, што значи и да је он несводљив на једно значење, и да се под њим могу подразумевати различита одређења речи која се односе на имена и догађања. *Језик* или *јовор*, затим *казивање* и *беседа* могу чинити само једну групу најближих значења „логоса“. У другу спадају математички појмови као што су *бројање* и *рачунање*, те поред њих још и *сакуљање* или *сабирање*, затим, разне *форме логичког суда*, потом, *дефиниције*, *докази*, *аргументи*, *објашњења* као видови когнитивних способности, али и *разум*. На крају,

логос означава *сразмеру*, *једноразмерност*, *космички поредак* као и *неуматну космичку силу*.

Иако су се питањем језика, дакле, бавили филозофи и раније, тек се с Платоном улази у продубљенију анализу, где он добија развијену форму и мисаоно утемељење, и то, пре свега, у његовом „Седмом писму“ (Platon, 1978, 64–71).

Сва та гледишта биће даље надграђена и представљаће рудименте учења о језику тако да ћемо, сем у поменутом спису, на разматрање тог питања наићи и у другим списима као што су *Федар*, *Државник*, *Софист*, *Кратил*, *Теејет* и *Горгија*, у којима ће он изложити своје оригинално схватање језика. Платон се језиком не бави у смислу лингвистичке анализе, његов приступ не своди се на фор-

[1] slobakan@gmail.com

[2] Овај рад је као саопштење поднет филозофско-књижевном скупу одржаном у Крушевцу 18.6.2021. године.

малне услове заснивања језика као предмета расправе, него је тај *ἵριστιυῖ φιλοзоφски*, пре свега, он се тиче смисла, односи се с обзиром на смисао који показује. Уз то, он језику прилази разумевајући га као питање у једном *контекстуалном виду*, а нарочито с обзиром на могућности сазнања и *истине* до које се доспева помоћу њега.

Значај језика се показује посебно и код Аристотела, па тако, већ на самом почетку његове књиге *Орјанон*, један од шест делова овог значајног списа он посвећује проблему тумачења, те, на њему својствен начин, аналитично, прецизно и систематично развија студију о језику. Тако прва реченица другог дела *Орјанона* показује начин на који Аристотел спроводи излагање о језику: „Треба прво утврдити, шта је именица, а шта глагол; а затим шта је одрицање (негација), потврђивање (афирмација), реченица (исказ) и говор“ (Aristotel, 1965, str. 53).

Наравно, у духу своје филозофије, Аристотел ће филозофију језика посматрати тако да се тај дискурс довршава дефиницијама и одређењима језичких елемената. Језик у склопу разумевања је *херменеа*, а свакодневни говор је *диалектион*, али су језик и говор, узети заједно, заправо, *лојос*. Овде ваља истаћи да је за филозофско бављење језиком важно то што он има значај као *ајофанџички ѿвор*, а то је онај који је истинит или лажан, док се другим врстама говора баве реторика и поезика. Његов увид у језичку тематику показује рано називање сложености овог питања, што се види већ у анализи коју спроводи у трећој

глави другог дела *Орјанона*. Овде он каже: „Глагол је реч која додаје свом значењу значење времена. Делови времена, одвојено узети, не значе ништа за себе. Глагол увек означава да је нешто афирмирано о нечем другом. Кажем да глагол, сем свог значења, показује и време.“ На пример, „здравље“ је именица, а „он је у добром здрављу“ је глагол јер он додаје свом значењу да сад постоји здравље. Сем тога, глагол је увек знак онога што се каже о другој ствари, управо онога што припада једном субјекту или се налази у њему (Aristotel, 1965, str. 54).

Напоменимо овде још и то, да би се историјски доспело до питања о разумевању у опсегу Гадамерове филозофске херменеутике, било би неопходно показати како су на питање језика одговарали многи филозофи у овој традицији, на пример, Аурелије Августин и Тома Аквински – *Теолоџијом вербума*, затим припадници *рационалистичкој* и *емпиристичкој* схватања језика (Декарт, Лајбниц, Баркли, Хобс, Лок...). Вредна су схватања припадника *аналиџичке филозофије језика* коју инспирише Џорџ Бул, затим Готлоб Фреге, а настављају и други филозофи као што су Расел, Витгенштајн, припадници Бечког круга – Шлик, Нојрат, Вајсман, Фајгл, Франк, Гедел. Значајни су, такође, Карнап, Де Сосир, Попер, Квајн, Морис, Крипке, Чомски. Остин и Серл бавили су се *ѿворним чиновима*, а Ото Нојрат се залагао за стварање тзв. заједничког научног језика. Наравно, овим набрајањем није исцрпљена листа филозофа значајних за тематизирање језика.

Посебан допринос филозофији језика и постављању основа за *разумевање и филозофску херменеутику* дали су Хусерл, Хајдегер и Гадамер.

Један од битних ставова у Гадамеровој филозофској херменеутици јесте онај већ помињан, који гласи: „Битак који се може разумјети јесте језик“ (Gadamer, 1978, str. 18).

Тиме Гадамер одређује језичко као темељно подручје херменеутике, те се тако појављује језик као сама суштина искуства која тако постаје средиште филозофског разумевања. Свакако, она се при томе не поставља само као систем знакова, симбола или исказа, него битно служи раскривању света. У крајњој линији, такво раскривање, рашчаравање света, осигурава искуство света живота. Тако уочавамо двоструки аспект језика: један је онај да је у језику самом положено искуство света, али је и чињеница да се језиком стиче искуство, па нам се то искуство представља као искуство истине. Дакле, показује се да језик јесте израз сублимиране истине, коју посебно уочавамо у разумевању која творе уметничка, али и друга дела духовног стваралаштва. При томе имамо у виду да је непотпуно казати како ми говоримо неки језик, него треба рећи то да ми говоримо из језика, па је и ово једна од тачака која показује зашто је Гадамер трећину свога капиталног дела *Истина и метод* насловио као „Онтолошки обрат херменеутике на нити водиљи језика“. Гадамер то већ на почетку трећег дела поменутог наслова формулише овако: „Тако прави разговор никад није онај који смо ми хтели да водимо. Напротив,

опћенито је правилније рећи да ми у разговор доспијевамо, ако не чак и да се у разговор заплићемо... како разговор доживљава обрте, како се наставља и довршава, могло би, заиста, бити једна врста вођења, али у овом вођењу су партнери разговора мање водитељи него вођени. Нико не зна унапријед шта ће 'испасти' у току разговора“ (Gadamer, 1978, str. 417). То значи да је језик биће које се може разумети и због тога што је у језику положено искуство света. То води и ставу да су језик и свет у једној врсти идентитета, те да је, такође, нераздвајива веза између истине бића и повијести као језика. Даље, обрат се показује и у томе што се уместо питања смисла и истине бића сада поставља питање разумевања бића у контексту људског опстанка, а који је као сума повијести сада визиран управо у језику, те се не трага за тим у оном пројекту који је налагао дух модерне, пре свега, наука и њен методски начин мишљења. Зато Гадамер изриче став да језик јесте „она средина у којој долази до споразума партнера и до споразумевања о ствари“, те да проблематика разумевања не може да се постави у област граматике и реторике. Поред тога, он напомиње да „искуство смисла, што се збива у разумијевању увек укључује апликацију“, а то значи да је услов за херменеутички успех могућ само уважавањем повијести и повијесних конкретно-практичних ситуација. Затим, он додаје и то да је „разговор процес споразумијевања“, па даље и то „уз сваки прави разговор спада да прилазимо другом, да збиља придајемо важност његовим гледиштима и да се пребацујемо у њега утолико што, додуше,

не желимо да разумијемо њега као тај индивидуалитет, већ оно што он каже“ (Gadamer, 1978, str. 419).

На само питање, шта је херменеутика, Гадамер одговара: „Желим поћи од два искуства отуђења што нас сусрећу у подручју знаковитости нашега опстанка, која нас се тичу. Мислим на искуство отуђења естетске свијести и на искуство отуђења историјске свијести“ (Gadamer, 2002. str. 77). Гадамер је и о првој и о другој свести мислио и оцењивао их тако да су оне биле, како каже, „потуђење“ те да их је требало вратити на место које им припада. Оно што је увидео јесте да је то могуће спровести херменеутиком, и то филозофском херменеутиком која једино обезбеђује да се предмети и питања поменутих области духа могу разумети. Да би то постигао, он ће се послужити увођењем појмова „предрасуде“, „ауторитета“ и „традиције“, али не само у смислу њихове оперативности, каква би се примењивала у класичној херменеутици, него да би рехабилитујући их показао и њихову херменеутичку вредност разумевања и питања пред којима се налазио. Та рехабилитација, како је и сам назива, посебно мора да се спроведе и „отресањем“ патине која је нанета духом просветитељства, а у којем је неумерено афирмисана не само моћ науке него је појам среће био нека врста консеквенса научности и научних резултата.

Појмови које Гадамер рехабилитује нису били у визири аксиолошког, него пре херменеутичког догађаја, и то *par excellence*, рекли бисмо из два разлога. Најпре, он се клонио аксиолошких

одређења, премда у рефлексији трећег посматрача има места и за то, а затим, вероватно, што би га такво тематизовање одвело од његовог главног начела, према којем он херменеутику одређује и као увид у то „шта се с нама догађа док разумевамо“. Тако, на пример, када говори о *предрасудама* каже да су „предрасуде наше отворености свијета, које су управо увјет за то да нешто искушавамо, да нам то што сусрећемо нешто казује“, па би ово значило да се увођењем овакве херменеутичке визуре уистину ослобађа оно што прекрива јасноћу разумевајућег и због чега се и запада у стање не-разумевања, лошег разумевања и осталих нејасноћа. То би се могло тумачити и тако да су предрасуде аргумент за нашу слободу, а слобода је услов стваралаштва, па онда то посебно важи онда када је реч о уметности.

Када се каже да Гадамер рехабилитује појам „предрасуда“, онда то значи да им он не придаје негативно значење какво је, иначе, стечено француским и енглеским просветитељством. Слично значење појма „предрасуда“, дакле, нормативно, налазимо и код Бетија, који има критички став према Гадамеру и због овог појма. Даље, код Гадамера налазимо и овај став: „То има учинак у оному што је Хајдегер научавао о продуктивности херменеутичког круга, а ја сам то формулирао тако да наш битак не сачињавају толико наши судови колико наше предрасуде“ (Gadamer, 2002, str. 82).

Реч је, дакле, о томе да сада обраћамо пажњу на део Гадамеровог исказа који гласи „да наш битак не сачињавају толико наши

судови колико наше предрасуде“, тврђа која је посебно вредна пажње и у једном ширем контексту од овде постављеног у оквиру назначеног темата.

Ако су предрасуде доминантне у нашем одношењу према свакој врсти тумачења или разумевања, а Гадамер каже чак и то да су оне много више него судови, онда се питамо: шта то даље значи и какве последице то има по расуђујући субјект, у овом случају то се односи на сам *херменеутички субјект*. А херменеутички субјект је сваки човек, сваки онај који тумачи, разумева, интерпретира, али и суди, пошто и сам Гадамер у поменутом наводу у истој реченици упоређује оба вида менталне активности. Најпре, уочавамо да су предрасуде доминантне у односу на судове, значи и суђења. Узмемо ли природу предрасуда у обзир и ако је схватимо као ментализацију таквог типа у којој не можемо поставити формални оквир какав је, иначе, пожељан у исказима математичко-егзактних поља истраживања, долазимо до става да није реч о нашој немоћи као когнитивном дефицијенсу, овог или оног субјекта, него је реч о томе да наше биће (макар то било и тубиће, у хајдегеровском језику) није дато на ту врсту схватања које можемо означити као суђење, или можда поимање, свеједно је како, него онако како предодређује управо термин „разумевање“. У оваквој обради онда стичемо уверење које има и ове импликације: прво, да биће (о којем говори Гадамер) није на ту врсту истине дато, да његова конституција, мислимо на ментални хабитус, није у кључу

оног који би обезбеђивао логоцентричност као реципијента, него је таква особина много друкчије квантификације.

Друго, свет, нарочито имамо у виду *Lebenswelt*, нема конститутивност такву која, чак и да имамо моћ логоцентричности, сама по себи не би могла бити схваћена или схватана на начин који би осигуравао појмовну извесност, те зато, с правом, Гадамер и тврди да је стање такво да обезбеђује доминантност предрасуде, а не судова, додајмо, појмова и појмовности.

Дакле, речено прокантовским језиком, нити свет има конститутивност, нити субјект има регулативност да би се феномени могли тумачити друкчије, сем увођењем и респектовањем и (или само) предрасуда, а не искључиво суђењем и појмовношћу.

Да би се тумачење могло ваљано спровести, неопходно је имати у виду потребу коју језик пружа са својим могућностима разумевања.

Надаље, овим се отворило и питање: Како је могуће разумевање? То је слично Кантовом питању: како је могуће научно знање, па је одговор такав да се код Гадамера има у виду „апсолутно разумевање“, док је код Канта одговор усмерен на правац где је реч о ограниченом обиму сазнања, јер се, углавном, то односи на емпиријска и математичка знања. Обе ове врсте су у „зони“ строжег, а значи и ограниченијег, рационалног дискурса, док је разумевање и тамо где се постиже представност ширег обима, имагинарног, на пример, као што је уметност, или поље идиографског

усмерења када треба тумачити догађаје са врло оскудним елементима неопходним за увид у бит феномена.^[3]

Вреди на извештан начин подсетити и имати у виду управо то да Гадамерова филозофска херменеутика *разумевање њосџавља као доџађај*, и то такав који се дешава *инџерџреџаџџору*, а не *џроизведеном делу као објекџу*. Опет, разјашњење најбоље даје Гадамеров став с почетка његовог дела *Исџина и метџода*, када каже:

„Моја је намјера, заправо, била и јесте филозофска: не да се испита шта чинимо, нити шта би требало да чинимо, већ оно што се с нама дешава ван нашег хџијења и чина“ (Gadamer, 1978, str. 10).

Поставља се, затим и питање: Да ли *разумевање има исџоријску димензију* и како се она превладава? Гадамер би на то одговорио потврдно, и то имајући у виду, пре свега, самог интерпретатора. Дијагностиковање овог фактора неспорно је у разумевању, то се законито показује кад год је реч о „херменеутичком провођењу“ (Gadamer, 1978, str. 430), па се онда решење види у „предрасуди“, која је услов таквог провођења. Наравно, мора се имати у виду и то да је преображај условљен поступком у којем мора доћи до спајања историјског хоризонта и хоризонта интерпретатора. То је онај услов који је подстакнут још код Хусерла о „стапању хоризоната“.

Сада се поставља питање: Шта је то *анџиџиџација смисла*? Била би то нека врста

предвиђања, неко очекивање које као да текст најављује. Гадамер овим уводи још један појам, а тај, како он каже, „диригује очекивање смисла“, што значи да већ сама конструкција садржи неки смисао који је већ у самој композицији предестиниран, слично као што је био појам „престабилиране хармоније“ код Лајбница. Сада би то значило да целина предодређује разумевање дела, а то даље показује да је човек (некако) „подесан“ да на основу неких наговештаја прилази питању или феномену (у ширем значењу те речи) као „већ виђеном“. Између целине и дела одвија се стално нека интеракција, због чега се свако разумевање узима као релативизирајуће, али се не спори то да је реч о разумевању.

Ово, даље, значи да је и друкчије разумевање увек само разумевање и да нема дефинитивног разумевања, које не би код других субјеката било друкчије или код истих субјеката у другом времену и околностима промењено. Као што је друкчије разумевање ипак разумевање, исто тако је и друкчији смисао ипак смисао, који граде интерпретатори и тумачи. Зато што је друкчије, не значи да је погрешно, те је, тако, сваки смисао легитиман смисао и тада када је он у односу на остале интерпретаторе друкчији. Но смисао се не показује увек предвидиво, он се тражи, за њим се, дакле, трага, али порив за њим је увек присутан. Неспорно је да *џосџоји инџенџионалносџ ка смислу* (да се присетимо Хусерла). Кад год се приступа

[3] Овде је упутно имати у виду појам „пропозиционалност“ за овај вид контекста.

тексту, разговору, догађају или објекту који се тумачи, када хоћемо нешто да разумемо, увек имамо такву интенционалност. У крајњој анализи, то показује и нашу позиционалност као разумевајућег субјекта, па све то доприноси, даље, да можемо рећи како је човек, заправо, биће окренуто ка разумевању, или *човек је биће које разумева*,^[4] што би одговарало и духу Гадамеровог наука.

Додатно, Гадамер ће, осврћући се на то, истаћи да је задатак „херменеутике да разјасни ово чудо разумијевања, које није нека тајанствена комунија душа, већ удио у заједничком смислу“ (Gadamer, 1978, str. 325). Да поновимо, због значаја саме тематике, да је Шлајермахер херменеутичком кругу прилазио тако што је инсистирао на томе да се код разумевања „уживљавамо у аутора“, а да из текста елиминишемо оно што не би било у складу са очекиваним схватањем аутора. Хајдегер пак држи до тога да је разумевање увек одређено претходним разумевањем, предразумевањем, те да се тај круг целине и дела „не раствара у потпуном разумијевању, већ, напротив, тамо се најстварније спроводи“ (Gadamer, 1978, str. 327).

Код Гадамера наилазимо и на појам „антиципација потпуности“, за који говори да оно „руководи сваким нашим разумијевањем“, што изражава извесну садржајност и можемо то схватити као „иманентно смисаоно јединство које води читаоца“. А где га води? Води га, како он каже, на „трансцендентално очеки-

вање смисла“ (Gadamer, 1978, str. 327). Овде видимо да се смисао који прати разумевање гради на поменутој антиципацији потпуности, затим на смисаоном јединству, а једно и друго имају природу трансценденталности. Гадамер, дакле, држи до Хајдегеровог приступа разумевању, напомињући како он (Хајдегер) херменеутички круг доживљава тако да „разумијевање текста трајно остаје одређено претходним кретањем предразумијевања“, што је у суштини један од три основна услова за разумевање на којима и Гадамер заснива своју херменеутику као теорију разумевања. Могуће је да се *антиципација њој уносџи* протумачи тако да она, заједно са наведеним чиниоцима, представља основу предразумевања, односно она би могла бити онај чинилац који се може имати у виду када се постави питање будућег времена. То је оно што је означено и као очекивање смисла. Дакле, овде видимо, такође, онај наговештај смисла који се јавља у поступку тумачења, односно разумевања. Ако нам је традиција оно што можемо назвати и дух прошлости, очигледно да је наш хабитус, по својој конституцији такве природе, па онда можемо имати у виду и темпоралност његових својстава или атрибута, где се, природно очекује и „захтев“ ка одређењу будућности. Али онда, као што је одлика нашег бића прошлост, а крајност положена и у ставу *Sein zu Tode*, онда је, вероватно тај хабитус непотпун, ако се не би имао други пол у виду, а то је да смо

[4] Овај став у курсиву је наш, не Гадамеров.

и биће ка будућности, а будућност је живот, па онда има смисла тумачити ово и као *најо-вештај смисла*, који онда прати наше биће, а тиме осигурава и будућност. Када се, даље, ова мисао посматра, онда долазимо до закључка да се у разумевању догађа то да, с једне стране, имамо антиципацију потпуности, антиципацију очекиваног смисла, а с друге стране, имамо традицију у коју је наш разумевајући (али и сваки други) вид хабитуса урођен, па се, како Гадамер каже, налазимо између ове две тачке, туђине и блискости. Онда не изненађује то што Гадамер један део пасуса завршава ставом: „Истинско мјесто херменеутике је у овом Између“ (Gadamer, 1978, str. 329).^[5]

Затим, у наставку он сасвим експлицитно наводи даље у вези са херменеутиком „да њезин задатак уопште није да развије поступак разумијевања, већ да разјасни услове под којима долази до разумијевања“, па ће у наставку тога, на истој страници књиге, додати следеће: „Предрасудама и предмњењима, који обузимају његову свијест, интерпрет не располаже слободно. Он није у стању да унапријед разлучи продуктивне предрасуде, које омогућавају разумијевање, од предрасуда које не омогућавају разумијевање, од предрасуда које разумијевање ометају и које доводе до неспоразума“ (Gadamer, 1978, str. 329).

Овде је делом одгонетнут онај став на почетку књиге *Истина и мейода*, где Гадамер говори о томе да његов циљ и намера нису у томе да објасни или постави методе разумевања, већ

да установи шта се то са нама догађа док разумевамо. Једна од првих „анамнеза“ садржана је у претходном његовом ставу, а то је да смо ми, увек док разумевамо, у функцији традиције и антиципације очекиваног, да смо ми увек у оном *Између*.

О херменеутичком феномену Гадамер говори као о посебном виду разумевања света, а Ваези напомиње да су у категорије у том смислу „интуитивне појаве“ (Vaezi, 2014, str. 110). Тако, с једне стране, имамо језик који је нужан услов не само бивствовања човека у свету него је он исто што и свет, стварност, а с друге стране, постоји разумевање које се остварује у том свету. Значајан резултат тог односа стварност–свет–језик произишао је као једна традиција коју је утемељила, посебно, филозофска херменеутика.

Емил Ангерн истиче: „Разумјети значи схватати полазећи од инога, те у његовој свјетлости разврставати у његовом контексту, поимати полазећи од његових правила или закона, чинити разумљивим из његове генезе или у погледу његових узрока“ (Angern, 2014, str. 38).

То упућује, даље, на околност разумевања да је она таква уколико се увек у виду има и *онај друји*, а то значи други стваралац, читалац, беседник, посматрач, проценитељ... Постојање „Другог“ је услов такав да би њему било јасно оно што смо ми разумели. Једно од кључних одређења разумевања у односу на објашњење Ангерн постиже појмом „смисла“.

[5] Примећујемо да је сам Гадамер реч „Између“ написао великим словом „И“.

Тако он каже: „Постоји свијет смисла и свијет без смисла. Природни процеси не представљају нешто што бисмо могли да ’разумијемо’. Они подлијежу законитостима, а посједују одлике које систематизујемо и које, евентуално, можемо извести из општијих закона и процеса. Између ових двају начина зјапи хијатус“ (Angern, 2014, str. 40, 41). Реч је овде о два подручја истраживања света, па се Ангерн позива на интерпретацију Хермана Лоцеа „који се може сматрати представником схватања о подвојености сазнавања природе и културно-научне дескрипције, која је у 20. стољећу постала позната преко крилатице о двијема културама. Једно штиво или једно испољавање афекта у начелу, можемо разумјети, а структуру кристала или промјену климе можемо да анализирамо или каузално објаснимо, али њихов ’смисао’ не можемо на исти начин разумјети. Сliku разумијевамо, а не платно на којем је она насликана“ (Angern, 2014, str. 41). Питање „разумевања“ је, дакле, значајно не само код Витгенштајна него и код Хајдегера, али и Гадамера. Код Гадамера посебно, јер се код њега путем разумевања допире до бића.

Уочава се, наравно, да је разумевање тешко одредити појмовно, пошто би оно значило неку врсту оријентисања, начина бивања, припадности свету, а нема ону очекивану одредљивост својственоу појмовности, *као код друћих дефиниција*.

Разумевање код Хајдегера је блиско *ејзис-џенцијалу*, оно је *онџичка одредба*, исто онако као што су брига, стрепња и биће ка смрти (Sein zu Tode). То је одредба која се тиче искључиво

тубића (човека), инхерентна је само њему, а никако природи.

Имамо овде у виду још и идеју да језик не представља средство изрицања света него разумевања тог света, у ком духу наилазимо на схватања Витгенштајна.

Код Гадамера једно одређења овог појма говори како се њиме надилази и сам историзам. Он каже: „Ја чак мислим да процес разумијевања, који на овај начин обухваћа и искуство умјетничког дјела, превазилази сав историзам у области естетског искуства. Изгледа, додуше, појмљиво да треба разликовати између првотног склопа свијета који заснива неко умјетничко дјело и његовог даљег живота у измијењеним условима живота будућих нараштаја“ (Gadamer, 1978, str. 12).

Специфичност оваквог промишљања видљива је и у схватањима које представља Ваези, а који Гадамера тумачи тако што верује да херменеутичко искуство традиције и историјске уметности треба посматрати у тоталитету, па у вези са тим истиче: „Гадамер сматра да се у умјетничком разумијевању и искуству, поимању хисторијских догађаја и такођер интерпретацији текста, догађа нешто што није могуће појмити и анализирати научном методом те стизање до истине овог херменеутичког искуства – значи разумијевања – захтијева филозофско промишљање и истраживање. Према томе, Гадамерова херменеутика је усмјерена на анализу природе разумијевања и елемената укључених у његово остваривање. Замисао коју модерне науке нуде о чину разумијевања није у складу са оним

што представља збиљу разумијевања“ (Vaezi, 2014, str. 168–169).

Разумевање, по свом унутрашњем хабитусу, пошто прожима и односе човека са светом, оно „има самостално важење“ и противи се намери да постане научни метод, што додатно показује посебну природу и аутономност.

Поставља се питање, затим, на шта се онда односи разумевање, у ширем смислу те речи, када се говори о уметности, историји, филозофији, духовним наукама или о ономе што чини човеков свет искуства. Рекли бисмо да је ту, између осталог, реч о херменеутичком феномену, који, рећи ће Гадамер, „почива, у мојим очима, на томе да само удубљивање у феномен разумијевања може донијети једну такву легитимацију“ (Gadamer, 1978, str. 22).

Наравно, овде се отвара и питање како је могуће у некаквим строжим обрисима ситуирати одговор који би обухватио прецизирање самог тог феномена, а који је предмет, рекли бисмо, превасходно, феноменологије. Ту, доиста, сада имамо „феномен“, да кажемо, „по себи“ и „феномен разумевања“, што је по нечему исто, али и различито. Овде посебно интригира Гадамеров део исказа који гласи „удубљивање у феномен разумијевања“. Када је о њему реч, онда је експликација унеколико једноставнија јер се ту можемо позвати и на услове „феномена разумијевања“. Имамо у виду *контекст*, затим, „стапање хоризоната“, а поред тога још и појмове *предрасуде*, *ауторитет* и *традиције*. То је део оног „елементарнијума“ који налазимо у Гадамеровој филозофској херменеутици као теорији и који је, с обзиром на проток времена

и обимност литературе о томе, у значајној мери етаблиран.

Међутим, поставља се питање: Како разумети „феномен“ по себи? Најчешће се при томе прави аналогија с појмом интуиције, када намеравамо да дешифрујемо употребно значење тога израза, па то једним делом и покрива његово значење, премда већи део остаје нејасан. Помаже ли ту и како сам чин „удубљивања“ о којем говори Гадамер? Недовољно или непотпуно, што је у оба случаја знак нејасноће, а неизвесност остаје. Наравно, нас не интересује шта бисмо могли приписати све у вези с тим разјашњењем, не значи да интерпретације не би биле легитимне, али суштина разјашњења остаје недовољно одређена. Када имамо у виду исказ Гадамеров да је реч о удубљивању, онда се види како се и он с тим среће као са извесном тешкоћом, те употреба овог појма (удубљивање) описно и пристаје делом уз покушај раскривања потпуног значења.

Нама у поменутом случају може бити од помоћи појам из метаетике о „интринсично добром“, које се одређује тако, слично поступку који Гадамер означава као „удубљивање“ (а у духу Хусерловог и Хајдегеровог језика, рекли бисмо, „удубљивање-у“). Значило би, по аналогији са „интринсично добрим“, то да, када се ментално усмеримо, удубимо на „то“, па ако немамо додатних атрибута који нас одвлаче на „оно што није феномен“, већ на нешто што има природна одређења, емпиријска, пре свих, значи реалистичка, па ако је у тој „ментализацији“ остало визуализовано „то“ без помених примеса, али показује интенцију према

нечему, тренутно празним, значило би да је то „феномен“. Ово износимо као хипотетички прилог покушаја разјашњења појма „феномен“ у Хусерловском значењу, имајући у виду, пре свега, Гадамеров подстицај у поменутом тексту. Реч је о моменту који би се односио на покушај ситуирања „феномена“ и начин његовог поимања. Па када је о томе реч, онда је занимљиво да Хусерл, расправљајући и о Кантовим категоријама, њих смешта у сферу интуитивног. Разумевање увек има шири домен и од суђења, пошто су у њему инволвиран и пропозиционални ставови, а код разумевања су доминантне *интуиција* и *дескрипција*.

За разумевање Гадамер, даље, каже да је оно „премоћно искуство“, које надилази историјску методу која почива на филозофско-повесном истраживању. Премда је филолошка и теолошка херменеутика својевремено настојала да разумевање преузме као „учење о умјешности разумијевања“, филозофска херменеутика то не чини нити прихвата, исто онако као што ни на херменеутичко искуство не „навлачи одежду“ метода. Разумијевање је „један догађај који се нама дешава, а не грађевина која је саздана на

неким начелима до којих се може стићи уз помоћ методе“ (Vaezi, 2014, str. 169). О могућности разумевања може се одговорати у упоређењу с Кантовим одређењем, према којем се Гадамерово одређење темељи на томе да се тиче општег и апсолутног разумевања (а не само оног што је услов за остваривање знања које се односи на модерну науку), при чему је то питање „о егзистенцијалним увјетима свих облика разумијевања и свих људских искустава о свијету и људском животу“ (Vaezi, 2014, str. 169). Гадамеров напор представља разјашњење које се тиче природе разумевања као и објашњавања егзистенцијалних услова и чиниоца који утичу на то остварење. Филозофски приступ је овде доминантан јер Гадамер верује да се само њиме, а не научним методом може остварити то разумевање. У целом том обиму њега интересује како се то може спровести, не на парцијалним, фрагментираним подручјима духа и културе, него на општем подручју филозофског „ареала“, имајући увек у виду искуство живота. Такав свеобухватни задатак може извршити једино филозофска херменеутика, а њена моћ почива на језичкој природи разумевања.

References / Литература

- Angehrn, E. (2014). *Sense and Non-Sense: The Understanding of Man*. Novi Sad: Akademska knjiga. [In Serbian]
Aristotle (1965). *Organon*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
Gadamer, H. G. (2002). *The Reader*. Zagreb: Matica Hrvatska. [In Croatian]
Gadamer, H. G. (1978). *Truth and Method*. Sarajevo: Veselin Masleša. [In Croatian; Serbian]
Plato (1978). *Letters*. Beograd: Rad. [In Serbian]
Vaezi, A. (2014). *Introduction to Hermeneutics*. Sarajevo: Fondacija "Mulla Sadra". [In Croatian]

Slobodan R. Kanjevac

Serbian Philosophical Society

Belgrade (Serbia)

Language and understanding

Summary

The presentation begins with an overview of the language dealt with by the ancient philosophers at the time of considering the matters of logos. A special contribution to the topic of the “language” is recorded by the appearance of Plato and Aristotle, as well as by the broader and more profound interventions observed through verbum theology, rationalist and empiricist understanding of the language, analytical philosophy of the language, phenomenology as a postulation of philosophical hermeneutics. By entering that area, the language is further ontologically thematized as the “house of the being” or “the being that can be understood”.

78 |

Keywords: language, understanding, intentionality, being, logos, philosophy, Gadamer, hermeneutics, conversation

Дивна М. Вуксановић^[1]
Универзитет уметности у Београду,
Факултет драмских уметности
Београд (Србија)

УДК 316.775/.776:7.097
075.2:141.78
316.324.8:141.78
Оригинални научни рад
Примљен: 03.07.2023.
Прихваћен: 07.08.2023.
doi: 10.5937/napredak4-45306

Ријалити, једно филозофско питање

Миленџију и Мирјани Вуксановић, с љубављу...

Сажетак: Текст са становишта филозофије медија настоји да укаже на значај анализе ријалити програма у контексту досадашњих (оскудних) филозофских рефлексија на ову тему, имајући у виду друштвено-хуманистички контекст истраживања, као и садашњу улогу и статус медија у друштву, глобално узевши. Ријалити је, према нашем мишљењу, типичан медијски производ позног капитализма, срачунат на профит и забаву. Основна концепција и дејство ријалитија на публику, међутим, зависе од замисли продукције, те садржај ових формата варира од „друштвено корисних“ (за капитализам) до морално спорних и екстремно провокативних (насиље и порнографија). У основи, ако је колико-толико утемељена, филозофска критика ријалитија требало би да укаже на онтолошку димензију, као и друштвено-економски оквир преиспитивања у којем су ријалитији присутни и корисни за одржање *status quo* стања за владајућу класу (тзв. елите), а на штету сиромашних и потлачених.

Кључне речи: ријалити, медији, капитализам, критика, филозофија медија

Једно од основних филозофских питања тиче се одређења и природе стварности. Вековима су филозофи трагали за оним „стварним“ или бићем с којим се реалност поистовећивала. То стварно, односно биће, било је једино мислииво, пошто се ништа, наводно, не може мислити, што значи, дословно, да је ништа (небиће) немислииво. Осим тога, биће је и истинито, пошто је истина његова суштина као бића, али и главно и, такорећи, његово једино битно својство. Појавом техничких медија комуницирања, у нашем случају телевизије, али и других, наше стварности се умножавају и као естетски привид

удаљавају од истине. Иде се толико далеко да се један популарни телевизијски жанр проглашава стварним. Филозофија медија, као дисциплина која на филозофски начин покушава да захвати, интерпретира, проблематизује и критички проговори о медијској стварности, чини основу нашег приступа феноменима ријалити телевизија и програма (Reality TV/show). У тексту ћемо се, наравно, ослањати и на друге сродне дисциплине да би теоријски захват, што се тиче феномена ријалитија, био потпунији.

Уобичајена дефиниција ријалитија, коју бељеже готово сви познатији речници, своди се

[1] vuksanovic.divna@gmail.com

на следећу реченицу: „Ријалити је телевизијски програм о обичним људима који су снимљени у стварним ситуацијама.“ Иако ово одређење изгледа једноставно, у пракси је ријалити много више од понуђеног описа који сугерише да је реч о обичним људима снимљеним у стварним ситуацијама; он је, заправо, један од најзаступљенијих телевизијских жанрова глобално узевши, док су тзв. стварне ситуације осмишљене и режиране тако да само изгледају стварно. Овај жанр је, дакле, типичан пример изреке која се употребљавала од самих почетака телевизије – да она (телевизија) имитира стварност. Да ли је онда таква телевизија нека врста привеска, лажног накита стварности, или је стварност по себи, са људима који служе тој измишљеној стварности и парадоксално је потврђују као реалну? Шта је ријалити феномен за филозофску мисао и како га разумети преваходно са становишта филозофије медија?

Естетизација и заводљивост телевизијских слика

Теоретичари и историчари телевизије углавном су сагласни с тумачењем да је претеча данашњег ријалитија (Reality show) кратка телевизијска форма - скривена камера (Candid Camera, 1948). Ова ефектна и забавна телевизијска форма, преузета са радија (The Candid Microphone, 1947), убрзо је постала веома популарна захваљујући аутору Алану Фанту (Funt), који је првобитни концепт радијске емисије прилагодио новијем медију у експанзији – телевизији, доприносећи тако њеној популаризацији. Такође, подстицаји за настанак и развој овог

нарочитог телевизијског жанра потичу и из документарног филма.

Углавном, могло би се рећи да је телевизија, од самог свог настанка, трагала за аутентичним изражајним средствима и посебним језиком, слично како је то чинио филм, који је веома брзо еволуирао од техничке атракције до тзв. седме уметности. Кинематографија, како је веровао Ричото Канудо (Canudo), који се сматра првим теоретичарем/естетичарем филма, износио своје ставове у тексту „Manifesto of the Seven Arts“ („Манифест о седам уметности“), уједно је проглашена и новом врстом уметности (Canudo, 2015). Филмска уметност, према његовом мишљењу, карактеристична је по томе што синтетизује науку и уметност (*cerebralist art*).

И телевизија је, посматрано са становишта програма који се емитују, осим испуњавања информативне, те образовне, културне и забавно-рекреативне функције, настојала да се приближи уметничком изразу, трагајући, слично као када је реч о филму, за властитом аутентичношћу и језиком. Поједини теоретичари, попут Наничелија (Nannicelli), заговарали су идеју уметности телевизије, тврдећи да телевизијска уметност није новијег датума, већ да постоји одраније. Ипак, упркос процвату двају релевантних академских потподручја – филозофије филма и телевизијске естетике – мало је теорија о телевизији, уопштено узевши, које овај медиј третирају као врсту уметности (Nannicelli, 2016). У прилог схватању телевизије као уметности, као и њеног утицаја на практичне делатности телевизијских посленика, критичара, студената и др. – могу послужити специфична телевизијска

уметничка дела за која је Наничели сматрао да обликују телевизију као уметнички медиј изражавања (Nannicelli, 2016).

Ваља овде истаћи да су многобројни телевизијски ствараоци одиста експериментисали с изражајним средствима телевизије, покушавајући максимално да естетизују телевизијски израз, независно од његовог садржаја. Већ ту се показало да су, у основи лингвистичке претпоставке Маршала Маклуана (McLuhan) водиле ка томе да за телевизију, као медиј, није толико битан садржај који се преноси, већ начин, односно форма – те да је она, у ствари, „порука“. Тако се уједно може објаснити појава аутора овог медија за новим формама које су обележиле епоху телевизије као доминантног медија масовних комуникација. За телевизију је, чини се, постало мање важно „које“ садржаје преноси од тога „како“ их преноси, судећи по самој „природи“ медија. Отуда су многобројни аутори подстицани да смишљају нове форме изражавања – говорне емисије (*talk shows*), квизове, ријалитије и др. Наравно, сви ти „нови“ телевизијски облици, рачунајући ту и телевизијске серије, а посебно тзв. сапунице (*soap opera*), првобитно су се појавили и своју популарност стекли на радију.

За разлику од филма, како га је видео Канудо, који је требало да представља елите и француски културни империјализам, телевизија се окренула мање амбициозним захватима; тежећи за популарношћу, убрзо је напустила елитистичке претензије и „прилагодила се тржишту“, и то знатно успешније од радија, па и од филма. Иако је, у начелу, нашла властити пут – а он се огледао у фаворизовању директног преноса, било

да су у питању ратна збивања, пренос из опере, било спортске манифестације, телевизија се, у погледу „артизма“ оријентисала првенствено на популарну културу. Отуда је њена естетика прилагођена и много ближа просечном („демократском“) укусу него естетски образованој (елитној) публици. Поврх тога, телевизија је ретко заговарала чист артизам; она је, заправо, претендовала на изражавање оних видова креативности који су јој обезбеђивали широку гледаност и популарност.

Упркос томе, телевизија је, како тврде поједини савремени истраживачи у области неуронаука (Fetz, 2012,), побуђивала нарочите односе и везе који се успостављају између уметности и мозга, засноване на „очитој чињеници“ да су мождани механизми у основи стварања уметности (Fetz, 2012). Уз то, наводно, многе спектакуларне слике неуронских структура имају велику естетску привлачност. Другим речима, сложене интеракције у неуронским мрежама нашег мозга стварају кохерентно понашање и сазнања, што телевизију приближава могућности „схватања“ стварности, а на основу коинцидираних телевизијских садржаја и потенцијалне мождане продукције слика.

Реалност и симулација у ријалити програмима

Једно време, телевизија је, у оквирима студија културе, интерпретирана као посебна „културална форма“ (*cultural form*) коју чине идеолошке и комерцијалне силе (*commercial and ideological forces*) што обликују програме засноване на забави (The Television Encyclopedia,

2004). Занимљиво је да је телевизија, рекло би се, од самог почетка покушала да се приближи „реалности“ своје публике, да би касније, како изгледа, и сама партиципирала у креирању и „управљању“ (managing) том реалношћу. Шта је, заправо, реална телевизија, односно ријалити програм? И како је ова тема доспела у истраживачке оквире филозофије медија?

Питање реалности је, како је познато, фундаментално метафизичко (онтолошко), али и феноменолошко питање; од Парменида, па надаље, преко Лајбница, све до Хегела, оно је било централно истраживачко питање везано за поимање истине, свести и самосвести, субјекта, објекта, сазнања и истине. Утолико је оно и епистемолошко, али и логичко-онтолошко питање. Покаткад се, током дуговечне историје европске филозофије, појам реалности и реалитета везивао и за естетику, односно за одређене естетске феномене, углавном с обзиром на ствар тзв. естетског привида (противстављеног истини). Данас се појам реалности доводи у релацију како с филозофским, научним и религијским појмовима и претпоставкама, тако и с медијима, нарочито када је реч о телевизији. Појава тзв. реалне телевизије и ријалити програма коинцидира и са новим сазнајним интересовањима публике, и са духом времена који појам реалности изнова преиспитује.

Занимљиво је да је телевизија, рекло би се, од самог почетка покушала да се приближи „реалности“ своје публике, да би касније, како изгледа, и сама партиципирала у креирању и „управљању“ (managing) том реалношћу

Надаље, појмови времена и реалности конститутивни су за феномен ријалитија, о чему у тексту „Ријалити у доба изгубљене аутентичности“ Драган Ђаловић пише: „Претходне две деценије, на плану продукције медијских садржаја, у великој мери обележене су експанзијом програма реалног времена, како по питању развоја посебних варијететских форми, тако и у смислу интензивирања продукције садржаја који припадају овом жанру. Иако омогућен технолошким условима директног медијског ширења садржаја (радио и телевизијског емитовања, као и преноса путем интернета), узроке, као и елементе продукцијског успона ријалити програма, пре свега треба тражити у специфичним друштвеним кретањима, којима су промене очекивања, функција, као и начина употребе медија биле опредељене“ (Ђаловић, 2021, стр. 81).

Из реченог можемо да закључимо да ријалити телевизије или програми, у њиховој различитости, терминолошки гледано, реферишу на нешто реално, опаљиво у тзв. реалном времену, као и оно што јесте реално (за нас), односно што се одиграва у реалном простору и времену. То је, међутим, варка. Наиме, реч је о настојању да медијски (телевизијски) креирана стварност буде означена као реалност сама, јер се одвија овде и сада, пред нашим очима, у тзв. реалном времену (најчешће се емитује са свега

неколико секунди закашњења, како ствар не би измакла уредничкој/редитељској/цензорској контроли)... Та реалност наводно је налик на нашу стварност, у њој се појављују стварни људи у реалном простору и времену, слично као када је у питању директан пренос. Ова, Бодријаровским речником исказано, симулирана реалност, као део ланца симулакрума, кандидује се не само за непобитну реалност приказану на телевизијском екрану већ конкурише и нашој (гледалачкој) реалности. Реална телевизија или реални шоу програми нису, у ствари, обична илузија, односно естетски привид, на шта се мисли као да је реч о преломљеном штапу у води (оптичка илузија) или о позоришној представи (уметничка илузија). У тренутку када (и даље) не знамо шта је стварност као таква – што је темељно епистемолошко-метафизичко питање којим се столећима бави филозофија – медији намећу своју стварност, као један од њених могућих доживљаја.

Ако оставимо по страни филозофска схватања реалности, у распону од античке Грчке до данас, овај појам, под утицајем медијског посредовања, постаје нека врста ослоња за тумачење нових појавних облика реалности, али и приказивања старих, у новом руху. Осматрајући свет око себе, првенствено виђен као доба (хипер)културе, Бодријар (Baudrillard) скренуо је пажњу на појаву тзв. прецесије симулакрума, односно на медијски условљени процес супституције реалности светом привида, што је карактеристично, како он тврди, за наше доба. Свет привида, укидањем метафизике, постаје реалан, чиме се истовремено укидају и истина и илузије, у некадашњем смислу речи. Чини се,

метафорично и дословно узевши, да нема више рампе између позоришне сцене (кутија) и гледалаца. Све је илузија и ништа није илузија, стварност постоји и без (мерила) истине. „У ствари, то више није нешто стварно, пошто га више не обавија ништа имагинарно. То је нешто надстварно, производ синтезе остварене зрачењем комбинаторијских модела у неком натпростору без атмосфере“ (Bodrijar, 1991, str. 6). Говорећи о симулацијама и смулакрумима, као значитељима без референта (у стварности), Бодријар проговара о својеврсној отцепљености медија од реалности, што им омогућава да се, као реалност над реалностима, наметну и постану доминантна парадигма сазнања и доживљаја стварности. Систем уланчаних симулација тако конституише један (тоталитарни) матрикс, који репрезентује (само) властите симулације.

Но, изгледа да сам Бодријар није ишао толико далеко, колико је филм Матрикс (Matrix, Wachowskis, 1999) био инспирисан његовим учењима. Он се, у ствари, дистанцирао од овог филма, иако је у њему књига *Симулакруми и симулација* употребљена већ у првим кадровима као реквизит, а цитиран је и фрагмент о „пустињи стварности“ (*the desert of the real*). Бодријар је, заправо, хтео да укаже на то да у данашњем свету не вреди платонистичка дистинкција успостављена између стварности и њене репрезентације, како је она описана у алегорији о пећини, већ се та разлика урушила (имплодирала) у данашњем свету, резултирајући хиперреалношћу, на коју се више не може применити критеријум истине. Отуда, рекло би се, потиче и данас уврежено мњење (које су пласирали медији) о тзв. постистини.

Бодријар је, свакако, антиципирао процесе кроз које медијски посредована реалност преузима доминантну позицију у односу на непосредну реалност (било да је реч о тзв. објективној или субјективној/самосвесној реалности). Техничистички гледано, ту реалност данас заступају два медијска оквира – виртуелна (*virtual*) и проширена (*augmented*) реалност, заједничким именом назване: реални медији (*Reality Media*). Иако ријалити телевизије или програми нису саприпадни овим релативно новим медијима – већ се генерално приписују телевизији као медију – они су једна од почетних тачака успостављања новог референтног оквира стварности који је, по свом пореклу, медијске природе.

Осим онтолошких и техничких, поставља се питање које су друштвене (културалне) претпоставке које сачињавају контекст за појаву ријалити програма и шта оне „говоре о нама“, нашим обичајима, култури, понашању и свакодневном животу. У том смислу, гледано са становишта социологије културе и медија, ријалити програми могу бити тумачени не само као медијски већ и као социјални конструкт; они, генерално узевши, говоре о структурицији света и културе нашег времена. Почевши од првих ријалити телевизија и програма, ови „формати“ не само да су трансформисали коришћење нашег слободног (од рада) времена, преиначили

начине забављања и битно изменили постојеће културно окружење, и то планетарно узевши, пошто је реч о глобалном феномену, него су проблематизовали и наша свакодневна искуства, као и укупну друштвено-економску архитектуру. Речју, узимајући у обзир, начелно, садржаје ријалити програма, могло би се рећи да су они рефлекс позног капитализма, јер се преко њих преламају све капиталистичке вредности, оличене, примера ради, у тзв. америчком сну и петнаестоминутној слави.^[3]

Ријалитији су, дакле, уопштено узевши, медијски одраз касног капитализма, чији се оквир прожима с јединственом телевизијском матрицом (*matrix*). У Андерсовој (Anders) књизи о онтологији радија и телевизије *Свети као фантом и матрица*, на пример, ови оквири коинцидирају: и тзв. матрица и фантом један су исти свет, поља деловања стандардизованих илузија. Чини се да у таквом једном свету, чија је парадигма приказана у Вировом (Weir) филму *Трумманов шоу* (*The Truman Show*), једино што је изван дуализма фантома и матрице – јесу идеја и пракса револуције. Јер, ријалитији данас „окупирају“ све институције (породице, школе, затворе, живот у дивљини, на селу и др.), те покривају готово све социјалне категорије као што су пол, раса, сексуалност и класна припадност. Они су, уједно, и структурални по-

[3] Често се у литератури наводи да је Енди Ворхол (Warhol), оснивач поп-арта, први артикулисао идеју да ћемо сви бити славни по 15 минута. Исказ се, наводно, појавио у брошури која представља једну од његових изложби у Стокхолму, 1968. године, док је будућност на коју се тај израз односио актуелна у данашњем времену. Није, притом, извесно да ли ауторство припада Ворхолу или је, пак, ову паролу уметник „сковао“ заједно с фотографом који је с њим радио припреме за изложбу. У сваком случају, битно је шта ова сентенција значи у XXI веку.

казатељи главних токова моћи која организује наше животе и одређује меру наше „властите“, друштвено конструисане стварности.

Филозофија слободе и етика ријалитија

Колико су ријалитији до сада корумпирани наслеђене вредносне системе, сводећи их данас искључиво на забаву и профит, говори и један шаљиви мисаони експеримент аутора Тома Морриса (Morris), који је на блогу посвећеном тзв. реалној телевизији и филозофији, а под насловом „Филозоф, краљ ријалити телевизије“ („The Philosopher King of Reality TV“), дао низ предлога (са сижеима) ријалити програма посвећених филозофији, а које би реализовао у сарадњи са Ендијем Коеном (Cohen) (Morris, 2013). Наиме, филозоф који је, према властитом признању, превише гледао ријалити програме, у поменутом чланку, у исповедном тону, препричава свој сан о томе како је, као „јавни филозоф“ (*public philosopher*), водио једну телевизијску емисију. Из тог сна се даље изродила идеја о многобројним филозофским ријалитијима, који би имали наслове попут следећих: „Отворена кућа од милион долара... са филозофом“ („Million Dollar Open House... With a Philosopher“) – тај ријалити требало би да манифестује однос између промовисања и продаје некретнина и смисла живота, и ситуиран је на Менхетну; ако би поменути ријалити постигао успех, за њим би следио наредни, под називом „Вечера с филозофом“ („Dinner With a Philosopher“), где је вечера повод за окупљање с породицом и пријатељима у сврху

филозофирања; затим би дошао у обзир и ријалити с групом младих филозофа у мајицама са Декартовим (Descartes) слоганом „Мислим, дакле постојим“, који би решавали бизарне задатке у кратким временским роковима и др., и звао би се „Врхунски мудрац“ („Top Sage“). Ту би се нашло места и за емисије: „Мозак: за велику мрежу“ („The Brain: For a major network“), „Семантички опстанак: верзија Платонове пећине“ („Semantic Survivor: Plato's Cave Version“), „Филозофија на плажи“ („Philosophy on the Beach“) и многи други. Реч је, у ствари, о томе да се, посредством иронијског обрта, и филозофија укључи у свет ријалитија, а аутор и коаутор постигну значајан комерцијални успех (Morris, 2013).

На шта нам овај пример још указује? У тексту Драгана Ђаловића о ријалитијима истиче се да надстварно ријалитија, као негативна реалност, преплављујући не само савремене медије него и живот ријалити феноменима, доводи у питање аутентични живот. Прецизније речено, аутор тврди да разумевање успона овог жанра представља својеврсни знак ишчезавања „аутентичног живљења“ (Ћаловић, 2021, стр. 83). Ослањајући се на Бодријарове тезе о нестајању стварности, Ђаловић даље елаборира ову тезу, доводећи је у везу с феноменом ријалитија: „Реч је о последици друштвеног признавања статуса медијског приказа којим се тежи тоталном преваладавању стварног. Интензивирање производње надстварног, захваљујући снажењу дејства симулакрума у свим сегментима живота, чију најснажнију критику проналазимо код Бодријара, имало је као последицу (између осталог) доживљавање медијске продукције као процеса

друштвене производње стварног“ (Ćalović, 2021, str. 84). Карактеристика савременог друштва, за разлику од свих претходних, јесте, према Ђаловићевом мишљењу, не потискивање или дисциплиновање, већ замена аутентичности негативном реалношћу емисија телевизије „реалног времена“ (Ćalović, 2021, str. 88). „Тежња за ослобођеним, аутентичним поступањем, чак и онда када своју манифестацију проналази у оним облицима понашања који излазе из оквира дозвољеног/пожељног/прихватаљивог, у медијски посредованом свету, бива замењена прихватањем индустријски произведених означитеља аутентичног понашања, укључених у означитељску размену на којој се уздиже негативна реалност“ (Ćalović, 2021, str. 88).

Иако су ријалити шоу-програми и телевизије најчешће до сада критиковани са становишта етике, како опште, тако и оне медијске/телевизијске, у смислу приказивања (режираних) насилних и одвише сексуализованих, те баналних и бесмислених садржаја, што коначно води ка деградирању човековог достојанства и људскости као такве, поједини аналитичари нашли су у оквирима жанра ријалитија и едукативни смисао, који се, што је посебно провокативно с нашег интерпретативног становишта, може довести у везу с филозофијом. Као једна врста не само телевизијског већ и психолошког, социјалног и културалног експеримента, ријалитији су, будући да представљају новум у продукционом и гледалачком искуству, постали и предмет филозофских рефлексија. Уз то, приписана им је релација с филозофијом и стога што су илустративни за поједина становишта, па самим тим могу, наводно, послужити у образовне сврхе.

Тако је у чланку објављеном у *Гардијану* (*The Guardian*) под називом „What reality TV can teach us“ („Чему нас ријалити телевизија може подучити“), неколико типова ријалитија доведено у релацију са одређеним научним и филозофским идејама. Наиме, у тексту се тврди да, упркос томе што поједини критичари оптужују ријалити телевизију да „испира“ мозгове гледалаца и лоше утиче на животне циљеве младих људи, ријалитији могу, на себи својствен начин, и подучити публику, посебно ако се доведу у везу са одређеним филозофским учењима. Неки нас ријалитији, како се наводи у чланку, подсећају на учење Жана Жака Русоа (Rousseau) о друштвеном уговору, понеки су на истој линији са Дарвиновом (Darwin) теоријом (поготово се то тиче оних програма и емисија који су такмичарског карактера, попут „Фактора Х“, на пример); гледанији реферишу на Бентама (Bentham) или на Шредингеров (Schrödinger) парадокс, док поједини директно „призивају“ Бодријарову теорију симулације (Bromwich, 2014).

У односу на појаву различитих врста/варијетета ријалитија – који су се у међувремену разгранали и преплавили телевизијске програме широм планете, чини се да је са становишта филозофије медија, структурално и симболички посматрано, најинтригантнији један од првих ријалитија – „Велики брат“ („Big Brother“), као и његове телевизијске реплике, реализоване у сличном духу. Изгледа да је литерарни предлог за овај ријалити, поред Орвеловог (Orwell) романа *1984*, била и Сартрова (Sartre) драма *Иза зајворених врата*. Ова дела, која су нека врста претходнице „Великом брату“, имају заједнички именитељ – говоре о слободи, односно о од-

суству слободе. И док 1984. представља дистопијску визију коју данас увелико живимо (доба тзв. надзорног капитализма), Сартров комад говори о једној врсти пакла, који чини затворени простор са неколико мртвих људи у њему. Испрва су они „случајно“ изабрани заточеници у том простору, док при крају комада ликови добијају прилику да изађу „из пакла“ и притом не користе ту могућност, остајући заједно у салону из прве сцене. За разлику од орвелијански замишљеног тоталитаризма, из кога нема бекства, пошто је надзирање системско и свеобухватно („Велики брат вас посматра“), у драми *Иза зашворених врата* демонстрира се, између осталог, фромовска идеја добровољног ропства савременог човека, односно феномен „бекства од слободе“.

О каквом виду неслободе, односно ропства је реч када мислимо на ријалитије у затвореном простору или на пустом острву, „без четкице за зубе“ и „људског достојанства“? Овај тип ријалитија, који се показао као врло виталан и атрактиван за публику, структурално гледано, заиста подсећа на Бентамов затвор, на шта је указао и чланак из *Гардијана*.

Као што је познато, и публика у Србији имала је прилику да, међу првима у свету, гледа и партиципира у ријалити пројекту „Велики брат“ (ВБ), који је уједно био и први емпиријски доживљај ове врсте програма на нашим просторима: „’Велики брат’ је један од најпознатијих ријалити програма и једна од најутицајнијих

медиских франшиза, који је емитован и у Србији. ВБ је, да подсетимо, настао 1999. године у продукцији холандске фирме ’Ендемол’. Ријалити је замишљен као психосоцијални експеримент, у коме ће група људи три месеца боравити у ограниченом простору тзв. куће Великог брата, где ће, помоћу великог броја камера, сваки њихов корак бити непрекидно праћен, а њихов живот, односи, разговори, конфликти, интриге, као и лични одговори у суочавању с изазовима ограничене слободе и свакодневног надзора, бити изложени погледима милионског аудиторума. Учесници се такмиче за велику новчану награду коју добија онај који последњи остане у Кући“ (Radulović, Erdei, 2017, str. 23).

Већ на први поглед, амбијент у којем се одиграва овај ријалити (тзв. кућа Великог брата), подсећа не само на орвеловску дистопију друштва контроле и надгледања, те сартровски пакао без излаза који настајују мртви, него и на Бентамову затворску архитектонику, коју је, као једну од главних метафора, у свом делу *Нагзирајши и кажњавајши*, употребио Мишел Фуко (Foucault) да би илустровао затечено стање у ком се налази надзирани и репресирани појединац у данашњем свету. На самом почетку поменуте књиге, Фуко наводи параграфе из правилника „за Дом младих затвореника у Паризу“ (Фуко, 1997, str. 9–10) у ком су побројани „параметри за јавно мучење“, уз „дневни распоред активности“. Упоређујући ставке из Правилника^[4] с

[4] Поређења ради, наводимо овде Правилник, како га преноси Фуко, дакле, у целини.

„Члан 17. Дан ће за затворенике почињати ујутру у шест часова зими, а у пет лети. Радиће се девет сати дневно током читаве године. Два часа дневно посветиће се настави. Дан и радна обавеза завршаваће се у девет часова зими, а у осам лети.

телевизијским програмом, може се, несумњиво, успоставити аналогија са савременим ријалитијима који користе матрицу „Великог брата“ да би заинтригирали и забавили публику.

Веома честа аналогија која се повлачи између ријалитија који су реализовани по узору на „Великог брата“ и Фукоових схватања савременог затвора јесте она која се тиче феномена

паноптикона, о којем је у тексту већ било речи. Наиме, Бентамов паноптички концепт затвора, са његовом специфичном архитектуром,^[5] који је Фукоу омогућио да изрази став о вези између појма и праксе надзора и савремених облика кажњавања, веома подсећа на ријалитије који данас доминирају телевизијским екранима. Паноптикон је, као што је познато, транспарентни

Члан 18. Устајање. На прво ударање добоша затвореници морају устати и обући се у тишини, док надзорник отвара врата на ћелијама. На друго ударање добоша затвореници морају бити на ногама и намештати кревете. На треће се постројавају и крећу у капелу на јутарњу молитву. Добош се оглашава у размацама од пет минута.

Члан 19. Молитвом руководи капелан, а после молитве чита се неко поучно или религиозно штиво. Ова вежба не сме да траје дуже од пола сата.

Члан 20. Пад. У четврт до шест лети, а у четврт до седам зими, затвореници силазе у двориште где морају да оперу руке и умију се, те приме прво следовање хлеба. Одмах затим разврставају се по радионицама и одлазе на рад, који мора почети у шест часова лети а у седам зими.

Члан 21. Оброк. У десет часова затвореници рад прекидају ради одласка у трпезарију; перу руке у својим двориштима и групишу се у чете. После ручка је одмор који траје до двадесет до једанаест.

Члан 22. Школа. У двадесет до једанаест, на ударање добоша, постројавају се и у четама улазе у школу. Настава траје два сата и састоји се од наизменичне подуке читању, писању, геометрији и рачуну.

Члан 23. У двадесет до један затвореници излазе из школе у четама и одлазе у дворишта на одмор. У пет минута до један, на ударање добоша, поново се разврставају по радионицама.

Члан 24. У један затвореници морају опет бити у радионицама. Рад траје до четири часа.

Члан 25. У четири затвореници излазе из радионица и одлазе у двориште, где перу руке и групишу се у чете ради одласка у трпезарију.

Члан 26. Вечера и одмор који следи трају до пет часова: тада се затвореници враћају у радионице.

Члан 27. У седам часова лети, а у осам зими, рад се прекида; дели се последње следовање хлеба у радионицама. Један од затвореника или надзорник чита четврт сата неко штиво са поучном или дирљивом садржином, после чега је вечерња молитва.

Члан 28. У пола осам лети, а у пола девет зими, затвореници морају поново бити у ћелијама, после прања руку и прегледа одеће који се обављају у двориштима; на прво ударање добоша се свлаче а на друго лежу у кревете. Затварају се врата на ћелијама, а надзорници стражаре дуж ходника да би владао ред и мир“ (Фуко, 1997, стр. 9–10).

[5] Поводом овог новијег типа затвора, карактеристичног за модерно доба, Фуко каже следеће: „[...] на ободу је зграда прстенастог облика; у средишту је кула; на кули су велики прозори који гледају на унутрашњи део прстенастог здања, издељеног на многе ћелије; свака од тих ћелија пружа се целом ширином зграде и свака има по два прозора, један окренут ка унутрашњем делу, спрам прозора на кули, док други на супротном зиду омогућава да светлост која долази споља пролази кроз ћелију целом њеном дужином. Довољан је, значи, само један надзорник у средишњој кули, а у свакој ћелији затворен је по један лудак, болесник, осуђеник, радник или ученик. На светлу које улази кроз прозор на спољашњем зиду, јасно се оцртавају, ономе ко посматра из куле, мале силуете затворене у ћелијама на ободу. Оне су попут низа кавеза, низа малих позорница на којима је само по један глумац, савршено индивидуализован и стално видљив“ (Фуко, 1997, стр. 194).

затвор у коме нема ни физичког кажњавања, а ни психичког мучења, у уобичајеном смислу речи. Његова главна одлика је потенцијал кажњавања који прераста у праксу захваљујући оку стражара. Другим речима, губитком приватности и интимае, затвореници, који су непрекидно под надзором, већ су кажњени. Једина казна им је могући целодневни надзор, а то је управо оно на шта учесници/це ријалитија, наводно, добровољно пристају. Због чега показујемо иронијски отклон према овом „пристанку“?

Најпре, разлог за довођење у везу ријалитија, Великог брата и Фукоове теоријске употребе идеје паноптикона у сврху проналажења метафоре за свеопште надзирање састоји се у чињеници да публика ових програма посматра учеснике/це у ријалитију као Велики брат, што производи такав ефекат као да смо ми сами (посматрач, гледаоци) у улози Великог брата; речју, као да, преузимајући улогу посматрача, постајемо Велики брат (Wong, 2001, str. 34). Такво осматрање, односно надзирање, омогућено је деловањем нових комуникационих технологија. Експанзија употребе ових технологија не само у контексту телевизије него и свакодневног живота, указује на оно што је Марк Постер (Poster) крајем прошлог века назвао суперпаноптикон, у коме су такорећи сви појединци подвргнути „континуираној супервизији“. Стога су ријалити телевизија и програми, Велики брат и поноптикон, једна те иста линија, односно *continuum* надзирања и доминације (Wong, 2001, str. 34).

Такође, нове комуникационе технологије, захваљујући својим учинцима на стварање нових опажајних навика код публике, које су раније биле резервисане само за повлашћене, сада омогућа-

вају једну нову/стару жудњу и искуство „вирења кроз кључаоницу“, односно оно задовољство које се у психоаналитичкој теорији назива скопофилија и представља задовољство које настаје посматрањем неке особе или слика. Медији као „прозор у свет“ или „вирење кроз кључаоницу“ проширују или сужавају свој поглед (оптику), прилагођавајући се тржишним захтевима. Скопофилија и паноптизам истовремено исказују и перверзију и репресију која данашњем гледаоцу доноси задовољство. И док једни гледају (војери), погледом дословно пенетрирајући у нечију интиму, други се понашају у складу са очекивањима оних који их гледају, те њихови поступци неретко наликују на егзибиционизам. Уверење да гледаоци посматрају (и контролишу), али да сами нису надзирани, илузорно је, јер од њихових реакција и одлука (које су квантитативно мерљиве) зависи ток догађаја.

Тако ријалити функционише по принципу спојених судова: свет изван шоу-програма условљава свет унутар њега, али и обратно, на основу чега се може закључити да је то, заправо, један исти свет. Управо због тога је, како нам се чини, тешко поставити границу између ријалитија као програма и његове публике. Другим речима, публика која не само што посматра већ и активно утиче на шоу, најчешће преко механизма селекције, односно избацивања појединца из куће Великог брата кокреира овакве програме. Активна публика, која, као што смо наговестили, чини заједницу са учесницима програма, има моћ да протера појединца из те заједнице (остракизам), што важи и за саме учеснике, који такође међусобно користе ово право (избацивања саиграча из куће). Полидимензионалне

игре моћи које покреће овај ријалити технички постају све усавршеније, а заједнички именоватељ свих њих је, чак и када су наизглед хуманитарног карактера – профит.

И најзад, влада уверење да учесници/це ријалитија добровољно улазе у кућу Великог брата или сличне амбијенте, и да то чине због стицања популарности и материјалне добити. Волунтаризам се, наравно, препознаје и с друге стране екрана – када је у питању публика, која такође „одабира“ да гледа ријалити. Међутим, ови избори су битно детерминисани и не тичу се слободе избора, већ нужности. Да бисмо ово објаснили, послужићемо се аналогијом с капитализмом. Да ли ми, који живимо у капитализму, бирамо капитализам, или нам се он намеће „као најбољи од свих могућих светова“? Привидно, можемо бирати и нешто друго, али нас капитализам опкољава са свих страна и наметнут нам је из позиције владајуће класе. Штавише, капиталистичко глачење и експлоатација „нормализовани“ су у тој мери да се данас готово подразумевају.

Део таквог једног система је и телевизија, и она га одржава, јер је и сама конститутивни чинилац капиталистичког поретка. У том контексту, *dictum* славе и богаћења једнако захвата и сиромашне и богате; с тим што се сиротиња такмичи у ријалитијима за сиротињу која то гледа, док се продуценти и власници медија богате и одржавају постојећи капиталистички Total Design... Стога усклик Екрема Јеврића, протагонисте једног од ријалити програма у Србији („Фарма“) – када је продукција „фармерима“ (за казну) ускратила храну – „Дајте нам ’љеба!“, готово да звучи као револуционарни поклич.

Закључна размишљања

Продуценти, уредници и реализатори ријалити програма првенствено брину о њиховој исплативости – производња ријалити садржаја релативно је јефтина (у поређењу са захтевнијим играним структурама, на пример); постоје позорница и обични људи на њој. Они најчешће јесу у затвору (затвореном простору), било да је реч о кући Великог брата, сеоском домаћинству, фарми, задрузи или о пустом острву; све време учествовања у шоу-програму су надзирани (снимани и приказивани публици), а понашају се по унапред одређеним правилима (*script*), која утврђује продукција (неретко у сарадњи с тимовима психолога и тзв. креативаца). Притом та „правила“ или прописи понашања који су задати форматом емисија и уговорима (најчешће нетранспарентним и штетним) учеснике ријалитија везују не само по пројекту/сезони већ и дуго по окончању програма. И док је релација с гледаоцима заснована на психолошком механизму идентификације (ређе пројекције), те на егзибиционизму (учесника) и скопофилији (гледалаца), као општем оквиру посредовања, веза с продукцијом је најамничка: учесници инвестирају тело и душу у „игру“, која ће добит донети продукцији. Али, делујући и унутар и изван карактеристичних психолошких механизма и затворских ритуала преточених у телевизијски спектакл, готово свака форма ријалити ТВ-а манифестује неки облик израбљивачке природе, било да је реч о искоришћавању и поновном успостављању штетних стереотипа против радничке класе и/или мањина, те о порнографији, сиромаштву, било, најзад, о експлоатацији ст-

варних (депресивних) животних догађаја богатих (Kathleen, 2020).

Да закључимо, мада сасвим условно, што је обичај који налаже филозофско мишљење; ријалити шоу-програми и телевизије не дугују своју популарност и наклоност публике само томе што у духу времена и у складу с темељним вредностима капитализма промовишу пожељну слику света како за сиромашне и потлачене, који у њој виде компензацију за „неуспехе“ у каријери, свету рада и личном животу, тако и за владајуће елите, које посредством телевизије придобијају за себе додатну симболичку моћ (покаткад и материјалну – случај Кардашијани / *The Kardashians*), већ је она заснована

на атракцији оних (не)вредности које тренутно доминирају у свету посустајућег капитализма и његове забаве лишене културе и смисла. Ријалити је, попут замрзнуте слике једног времена,

Ријалити је, попут замрзнуте слике једног времена, метафора постмодерног стања, његове хибернације, имплозије и бесперспективности

метафора постмодерног стања, његове хибернације, имплозије и бесперспективности. Умањење значаја људи, у односу на профит и ствари, једна је од главних карактеристика ових

програма; уз хронични недостатак осећаја за слободу и људско достојанство, који је перфидно замењен „идеалним ропством“. А оно подразумева опстанак под суровим условима које прате телевизијске камере и преостали заинтересовани људи, затечени у свету спектакла, сензација, забаве, потрошње и неслободе.

| 91

References / Литература

- Anders, G. (1996). *The world as phantom and as matrix: Philosophical considerations on radio and television*. Novi Sad: Prometej. [In Serbian]
- Baudrillard, J. (1991). *Simulacra and simulation*. Novi Sad: Svetovi. [In Serbian]
- Bromwich, K. (2014, November 6). What reality TV can teach us, *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2014/nov/16/reality-tv-lessons-in-philosophy>. (Accessed on 9 June 2023)
- Canudo, R. (2015). *The Seventh Art*. Beograd: Studio Lirica. [In Serbian]
- Ćalović, D. (2021). Reality shows in the age of lost authenticity. In: N. Grubor (ed.) *Nova kritička teorija: Filozofija zabave* (81–91), Beograd: Estetičko društvo Srbije. [In Serbian]
- Fetz, E. E. (2012). Artistic explorations of the brain. *Frontiers in Human Neuroscience*, vol VI. DOI:10.3389/fnhum.2012.00009
- Foucault, M. (1997). *Discipline and Punish: the Birth of the Prison*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. [In Serbian]
- Kathleen, E. (2020). *Reality TV: The Panopticon of Public Humiliation*. Available at: <https://theculturesift.com/reality-tv-the-panopticon-of-public-humiliation/>. (Accessed on 11 June 2023)

- Lindemann, D. J. (2022). *True Story: What Reality TV Says About Us*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Morris, T. (2013). *The Philosopher King of Reality TV*. Available at: https://www.huffpost.com/entry/philosopher-king-of-reality-tv_b_2805823. (Accessed on 8 June 2023)
- Nannicelli, T. (2016). *Appreciating the Art of Television: A Philosophical Perspective*. New York: Routledge.
- Radulović, L. & Erdei, I. (2017). "Big Brother is Watching You / You are Watching Big Brother. The phenomenon of watching (supervision) and the imperative of viewership in the reality program. *Etnoantropološki problemi*, XII (1), 19-50. DOI:10.21301/eap.v12i1.1. [In Serbian]
- Sartre, J-P. (1944). *Behind Closed Doors (One-act play)*. Available at: <https://www.scribd.com/doc/22502158/%C5%BDan-Pol-Sartr-Iza-zatvorenih-vrata>. [In Serbian]
- Television Aesthetics. (2004). Forthcoming in the Television Encyclopaedia, edited by Horace Newcomb, 2nd edition, Taylor and Francis.
- Wong, J. (2001). Here's Looking at You: Reality TV, Big Brother and Foucault. *Canadian Journal of Communication*, XXVI (4), 33-45. DOI: 10.22230/cjc.2001v26n4a1252

Divna M. Vuksanović

University of arts in Belgrade,
Faculty of dramatic arts
Belgrade (Serbia)

Reality show, a philosophical question

Summary

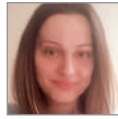
From the point of view of the philosophy of media, the text tries to point out the importance of analyzing reality shows in the context of philosophical reflections on this topic, primarily in the domain of socio-humanistic research, as well as regarding the current role and position of the media in society, at a global level. In our opinion, the reality show is a typical media product of late capitalism, calculated on profit and entertainment. However, the basic concept and effect of reality shows on the audience depend on the idea of production, and the content of these formats varies from „socially useful” (for capitalism) to morally controversial and highly provocative (violence and pornography). Basically, if it is substantiated, the philosophical criticism of reality shows should point to the ontological dimension, as well as the socioeconomic framework of questioning in which reality shows are present and useful for maintaining the status quo for the ruling class (the so-called elite), to the detriment of the poor and oppressed.

Keywords: reality shows, media, capitalism, criticism, philosophy of media

**Срђан М.
Милашиновић**^[1]
Криминалистичко-
-полицијски универзитет
Београд (Србија)

**Санела Д.
Андрић**^[2]
Криминалистичко-
-полицијски универзитет
Београд (Србија)

УДК005.334:005.52]:316.32
Прегледни научни рад
Примљен: 25.02.2023.
Прихваћен: 07.08.2023.
doi: 10.5937/napredak4-43085

Кризни менаџмент у светлу савремених међународних односа

Сажетак: Свет је у сталном превирању од завршетка Другог светског рата и суочава се с бројним кризама, конфликтима и ванредним ситуацијама како природним, тако и оним изазваним људским фактором. Пандемија која нас је задесила 2019–2020. године и заштравање украјинске кризе (украјинско-руски конфликт) нагласили су све слабости система кризног реаговања на националном и глобалном нивоу, подсећајући нас због чега су кризни менаџмент и константно изучавање (потенцијалних) криза неопходни. У раду ћемо се осврнути на пандемију ковида 19 и заштравање украјинско-руског сукоба, јер су ови догађаји у последње три године изменили геополитичку сцену и увели свет у здравствену, економску, безбедносну и друштвену кризу.

Кључне речи: сукоб, кризни менаџмент, савремене кризе, управљање

Увод

Свет се налази пред новим изазовима, сукобима и кризама. Од окончања Другог светског рата немири не јењавају широм света, а управљање њима и њихово разрешење све су тежи. Историја друштва је историја криза и сукоба и оне су неизоставни пратилац сваког историјског раздобља. Да би се из прошлих криза и сукоба извукле поуке и да би се будуће кризе и сукоби предупредили и њихове последице смањиле, неопходно је развијање и усавршавање кризног менаџмента.

Грађански ратови, терористички напади, природне непогоде, пандемије, само су неке од

ванредних ситуација / криза које потресају савремено друштво. У суочавању са овим претњама од пресудног је значаја реакција кризног менаџмента и кризних штабова. Правовремена реакција, правовремене и проверене информације и алармирање кључних служби одређују ток ванредне ситуације. Ванредна ситуација се може веома брзо трансформисати у кризу уколико надлежни органи и службе не одреагују на време и „обуздају“ новонасталу ситуацију. Кризни менаџмент има кључну улогу у ванредним ситуацијама у смислу брзог и одлучног деловања, заштите живота и имовине становништва, присуства лидера на месту догађаја и отворене

---

[1] srdjan.milasiniovic@kpu.edu.rs

[2] sanela.andric@kpu.edu.rs

комуникације пре, током и након било које врсте ванредне ситуације.

У раду ћемо се најпре осврнути на то шта је кризни менаџмент, а затим и на две кризе које су потресле човечанство и обележиле другу деценију XXI века – пандемију ковида 19 и заоштравање и ескалацију руско-украјинског сукоба. Обе кризе су потресле цео свет и ставиле на тест кризни менаџмент и реаговање у ванредним ситуацијама.

Осврт на кризни менаџмент

94 |

Кризни менаџмент је посебна функција (врста) менаџмента која обухвата фазе планирања, организовања, имплементације и контроле (Milašinović & Jevtović, 2008: 52). Међутим, услед посебности и сложености (савремених) криза, и кризни менаџмент има бројне специфичности. Свака криза је праћена отежавајућим околностима и изазовима који могу бити превазиђени искључиво доношењем одговарајућих одлука. Често се дешава да постоји сложена кризна или ванредна ситуација о којој не постоје детаљне информације (које су кључне за правилно управљање кризом), а одлука се мора донети у условима озбиљног стреса. Као први проблем кризног менаџмента издваја се могућност настанка кризне и ванредне ситуације изненада, неочекивано. Иако је јасно да се одговарајуће мере морају донети и предузети што хитније, оне могу закаснити због неадекватности постојећих планова, односно велике количине (дез)информација које се морају обрадити, а које су врло често неадек-

ватне (Milašinović & Jevtović, 2008; Milašinović & Kešetović, 2009; Đukić, 2017).

Неке од основних активности кризног менаџмента јесу мобилисање особља и ресурса за хитне интервенције (што се мора обавити веома брзо у опасним ситуацијама и претњама), упозоравање/узбуњивање јавности и предузимање заштитних активности. Веома је важно да јавност благовремено добије прецизне и поуздане информације да би грађани, када чују упозорења, тачно знали како да се понашају и које мере заштите могу и треба да предузму, и да буду сигурни да могу да се поуздају кризне штабове, да верују њиховим порукама и предузму активности (само)заштите које се препоручују. Кризни менаџер обезбеђује да сакупљени подаци благовремено дођу до надлежних, да се успоставе/алармирају основне јавне службе, а затим и да се јавност правовремено и благовремено информише, што је једна од кључних функција током кризе (током пандемије ковида 19 увидели смо колико су праве информације у право време кључне јер од тога зависи да ли ће се појавити масовна паника или поверење грађана у кризне штабове). Уколико се јавност не информише на време, проблеми се умножавају и јављају се грешке (Milašinović & Jevtović, 2008; Milašinović & Kešetović, 2009; Milašinović, Jevtović & Despotović, 2013).

Управљање кризним и ванредним ситуацијама засновано је на интегрисању/сарадњи већег броја служби. Овде веома важну улогу имају информационо-комуникационе технологије, јер је њихов задатак да предвиде ванредне ситуације и анализирају/предвиде последице

до којих може доћи уколико наступи ванредна ситуација. Другим речима, информационо-комуникационе технологије подижу безбедност људи који учествују у акцијама на виши ниво, али омогућавају и већу ефикасност свих фаза кризног управљања које су усмерене на реаговање на ванредне ситуације (Milašinović & Jevtović, 2008). Како поједини аутори наводе, управљање ванредним ситуацијама односи се на бављење проблематичним последицама ванредних ситуација, попут природних непогода или ванредних ситуација које је изазвао људски фактор (епидемија, акциденти, тероризам, рат, сајбер напади, саботаже, неадекватно функционисање информациононих технологија, прекиди у функционисању јавних сервиса) (Milašinović, Jevtović & Despotović, 2013).

Као таква, ванредна ситуација се може трансформисати у кризу уколико се утврди да надлежни органи и службе нису у могућности да надзиру и „обуздавају“ новонасталу ситуацију. Кризни менаџмент има одлучујућу улогу у ванредним ситуацијама у смислу суочавања са новонасталом ситуацијом, брзог и одлучног деловања, затим заштите становништва, присуства лидера на месту догађаја и отворене комуникације пре, током и након било које врсте ванредне ситуације (Milašinović & Jevtović, 2008; Milašinović & Kešetović, 2009; Milašinović, Jevtović & Despotović, 2013). С друге стране, када је реч о управљању кризама, мисли се на

најзначајнију делатност савременог друштва која се заснива на неколико принципа кризног менаџмента, а то је да су кризе неизбежне, да реаговање на кризе мора бити планско и да кризни менаџмент представља део одговорности и лидера и менаџера на свим хијерархијским нивоима (*ibid.*).

Информације су веома значајан проблем у кризним и ванредним ситуацијама. Мора се поставити баланс између неопходних информација и оних које су вишак или чак штетне (непроверене, непотпуне, нерелевантне). Недостатак информација и оптерећеност систе-

ма сувишним информацијама представљају једнак проблем, који се огледа у недостатку правих, тачних и релевантних информација и немогућности да се правилно управља кри-

зом. Ипак у овим ситуацијама не сме се бити искључив, те се морају предвидети изузеци у којима одлуке могу бити донете (*ibid.*).

Управљање ванредним ситуацијама у данашње време посебну пажњу посвећује превенцији, односно заштити људи и имовине од деструктивних сила и катастрофа изазваних природним и људским факторима. Како аутори објашњавају, да би се на време предвидела појава која утиче на настанак ванредне ситуације, треба благовремено радити на томе да се она спречи уколико је то могуће (Mladen, 2008). То значи да треба (у континуитету) спроводити низ превентивних мера и акција ради смањења

Мора се поставити баланс између неопходних информација и оних које су вишак или чак штетне (непроверене, непотпуне, нерелевантне)

штетних последица које се могу спровести било када пре, током и након спровођења планских активности. Мере превенције садрже све активности које су усмерене ка искорењивању или минимизирању могућности појаве ванредних догађаја. Иако су превентивне мере изузетно комплексне, важна је њихова имплементација у пракси, а оно што их издваја јесте потреба за перманентношћу. Другим речима, уколико се свакодневно примењују разноврсне мере превенције, могу се остварити жељени ефекти, што је свакако и циљ кризног менаџмента. Све у свему, на управљање ванредним ситуацијама треба гледати као на фактор развоја, а не као на фактор друштвеног оптерећења.

Савремене друштвене кризе и сукоби и међународна сцена

Савремени свет потресају кризе, сукоби и ванредне ситуације, попут пандемија, грађанских ратова, терористичких напада, природних непогода/катастрофа, које постављају нове изазове пред кризни менаџмент захтевајући његово стално усавршавање и прилагођавање новонасталим ситуацијама. Можемо рећи да је историја људског друштва историја криза и катастрофа и да се оне могу десити (и дешавале су се у прошлости) у свакој заједници. Према томе, изучавање ранијих криза и катастрофа може нам многоме помоћи да предвидимо

и да се припремимо за потенцијалне будуће сценарије и догађаје, као и друштвене последице (да историја криза и катастрофа буде историја усавршавања кризног менаџмента) (Milašinović & Kešetović, 2011). Изучавањем ранијих пандемија могу се предвидети болести,

начин њиховог лечења и спречавање преносења; изучавањем прошлих грађанских сукоба могу се предвидети будући нереди; изучавањем терористичких напада могу се предвидети слабости система одбране и заштите одређених држава; изучавањем природних непогода које су нанеле велике људске и материјалне жртве може се унапредити заштита од ванредних ситуација изазваних природним чиниоцима и слично. „[П]ретпоставка да су катастрофе случајни догађаји изван контроле друштва се користи као изговор за недостатак напора да се оне ублаже...“ (Milašinović & Kešetović, 2011, str. 6).

Човечанство је крајем 2019. и почетком 2020. погодила пандемија ковида 19, изазвана вирусом Sars-CoV-2, која је за само неколико месеци паралисала свет. Болест се преноси капљично, период инкубације износи 3–14 дана (у зависности од соја) и код неких изазива лакше симптоме, а код неких тешку клиничку слику и смрт. На почетку је највише инфицираних и оболелих, али и умрлих, било у Кини (одакле је пандемија кренула) и Италији (Skitarelić, Dželalija & Skitarelić, 2020). Државе су једна по

Фотографија 1: Председник Републике Србије Александар Вучић и амбасадорка НР Кине у Србији Чен Бо са тимом кинеских медицинских специјалиста за борбу против COVID-19, Београд, 1. мај 2020. године

Аутор фотографије: Зоран Жестић - Фото Танјуг

једна уводиле рестриктивне мере – забрану кретања, карантин за здраве и инфициране/оболеле, затварање аеродрома и државних граница. Током три године пандемије зараза је захватила цео свет и изазвала, осим здравствених проблема и губитка многих живота, велике

друштвене, економске и политичке проблеме. Неке од мера за спречавање ширења инфекције (ради растерећења здравствених установа) биле су обавеза држања физичке дистанце и ограничење броја људи који могу бити на истом месту, што је довело до забрана боравка у за-

твореном простору, затварања угоститељских објеката, забрана културно-уметничких манифестација, затварања туристичких објеката, па и образовно-васпитних установа и преласка на онлајн наставу (Petrović, 2021, str. 72). Услед великог притиска на здравствене установе, систем здравствене (али и социјалне) заштите трпео је велики притисак и појавили су се пратећи проблеми: неспремност здравствених радника у сусрету са новом болешћу, недостатак капацитета болница, недостатак особља (од лекара специјалиста преко медицинских техничара до хигијенских радника), недостатак опреме (скоро све земље света суочиле су се с несташицом заштитних маски, рукавица и одеће, респиратора). Недостатак медицинске опреме захтевао је хитне набавке, док је цене одређивао однос понуде и тражње. Све то пратио је пад БДП, а губици су се нарочито осетили у туризму и авио-компанијама (многи аеродроми су затворени, летови укинута а посадама уручени откази) (Petrović, 2021, str. 73).

Новонастала ситуација с коронавирусом довела је до промена (поремећаја?) у међународним односима. Забране летова из појединих земаља, стављање на црвену листу (земље са великим бројем заражених) и затварање граница за поједине државе изазвали су негодовање на међународној сцени. Дошло је до застоја у

међународној сарадњи, уназађивања односа, неповерења и несугласица, успоравања давања сагласности за истраживање вируса и производњу лекова и вакцина (тзв. трка за вакцинама), па све до непризнавања одређених вакцина (цепива) у појединим државама и увођења „ковид пасоша“ (Petrović, 2021, str. 73–74; Stanković, 2021, str. 148–149; Stevanović & Đurđević, 2021, str. 15–19). Све то је довело до друштвених, економских и политичких проблема, па и нарушавања међународне безбедности (Stevanović & Đurđević, 2021, str. 16). „Пандемија Ковид 19 показала је како локална питања могу постати глобална криза“ (Stanković, 2021, str. 149).

Мултилатерални односи се разводњавају, државе се национално оријентишу, опада транспарентност у односима и суочавању са кризом, слаби међународна сарадња, а одржање

међународног система успостављеног након Другог светског рата доведено је у питање. Велики играчи пребацују одговорност за ширење заразе с једне стране на другу страну, подижући напетост у односима. На геополитичку вагу која ће одлучивати о најуспешнијем суочавању и уклањању последица кризе (управљању кризом) стављају се три тега: ко је пружио најбржу и најадекватнију помоћ, ко је понудио најбоље мере опоравка и ко је први произвео вакцину и под којим условима (Stanković, 2021,

Оно што је сигурно јесте да је борба против пандемије нагласила потребу и неопходност стабилније међународне сарадње и мултилатералних односа (нарочито „великих сила“)

str. 150–153). Осим здравствених последица, економске, политичке и социјалне последице пандемије биће далекосежне, анализираће се годинама, а свет ће се од ње опорављати још дуже. Оно што је сигурно јесте да је борба против пандемије нагласила потребу и неопходност стабилније међународне сарадње и мултилатералних односа (нарочито „великих сила“). Пандемија коронавируса ставила је на тест националну и међународну безбедност и оголила слабости демократских система. „Због тога Унија, у свом званичном дискурсу, последњих година све гласније говори о значају мултилатерализма“ (Stanković, 2021, str. 159). Управо је мултилатерализам кључ брзог одговора и решавања глобалних криза. Пандемија је освестила потребу за јачањем нормативне моћи и мултилатералних односа, удаљавајући се од застареле праксе и трке у наоружању (Stanković, 2021).

Још једна криза је погодила свет након избијања пандемије – украјинска криза (украјинско-руски рат). Тачније, украјинска криза започела је доста раније, крајем 2013. и почетком 2014. године, унутрашњим протестима опозиције и насилном сменом власти; масовним демонстрацијама већинског рускојезичног дела против насилне смене власти; отцепљењем/преузимањем Крима и проглашавањем суверености Луганске и Доњецке области; погромом у Одеси. Нарушене односе две стране погоршало је уплитање страних сила, што је довело до заштравања оружаног сукоба. Локална криза је прерасла у регионалну и глобалну, претећи да „оживи“ хладни рат (Petrović, 2016; Jović-Lazić

& Lađević, 2018; Petrović, 2021). Нова ескалација сукоба десила се 2017. године, уз краткорочне прекиде ватре и примирја. Сукоби су настављени средином 2018. уз кршење људских права и слобода и пораст броја жртава (Jović-Lazić & Lađević, 2018).

Од 2014. године односи Украјине и Русије су на климавим ногама, уз смену криза и примирја. Изабрана је нова власт, укинута су права рускојезичном становништву, тј. други језици изгубили су статус званичних језика, укинуте су проруске странке, оформљена је нова православна црква Украјине (одвојена од Украјинске православне цркве која је по утицајем Московског патријарха), лустрирани су проруски политичари (Petrović, 2021, str. 237–238). Већ нарушени односи погоршали су се крајем 2020. године, Русија је проглашена агресором, а руски језик је као званични забрањен. Као одговор на то Русија је увела санкције украјинским политичарима, док је промена власти на Западу радикализовала украјинско питање, те су се односи додатно погоршали 2021. (Petrović, 2021, str. 238–239). Стране у сукобу се међусобно оптужују за постављање наоружања на границама, међусобно уводе санкције, док се сукоби постепено преносе на терен културе и спорта. Међународне и светске културне и спортске организације нашле су се између сукобљених страна, суочене с неким драстичним мерама (укидање националних обележја, забране такмичења и наступања, бројним спортистима и културним организацијама забрањено је учествовање или су условљене да учествују без државних обележја).

Убрзо је украјинско питање постало глобално. Осим очигледних директних последица које трпе становништво, привреда и економија обе стране у сукобу, остатак Европе (и део света) почео је да осећа економске последице руско-украјинске кризе. Заоштравање односа између Истока и Запада, гасна криза, трка у наоружању (наоружавању). С обзиром на то да је Украјина била кључна тачка европске руте гасног тока, њен сукоб с Русијом изазвао је озбиљне геополитичке, економске, али и политичке проблеме, што је последично утицало на регионалну и глобалну безбедност.

100 |

Могућности кризног менаџмента у савременом друштву

Задатак кризног менаџмента јесте да спречи, избегне или ублажи потенцијалне губитке (људске и материјалне) услед криза, те мора бити упознат са свим опасностима које прете одређеној заједници да би деловао превентивно (Milašinović & Kešetović, 2009a). Криза представља поремећај свих сегмената социјалног живота који доводи до кризе друштвеног поретка, економске кризе, кризе политичког система, моралне кризе и кризе (друштвеног) система вредности, образовно-васпитне кризе и, на крају, кризе идентитета (Milašinović & Kešetović, 2011, str. 114).

Одговор на кризе је у надлежности држава и зависи од њихове припремљености, а водећу улогу у овим процесима имају државне власти. Оне морају да имају кризне штабове и национална тела која ће имати спремне пакете мера, материјалне и људске ресурсе и капацитете у случају криза и ванредних ситуација, као и могућих негативних последица на друштво, економију, здравство (Stevanović & Đurđević, 2021, str. 20–21). На почетку пандемије многе државе нису биле спремне да се суоче с кризом. У почетној реакцији главну улогу имају националне институције, пре свега здравство, те се суочавање с пандемијом (кризом) ослања на снагу институција, закона и протокола, затим капацитета и ресурса и управљачких модела (Stevanović & Đurđević, 2021, str. 27–28).

Суочавање с пандемијом и одговор на њу морао је да буде исти као реаговање у ванредним ситуацијама. Морале су да се предузму хитне мере, подигне степен готовости и реаговања и да се ангажују субјекти система – кризни штабови на

Одговор на кризе је у надлежности држава и зависи од њихове припремљености, а водећу улогу у овим процесима имају државне власти

државном и локалном нивоу, усвоје хитне одлуке и наредбе, уз подизање послушности и придржавања мера (што је произвело много непопуларних мера које су наишле на отпор грађана), донесу подзаконска акта и измени режим

рада у кризној ситуацији. Међу првим мерама које су многе државе примениле биле су забрана кретања и ограничење броја људи у просторији

(незграпно названо социјално дистанцирање), што представља ограничење права. Прибегло се техници „мисли глобално, делуј локално“ да би се заједничним (појединачним) одговором допринело општем добру (заустављању пандемије). На површину су изашле све мањкавости и недостаци кризног менаџмента, али се отворило питање и указала шанса да се уведу промене у систем кризног реаговања прилагођен савременим кризама. С друге стране, украјинско-руски конфликт води ка кризи енергената, кризи међународних односа и кризи идентитета.

Савремено друштво се суочава са новим изазовима и претњама (националној и глобалној) безбедности на које традиционални кризни менаџмент не успева адекватно да одговори. Традиционални кризни менаџмент није у могућности да адекватно одговори на кризе у XXI веку те га је неопходно усавршавати. У савременом друштву долази до пораста ванредних и кризних ситуација, које се квалитативно разликују од оних у прошлости (Milašinović & Kešetović, 2011). Квалитативне промене криза обухватају осећај заједничког губитка и заједничких вредности (попут оних у руско-украјинској кризи), осећај глобалне повезаности (пандемија ковида 19), као и квалитет политичких одлука. Јављају се нове карактеристике криза: пораст броја ванредних ситуација, кризе без јасног краја, ефекат таласа криза, касно уочавање знакова упозорења, откривање организационих слабости и проблема у међусекторској комуникацији и сарадњи и, на крају, лична укљученост и бес (Milašinović & Kešetović, 2011, str. 119–120).

Ради прилагођавања савременим изазовима и кризама неопходне су корените промене традиционалног кризног менаџмента и обликовање (пост)модерног кризног менаџмента. Основни недостаци традиционалног кризног менаџмента јесу: брзи и правовремени приступ релевантним ситуацијама и њихово константно ажурирање; обука људства и кризног менаџмента за доношење одлука у стресним и ургентним ситуацијама; темељне припреме кризног тима, кризних штабова и њихова међусобна комуникација и сарадња; обука чланова кризних тимова за комуникацију и односе са јавношћу; организација кризног центра и сл. (Milašinović & Kešetović, 2011, str. 121–122).

Закључак

Кризни менаџмент је дисциплина у развоју и треба радити на његовом усавршавању и прилагођавању савременим кризама и сукобима. Треба га редовно ажурирати и гледати на њега као на процес који се прилагођава динамици савременог друштва и искуствима из претходних криза и сукоба, а не као на сет ригидних процедура и прописа. Његова улога је кључна у преткризним припремама и почетним фазама кризе, те се морају развијати системи раног упозоравања, узбуњивања и комуникације између кризних штабова и са јавношћу.

У посткризном периоду задатак кризног менаџмента јесте да детаљно анализира кризу и сваки корак у суочавању, управљању, разрешењу и санирању последица. Мора се урадити процена мера које су предузете да би

се извукле лекције и поуке за наредне кризе, њихово рано препознавање и откривање, брзо и ефикасно реаговање и смањење последица. Неопходна је и добра обука људства и менаџера/руководиоца, који треба да постану уигран и флексибилан тим, спреман да учи из прошлих криза и детаљно се припреми за потенцијалне будуће кризе.

Пандемија ковида 19 указала је на све слабости кризног менаџмента и управљања у ванредним ситуацијама како на националном,

тако и на глобалном нивоу. Историја друштва је историја криза, али како се друштво мења, тако се мењају и кризе, квалитативно и квантитативно. Будући да традиционални кризни менаџмент није у стању да се на најбољи начин суочи са савременим конфликтима, ванредним ситуацијама и кризама, задатак струке и науке је да из криза које су обележиле почетак XXI века извуку поуке и усмере своје напоре ка развоју и усавршавању кризног менаџмента и кризног комуницирања.

References / Литература

- Đukić, S. (2017). Crisis management and emergency situation. *Vojno delo*, LXIX(2), 333-355. DOI: 10.5937/vojdela1702333D [In Serbian]
- Jović-Lazić, A. & Lađevac, I. (2018). Development and consequences of the Ukrainian crisis. *Međunarodna politika*, LXIX (1172), 27-51. Available at: http://repozitorijum.diplomacy.bg.ac.rs/277/1/MPolitika%201172_2018-27-51.pdf [In Serbian]
- Kešetović, Ž. & Milašinović, S. (2013). Methodological and political challenges in crisis and disaster research. *Kultura polisa*, X(21), 229-248. Available at: <https://jakov.kpu.edu.rs/bitstream/handle/123456789/545/543.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kešetović, Ž. (2017). Crisis management as an academic discipline. *Security & Future*, I (1), 3-6. Available at: <https://stumejournals.com/journals/confsec/2017/1/3.full.pdf>
- Milašinović, S. & Jevtović Z. & Despotović, Lj. (2013). *Politics, media, security*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija. [In Serbian]
- Milašinović, S. & Kešetović, Ž. (2009). Social changes and modern crises: Challenge for theory and managerial practice. *Nauka, bezbednost, policija*, XIV(1), 117-132. Available at: <https://jakov.kpu.edu.rs/bitstream/handle/123456789/277/275.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Milašinović, S. & Kešetović, Ž. (2012). Crisis and disaster management historical perspective. *Kultura polisa*, IX (18), 251-270. Available at: <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/1312/1258> [In Serbian]

- Milašinović, S. & Kešetović, Ž. (2008). Crisis management and similar concepts - attempt of demarcation, *Bezbednost*, L (1-2), 37-58. Available at: <https://jakov.kpu.edu.rs/bitstream/handle/123456789/202/200.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [In Serbian]
- Milašinović, S. & Kešetović, Ž. (2009a). *Crisis management*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija. [In Serbian]
- Milašinović, S. & Kešetović, Ž. (2011). *Crisis management in historical perspective*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija. [In Serbian]
- Milašinović, S., Kešetović, Ž. & Nadić, D. (2010). The power and impotence of crisis management in facing modern crisis. *Megatrend revija*, VII (2), 275-292. Available at: <https://rhinosec.fb.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/88/85.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [In Serbian]
- Mlađan, D. (2008). *Security in emergency situations*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija. [In Serbian]
- Petrović, D. (2016). Crisis in Ukraine 2013-2015. *Kultura polisa*, XIII(1), 141-157. Available at: <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/968/919> [In Serbian]
- Petrović, D. (2021). The Ukrainian crisis and the Ukrainian-Russian conflict in perspective? In: D. Petrović (ed.) *Conflict zones in the post-Soviet area and regional security* (235-254). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. [In Serbian]
- Petrović, M. (2021). COVID-19 Pandemic: Health Risks and Extensive Harmful Consequences for Economic and Other Flows. *Tokovi osiguranja*, XXXVII (1), 70-85 Available at: <https://tokoviosiguranja.edu.rs/publications/pandemija-kovida-19-zdravstveni-rizici-i-opsezne-stetne-posledice-po-privredne-i-druge-tokove/> [In Serbian]
- Skitarelić, N., Dželalija, B. & Skitarelić, N. (2020). COVID-19 pandemics: a brief overview of current knowledge. *Medica Jadertina*, L(1), 5-8. Available at: <https://hrcak.srce.hr/file/343774> [In Croatian]
- Stanković, N. (2021). Normative power as an aspect of the European Union's foreign policy in the context of the COVID-19 pandemic. In: N. Stanković, D. Dabić, & G. Bandov (eds.) *European Union development directions after the COVID-19 pandemic* (147-167). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu [In Serbian]
- Stevanović, M. & Đurđević, D. (2021). Shortcomings in national security approach to the COVID-19 pandemic. In: N. Stanković, D. Dabić & G. Bandov (eds.) *European Union development directions after the COVID-19 pandemic* (15-38). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu [In Serbian]

Srdan M. Milašinović
Sanela D. Andrić

University of Criminal Investigation and Police Studies
Belgrade (Serbia)

Crisis management in the light of contemporary international relations

Summary

104 |

The world has been in constant turmoil since the end of the Second World War and is facing numerous crises, conflicts and emergency situations, both of natural origin and those caused by the human factor. The pandemic that hit us in 2019-2020 and the worsening of the Ukrainian crisis (the Ukrainian-Russian conflict) emphasized all the weaknesses of the crisis response system at the national and global levels, reminding us why crisis management and constant study of (potential) crises are necessary. In the paper, we will look at the COVID-19 pandemic and the worsening of the Ukrainian-Russian conflict, because in the last three years these events have changed the geopolitical scene and introduced the world into a health, economic, security and social crisis.

Keywords: conflict, crisis management, contemporary crises, management

Осврт | Opinion review

Ана З. Јевтовић^[1]

Универзитет у Нишу,
Филозофски факултет
Ниш (Србија)

УДК 316.342.2(049.32)

316.482.3(049.32)

Осврт

Примљен: 03.07.2023.

Прихваћен: 07.08.2023.

doi: 10.5937/napredak4-45307

Промена класа и слика о друштвеној покретљивости

Слободан Антонић:
*ДОСАДНА СОЦИОЛОГИЈА – о једној
заморној теми каква је класа.*
Филозофски факултет,
Београд, 2022.

Класна анализа и класни приступ су фундамен-
тални појмови савремене науке о друштву, али
је њихових појашњења и анализа у научној тео-
рији веома мало. Слободан Антонић је један од
ретких оригиналних и одговорних аутора који
се зналачки страсно, академски аргументовано,
логички и темељно бави уоквиривањем класич-
ног социолошког гледишта класне структуре у
Србији, при чему мисаоно дубоко и академски
бескомпромисно интерпретира промене и кон-
цепте у глобалном окружењу. Он је редовни про-
фесор са Одељења за социологију Филозофског
факултета у Београду на којем предаје Теорију
друштвене структуре и система, па верујемо
да је то један од мотива да се ова монографија
појави. Не треба занемарити ни одомаћене пред-

[1] jevtovic.ana@gmail.com

расуде у широј академској заједници по којима је класни приступ неизоставни пртљаг „превазиђеног“ марксизма, али ни мишљење струке да је то „тешка и досадна“ тема која не доноси популарност онима који је проучавају. Зато је књига коју приказујемо вредна пажње јер критичким сагледавањем теоријских модела и аналитичких оруђа Антонић ревидира наслеђене ставове о затворености за покретљивост српског друштва у добу социјализма, истичући да је велико питање да ли ће наша држава „икада бити тако отворена као што је то била шездесетих и седамдесетих година прошлог века?“ (Antonić, 2022, str. 174)

Играјући се иронијом у наслову дела, аутор позива на критички дијалог и расправу о идејама, визијама, програмима и идеологијама класа, од њиховог настајања и ширења до сурових борби с позивима „на истребљење класних непријатеља“ или „друштвено страних елемената“. Кроз седам одељених, методолошки чврсто структурираних поглавља, организованих као дијалектички блиске и везане целине, аутор указује на појаву класа и карактеристике класног рата, да би преко Веберовог схватања друштвене слојевитости и стратификације јасно указао на шансу српске социологије да сопственим искуствима неортодоксних истраживања друштвене структуре допринесе унапређењу научног сазнања. Питање класног рата у Србији на неки начин је маргинализовано иако је реч о облику грађанског конфликта с дубоким и трајним унутрашњим последицама. Слојевито и прецизно објашњавање феномена *класоцида* (*classocide*) открива бројне детерминанте: од Марксовог уграђивања сукоба, борби и непријатељства у појам класе, преко Бакуњиновог ту-

мачења неограничене комунистичке диктатуре која једина „може створити народну слободу“ до Лењинове идеје „класне авангарде“ и диктатуре која се прелама на свест пролетеријата. Енциклопедијски прецизно, одмерено и мисаоно сажето, аутор наративно плете нити увек камуфлиране идеологије, која из сенке обликује систем и класе које обитавају.

Свако поглавље је независна студија штампана у нашим научним часописима, али синтетизована и укомпонована у тематски јединствен оквир, што се најбоље види у уводном (првом) поглављу. Већ са „Неовеберијанском анализом“ класа није више једини облик друштвеног рангирања јер јој се у расподели друштвене моћи придружују сталежи и партије. Антонић издваја теоријску различитост у поимању класа, јер, за разлику од Маркса који извор класа види у областима производње, Вебер их тумачи кроз позицију (статус) на тржишту. „Препрека је управо оно што успоставља друштвену класу“, ускликује једног тренутка, повезујући структуру и динамику, односно класу са покретљивошћу. Вебер издваја различите статусне групе (сталеже), упозоравајући да се у економским кризама ове друштвене групе монополишу по основу угледа. Његов „тродимензионални приступ друштвеној слојевитости – са класним, статусним и интересним (страначким) положајем, као основом стратификационе анализе био је знатно богатији од Марксовог, који је почивао на једној димензији – класи“ (Антонић, 64). За разлику од оснивача марксизма који је своја учења умео да учини популарним, Вебер је остао ван опсега доминантних социолошких школа, што због нарушеног здравља и одласка са универзитета,

што због доласка нациста који су аутора одмах ставили на списак непожељних. Отуда су његова луцидна запажања о карактеру и слојевитости друштва дуго остала непозната. Антонић с дужном пажњом анализира утицај Вебера на друге социологе, посебно издвајајући Локвуда, Голторпа и Скота, који су сопственим истраживањима значајно афирмисали ставове немачког аутора. Један пример неовеберијанског приступа анализиран је у студији *Друштвени слојеви и друштвена свесћ* (Поповић и др., 1977), у којој домаћи истраживачи неколико деценија пре наведених социолога, примењујући концепцију слојева (кроз 10 групација занимања), закључују да је постојање класа у блиској релацији са односима унутар тржишта рада које „одређује специфичне узрочне компоненте њихових животних избора и изгледа“ (в. Роровић, Волчић, Пешић, Јањићјевић, Рантић, 1977; Chan & Goldthorpe, 2007).

Антонићева социологија је све, али никако досадна, како се истиче у наслову. То показује и „Расправа о класи у социологији с краја XX века“, као треће поглавље, у којем аутор прегледно, поступно и ауторитативно приступа класној анализи и социолошким парадигмама. Издвајамо академски прецизан стил презентовања, концептуално уоквирен, методичан, крцат подацима, а истовремено једноставан и лако разумљив. Види се да је писана за широк аудиторијум – студенте пре свих, али и остале категорије читалаца који не морају бити врски познаваоци теме јер их аутор таквима чини. Теза о нестајању, па и „смрти класа“ провејавала је у упоредној и етнографској социологији, баш као што су се мењала значења класа, општи ниво друштвеног богатства, стилови

живота, обрасци потрошње, идеологије, политичке идеје... Евидентна је промена структура модерних друштава, што у проучавању класа тражи нове хоризонте истраживача. Све је више савремених извора неједнакости, при чему то не значи и да су претходни нестали. Марксистички концепт данас више није примењив, али исто се може рећи и за веберијански! Страначко друштво је заменило аутодеструктивни поредак, форсирајући корпоративизам као невидљиву спону у чијем су међупростору настајали нови друштвени слојеви. Отуда моћна бирократско-политичка елита, која надзире и утврђује привилегованост у потрошњи на врху пирамиде моћи, са запосленима у државном сектору у средњим управним ешалонима и поткласом као специфичном друштвеном категоријом такође привилегованог становништва. Национална социологија није постигла сагласност у расправама о употребљивости класа као аналитичког оруђа. Питања класног идентитета и класног понашања, перспектива и трендова остала су на концептуалном нивоу, без довршених одговора, посебно у доба транзиционих преображаја и социјалних трансформација.

„Статусна анализа“ заснована на поставкама Макса Вебера, класе и статус тумачи као различите врсте друштвених склопова. Углед појединца зависи од његовог личног живота, при чему имовина показује припадност класи, никако и статус. У савременој интерпретацији корпоративног неолибералног поретка то значи да ће класни положај бити доминантан све док је светска привреда у успону, али да ће с порастом кризе и стагнацијом економије ојачати статусне групе. Антонић у мозаичном појашња-

вању класа и статуса дужну пажњу посвећује и појмовима држављанства и расе, ослањајући се на класичну поставку Томаса Маршала о три елемента савременог држављанства: грађанском, политичком и друштвеном. Род и сексуалност су неизоставни део статусне анализе, али пажњу скрећемо и на објашњавање појма поткласе и њена четири својства: вишеструко осиромашење; друштвену маргинализацију; зависност од државне помоћи и културу фатализма којом се ствара атмосфера културе осиромашања. Разноликост друштвене стварности захтева и адекватну разуђеност истраживачког апарата, добро запажа Антонић, остављајући отворен приступ новој аналитичкој матрици, која би операционализацијом одговарајућих индикатора у будућим истраживањима друштвене стратификације понудила нови концепт.

Разматрајући структуру представљених садржаја, логично се поставља поглавље „Суперкласа“, као пијемонта импресионистичких интерпретација супарничких стратификационих теорија – теорије класе и теорије елита. Скоро читав век траје њихов ривалитет, али Антонић истражује да ли се под појмом „суперкласе“ крије врх социјалне пирамиде као допуне актуелном социолошком категоријалном апарату. Маса има снажну потребу да је неко води, а то чини способна елита одређујући правац друштвеног кретања. Између атлантичке завере елите бизнисмена или полиархијског владања различитих фракција елита у суштини нема драматичних разлика, јер елита моћи одлично разуме систем у чијем је врху; влада, контролише и усмерава процесе доношења одлука унутар „корпоративне заједнице“.

Такве елите, било на Истоку било на Западу, постају неодговорне према свом друштву јер то више није свет нација, већ поредак светске наткласе и све сиромашнијег становништва. Тада настају теорије транснационалних класа засноване на људима чији посао подразумева деловање преко граница националних држава. Овде ваља уочити да Антонић констатује да, осим директора и власника транснационалних компанија, новој елити припадају политичка, војна, технократска, медијска и културна врхушка. Суперелита је недоступна за репрезентативна социолошка истраживања, што научној заједници отежава добијање потврде о њеној повезаности и интересима. У међувремену, јавност се задовољава свакодневним емпиријским подацима о растућем јазу између богатих и осиромашених, превиђајући да похлепа и изостанак солидарности постају најприсутније емоције у психолошким истраживањима врха социјалне лествице.

Последња два поглавља Антонићеве књиге репрезентују друштвену покретљивост у Британији и Србији, фокусирајући се на међупоколењску мобилност. Минимално користећи сложене статистичке показатеље да би олакшао разумевање појаве која је у средишту истраживања, он трага за именујем процеса из друге половине прошлог века: 1) у току је непрестано увећање службеничке класе у односу на радничку; и 2) пошто се службеничка класа увећала, сразмерно је мања и конкуренција за улазак у њу. Занимљива је компарација резултата истраживања Војина Милића, који је као први српски социолог, користећи налазе *Пробној иојисивања сѿановнишѿива Јујо-*

славије (април, 1960), доказао како се стопа друштвене покретљивости приближила резултатима Шведске и Данске, што је тада будило оптимизам да Југославија може достићи индустријски развијене земље. У завршном делу ове вредне монографије имамо и најновије податке о покретљивости у Србији (Свејић, 2012), који у много чему подсећају на Британију пре пола века. Оно што овде издвајамо јесте Антонићева одлучност да детабуизира оцене старијих социолога (Флере, Ђурђев, Марија Богдановић...), који су ондашње друштво приказивали као затворено. Главни извор њиховог погрешног интерпретирања, према Антонићу, крије се у

олаком преузимању теоријских модела и аналитичке апаратуре развијене у другачијим, већ индустријализованим и развијеним друштвима (шаблонско читање Јасудиног индекса), због чега је неопходно ревидирање престроге оцене о недовољној отворености за покретљивост српског друштва у доба социјализма.

Из приказа се види колико је богата и сложена структура дела које је Антонић понудио читаоцима. Издавач је Филозофски факултет Универзитета у Београду, а радује и податак да је Министарство науке, просвете и технолошког развоја Републике Србије помогло да се књига нађе пред нашом академском заједницом.

References / Литература

- Antonić, S. (2022). *Boring sociology - about a tiring topic such as the class*. Beograd: Filozofski fakultet. [In Serbian]
- Chan, T. W., & Goldthorpe, J. H. (2007). Class and Status: The Conceptual Distinction and Its Empirical Relevance. *American Sociological Review*, LXXII (4), 512-532. Available at: <http://www.jstor.org/stable/25472477>.
- Свејић, С. (2012). New Trends in the Class-Strata Mobility in Serbia. In: S. Šljukić and D. Marinković (eds.) *Changes in the Social Structure of Mobility* (143-157). Novi Sad: Odsek za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. [In Serbian]
- Popović, M.V., Bolčić, S., Pešić, V., Janićijević, M., Pantić, D. (1977). *Social strata and social awareness - sociological research of interests, lifestyles, class awareness and value-ideological orientations of social strata*. Beograd: Centar za sociološka istraživanja. [In Serbian]

